

BİTLİSLİ İDRİS

Mehmet BAYRAKDAR

88-8
BILJSLI
DOKLS
MAGHAGE
BAYIRKAKIDAKR

BİTLİSLİ İDRİS
(*İdris-i Bitlisi*)

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI /12
Türk Büyükleri Dizisi / 134

BİTLİSLİ İDRİS

(İdris - i Bidlîsî)

Doç. Dr. Mehmet BAYRAKDAR

© Kültür Bakanlığı / Ankara 1991
ISBN 975 - 17 - 0779 - X
Kapak Düzeni / Dr. Ahmet SINAV

**Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
22.3.1991 tarih ve YAPKUR 928.1.
946 sayılı makam onayı ile
birinci defa 15.000 adet
bastırılmıştır.**

**Mas Matbaacılık - ANKARA
Tel : 134 48 41**

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin unutulmayan isimleri, Peygamberler, filozoflar ve ilim adamlarıdır. Çünkü onlar bir topluluğa değil, bütün insanlığa hizmet etmeyi, sadece zamanlarına değil, her zamana seslenmeyi amaçlamışlardır. Bu bakımdan, onların düşüncelerini ve öğretilerini bilmek, yeniden yorumlamak ve değerlendirmek, geleceğin ilmi ve fikri gelişmelerine faydalı olacağı ve bir katkıda bulunacağı muhakkaktır.

Diğer milletler gibi, milletimiz de, kendi kültüründe unutulmayan şahsiyetler yetiştirmiştir. İşte bunlardan birisi, çok yönlü bir şahsiyet olan İdrîs-i Bidlîsî veya günümüz Türkçesiyle Bitlisli İdris'dir. Siyasetten, tasavvufa ve tıptan felsefeye kadar çeşitli ilimlerle meşgul olmuş böyle bir ilim ve siyaset adamımızı tanıtmak ve tanımak bizler için bir vazife olmaktadır.

Esefle hemen burada belirtelim ki, bugün Bitlisli İdris hakkında müstakil ve derinlemesine yapılmış araştırmalar yok denecek kadar azdır. Kanaatimizce bu, onun üzerine araştırma yapmaya değmez bir şahsiyet olmasından değil, bir çok zorluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorluklardan birincisi ve en başta geleni, onun üzerine araştırma yapacak kimsenin, Osmanlı Türkçesinden başka Arapça ve Farsça dillerini de iyi bilmesi gerekir; zira ileride de göreceğimiz gibi, onun eserleri bu üç dilde yazılmıştır. Dolayısıyla bu dillerden birini bilmek araştırma için yeterli değildir. İkinci bir zorluk, onun çok çeşitli ilim sahalarında eser vermesidir. Araştırmacının, onun meşgul olduğu sahalarla ilgisinin ve bilgisinin de olması gereklidir.

Fakat, eğer yeni nesil ilim adamlarımız, geçmiş şahsiyetlerimizi tanımada biraz daha gayret gösterirlerse, her ilim adamı kendi ilgi alanından Bitlisli İdris'i ve onun gibi diğerlerini tanıtmayı amaçlarsa, bu güçlükler aşılacaktır. Bu güçlükler yenilmeden, Bitlisli İdris gibi daha nice değerli ilim adamlarımız tanıtılmadan, eserlerinin neşirleri ve çevirileri yapılmadan, tam olarak düşünce tarihimiz ortaya konamaz ve yazılmaz.

Bugüne kadar, birisi Bitlisli İdris'in "Heşt Beheşt" adlı tarih eserinin tanıtımını konu alan bir makale ile, diğeri onun "Kânun-i Şâhenşâhî" adlı eserinin neşri ve tercümesinden ibaret olan bir araştırma olmak üzere, iki müstakil çalışma yapılmıştır. Birincisi, "Das Heşt Bihişt des Idrîs Bidlîsi" (Der Islam, C.XIX, 1931, ss.130-157) adıyla Mehmed Şükrü'ye aittir. İkincisi, İranlı araştırmacı Hasan Tavakkoli'nin İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde 1974 yılında "İdrîs Bidlîsî'nin Kânûn-i Şâhanşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi" adıyla yaptığı basılmamış doktora tezidir. Bunların dışında, bu eserin dipnotlarında ve Kaynaklar kısmında J. von Hammer-Purgstall, F.Babinger, H. Massé, Cl. Huart, C.A. Storey ve A. Karahan gibi /modern araştırmacıların genel eserlerinde Bitlisli İdris'ten kısaca yer yer bahsedilmektedir. Bu çalışma için, biz bütün bu eserlerden de faydalandık.

Bu kitap konusu itibariyle Bitlisli İdris üzerine monografik ve biyografik bir çalışmadır. Önce onun hayatı, zamanı ve eserleri hakkında bilgi verdik. Daha sonra şahsiyetini ele aldık. Belki, şahsiyetinin tanıtımını, eserlerinininkinden önce yapmak daha uygun olabilirdi. Fakat bu durumda, Bitlisli İdris'in bütün eserlerinin incelenip, çeşitli konulardaki fikirlerini bir araya getirmek gerekecekti. Eserlerinin tamamı el yazması halinde ve çeşitli dünya kütüphanelerinde dağınık vaziyette olması bizi bundan alıkoymuştur. Dolayısıyla burada onun şahsiyetini genel olarak tanıtmakla yetindik. Eserlerinin tanıtımı özellikle ilmi şahsiyeti hakkında genel bir bilgi verebileceği düşüncesiyle daha önce eserlerini ele aldık.

Bu çalışmayla şimdiye kadar hakkında pek az tanıtıcı çalışma bulunan büyük Türk düşünürlerinden Bitlisli İdris'in genç nesle tanıtılmasına bir katkıda bulunacak olursak, bu bizim mutluluğumuz olacaktır. Tavakkoli'nin çalışmasına ulaşmamızı sağlayan Sayın Doç.Dr. Mahmut Kaya Bey'e zahmetleri için burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mehmet BAYRAKDAR
Ankara, 30 Haziran 1990

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

BİTLİSLİ İDRİS VE ZAMANI / 1

- 1- Bitlisli İdris'in Hayatı / 1
- 2- Zamanının Siyasî ve İlmî Hayatına Bir Bakış / 16

II. BÖLÜM

BİTLİSLİ İDRİS'İN ESERLERİ / 31

III. BÖLÜM:

BİTLİSLİ İDRİS'İN ŞAHSİYETİ / 53

- 1- Siyasî Şahsiyeti / 53
- 2- İlmî Şahsiyeti / 55

IV. BÖLÜM

EKLER / 61

V. BÖLÜM

VESİKALAR / 90

VI. BÖLÜM

KAYNAKLAR / 99

BİRİNCİ BÖLÜM

BİTLİSLİ İDRİS VE ZAMANI

1 - HAYATI:

Büyük Türk ilim ve siyaset adamı Bitlisli İdris'in hayatı hakkında, ne yazık ki pek fazla bilgiye sahip değiliz. Ne kendi eserlerinde, ne de klasik biyografik eserlerde onunla ilgili etraflı bilgiler mevcut değildir. Verilen bilgiler oldukça kısa ve sınırlıdır¹. Hayatıyla ilgili çeşitli konularda, Bitlisli İdris'in eserlerinde kendisinin verdiği bilgilere öncelik verdik, diğer kaynaklarda verilen bilgilerle onları destekleme yoluna gittik.

a - Adı, Lakâbı ve Mahlası:

Esas adı İdrîs'tir. Baba adı ve lakablarıyla birlikte bütün künyesi ise şöyledir: Mevlânâ Hakîmeddîn İdris Mevlânâ Husameddın Ali el-Bidlîsî. Görüldüğü gibi, "Mevlânâ" ve "Hakîmeddîn" onun lakâblarıdır. Ayrıca bazı kaynaklarda "Kemâleddin" lakâbıyla da anılmıştır². Bitlis asıllı olduğundan, bu yere nisbetle kendisi "Bidlîsî" nisbetiyle, anılır. Kaynaklarda, Osmanlı Türkçesiyle "İdrîs-i Bidlîsî", Arapça olarak "İdrîs el- Bidlîsî" şeklinde kısa ismiyle geçmektedir.

1- Bitlisli İdris'ten bahseden klasik kaynaklardan önemlileri şunlardır: Mehmed Mecdî: Hedâ-iku's-Şekâ'ik, İstanbul, 1269, ss. 235, 327-328, 381; Hoca Sa'adeddîn: Tâcu't-Tevârih, İstanbul, 1279, C.II, ss. 322, 506; Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1314, C.I, s. 309; Mustakîmzâde: Tuhfet-i Hattâtîn, İstanbul, 1928, ss. 110-111; Bursalı Mehmet Tâhir: Osmânî Mu'ellifleri, C.III, İstanbul, 1331, s.7; Kâtib Çelebî: Keşfu'z-Zünûn, C.I, İstanbul, 1945, ss.840-841, 876; İsmâ'îl Pâşa el-Bağdâdî: İzâhu'l-Meknûn, C.I, İstanbul, 1945, s.169; Aynı yazar: Hediye'tü'l-Arifîn, İstanbul, 1951, s.410; Şerefeddîn el-Bidlîsî: Şerefnâme, V. Veli-aminof-Zernof neşri, C.II, Petersburg, 1960, s.342.

2- Bkz. Sa'îd Nefîsî: Târîh-e Nazm Vo Nesr dar İrân vo Zebân-e Fârsî, Tahran, 1344, s. 253.

Burada bir noktaya işaret edelim: Bidlîsî veya el-Bidlîsî yazılırken bazı kaynaklarda bunlar hatalı yazılmıştır. Şöyleki, B harfinden sonraki İ sesi uzun î okunacak şekilde Y harfiyle yazılmıştır, yani Bidlîsî şeklinde. Bu yanlıştır, zira Bitlisli İdris'in kendisi bütün eserlerinde bu nisbesini daimi surette Bidlisî şeklinde yazmıştır.

Bitlisli İdris, diğer taraftan, Türkçe, Farsça, ve Arapça olarak yazdığı tüm şiirlerinde kendi adını mahlası olarak kullanmıştır. Yani mahlası, "İdrîs" dir.

b - Soyu :

Özellikle İslam dünyasında eskiden ırkî unsurlar pek önemli sayılmadığından, hemen tüm düşünürler, meşreb ve mezheplerini açıkça belirttikleri halde, ırk'en hangi kavim ve millete dahil olduklarını açıkça belirtme ihtiyacını duymazlardı. İşte geleneğe uymuş olan Bitlisli İdris de diğer Türk düşünürleri gibi ırkı hakkında eserlerinde kendisi açık veya kapalı hiç bir şey söylememiştir. Hal böyle iken, başka hiç bir geçerli delilleri olmaksızın, Oriyantalistlerden bazıları, Bitlisli İdris'in Arapça eser yazmasından ona Arab, Farsça eser yazmasından İranlı, Doğu Anadolu'lu olmasından dolayı da "Kürt" veya Kürt olabilir demişlerdir¹.

Bizim için bugün Bitlisli İdris gibi büyük bir kimsenin ırken kim olduğu pek de o kadar önemli olmamasına rağmen, yanlış ve yüzeysel hükümlere karşı gerçeğin ortaya konması da gerekir. Devrinin geleneğine uyarak, eserlerini Arapça veya Farsça yazması Bitlisli İdris için doğal bir durumdu; kaldı ki, o Türkçe de yazmıştır. Oriyantalistlere dayanarak onun "Kürt" olabileceğini söyleyen Hasan Tavakkoli "O bölgenin kürtleri gibi kuvvetli bir ihtimalle Şafî mezhebini" der². Fakat Bitlisli İdris'in Şâfiliği hakkında hiç bir tarihi delil göstermemektedir. Halbuki klasik kaynaklardan bazıları açık bir ifadeyle onun Sünnî ve Hanefî mezhebinden olduğunu kaydederler.³ Diğer taraftan Bitlisli İdris, Türkçeyi sonradan öğrenmiş bir kişi de değildir; Hasan Tavakkoli'nin kendisinin de belirttiği gibi, o eskiden beri Türkçeyi bilen bir kimsedir. Bitlisli İdris'in Türklüğüne

1- Babinger ve Hammer gibi Bitlisli İdris'ten çok sık bahseden tanınmış oryantelistler onun ırkı hakkında bir şey söylemezken, belki de ilk defa W. Hinz böyle bir ifadede bulunmaktadır. W.Hinz: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, çev. T. Bryklioğlu, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1948, s. 102. Ayrıca bkz. Mélange (V.L.) : "Bidlîsî", İE., yeni baskı, C.I, 1986, s. 1207; Minorsky (V.) : "Kurdistan" (History), El., yeni baskı, C.IV, s. 456.

2- Bkz. Hasan Tavakkoli: İdris Bidlîsî'nin "Kânûn, i Şahaşâhî" sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi, Basılmamış Doktora tezi, İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü, İstanbul, 1974, s.4.

3- Bkz. İsmâ'îl Paşa el-Bağdâdî: Hediyetü'l-Arifin, C.I, İstanbul, 1951, s. 196.

hamledebileceğimiz belki de en önemli tarihi bir husus, devrindeki Doğu Anadolu Kürtlerinin Safavilere bağlı ve bu devleti desteklemelerine rağmen Bitlisli İdris ve ailesi, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi Türk devletleriyle beraber olmuş ve onlara hizmet etmişlerdir. Nihayet, Bitlisli İdris'in hadîs çalışmaları üzerine araştırma yapmış olan Abdülkadir Karahan: "Osmanlı müellifleri veya diğer Türk boylarına mensup kalem erbabı, dinî kırk hadîs tercümelerini, Farsça tertip ve tanzime özen göstermişlerdir. Seyyid Sadr, İdrîs-i Bidlîsî, Firdevsî-i Rûmî, Özbek Veliyüddîn...vb. nin bu neviden risâleleri, bunun şahidleridir " ¹. derken, Bitlisli İdris'i Türk addetmektedir.

c - Ailesi:

Kaynaklarda Bitlisli İdris'in Bitlis'in soylu bir aileden olduğu kaydedilmiştir². Hiç bir kaynakta annesinin ismi belirtilmemiş; fakat buna karşılık babasının ismi belirtilmiştir. Babası, Mevlânâ Şeyh Hüsameddîn Ali el-Bidlîsî'dir. Babasının en az bir erkek kardeşi ve onun da bir erkek evladı olduğu bilinmektedir; zira Bitlisli İdris 1511 yılında hacca giderken, Hac Emiri'nin amcası oğlu olduğu bilinmektedir ³.

Bitlisli İdris'in babası Hüsameddin Ali, alim ve faziletli bir kimseydi. Daha çok mutasavvıf olarak ün salmıştır. O, Suhreverdiyye tarikatına bağlı Şeyh Ammar bin Yâsir el-Bidlîsî adlı bir şeyhin müridlerindedir⁴. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın, hizmetinde bulunmuştur; bu devletin başkenti olan o zamanki adıyla Amîd, yani Diyarbakır'da onun sarayında münşî, yani Saray Kâtipliği

1- Karahan (A.): Kırk Hadîs Tercümelerine Umumi Bir Bakış, Türkiyat Mecmuası, C.X, İstanbul. 1953. s.235; Aynı yazar: Eski Türk Edebiyatı incelemeleri. İ.Ü.E.F. Yayınları, No: 2659. İstanbul, 1980, s.98

2 - Hoca Sa'adeddîn: Tâcü't-Tevârîh, sadeleştiren İ. Parmaksızoğlu, C.IV. İstanbul, 1979. s.246

3 - Mehmed Şükrü: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1934, s.10

4 - Bazı modern kaynaklarda Ammar, Ömer olarak geçmektedir. Bkz. M.Şükrü: Age., s.9; Hu-art (Cl.): Bidlîsî, E.İ., eski baskı. C.I. s.732. Ammar bin Yâsir, esasen Havarizmlidir; fakat Bidlîsî nisbesini taşımaktadır ve Suhreverdilîğin esas kurucusu sayılan Ebûn Necîb es-Suhreverdi (öl.1168)'nin müridlerindedir. Meşhur mutasavvıf Necmeddîn Kübrâ onun talebelelerinden. Ammar, 597H./ 1201 M.yılında vefat etmiştir. Diğer taraftan Bursalı, Bitlisli İdris'in babasının, Nurbahşi tarikatının kurucusu Seyid Muhammed Nurbakşi'nin halifesi olduğunu da kaydetmektedir. Bkz. Bursalı (M.T.): Osmanlı Müellifleri, C.I.s.106

yapmıştır. Uzun Hasan, başkentliği Diyarbakır'dan Tebriz'e 1469 yılında nakledince, Hüsameddin Ali ailesiyle birlikte yeni başkente göçmüştür ki, o zamanlar Bitlisli İdris çocuktur¹. Bitlisli İdris'in "Hakku'l-Mübîn" adlı eserinin önsözünde belirttiğine göre, babası Tebriz'e gelen meşhur mutasavvıf ve âlim Molla Câmi'nin toplantılarına iştirak edermiş. Babası 900H./1495 M. senesinde Tebriz'de vefat etmiş ve oraya gömülmüştür.

Çok iyi Arapça bildiği anlaşılan Hüsameddin Ali'nin tasavvuf ve tefsir konusunda bazı Arapça yazılmış eserlerinin olduğu da bilinmektedir. Tefsirle ilgili Arapça eseri, "İrşâdü'l-Menzîlî'l-Küttâb" ismini taşımaktadır ki, iki büyük ciltten oluşmaktadır. Şu iki eseri de tasavvufla ilgilidir. "Şerhu Istilâhâti's-Sufiyye"; bu eser meşhur mutasavvıf Abdürrezzak el-Keşânî'nin tasavvuf deyimleriyle ilgili eserinin bir şerhidir. Diğeri, Mahmud Şebistârî'nin meşhur "Gülşen-i Râz" adlı eserinin şerhidir².

d - Doğum Tarihi ve Yeri:

Bitlisli İdris'in doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda hiç bir kayıt yoktur. Ancak bazı ip uçlarını değerlendirerek, onun en erken 1452, en geç 1457 yılında veya bu tarihler arasında doğmuş olabileceğini tahmin edebiliyoruz. Çünkü Bitlisli İdris'in kendisi, "Hakku'l-Mübîn" adlı eserinin önsözünde, gençliğinin başlangıcında 876H./1472M. yılında Molla Câmi'nin bir hac kafiyesiyle Tebriz'e geldiğini ve babasının onlarla buluştuğundan haberi olduğunu söylemektedir³. O zaman Bitlisli İdris'in 15 -20 yaşlarında bir genç olduğunu farz edersek, yukarıda tahmin edilen tarihler arasında doğmuş olabileceğini düşünebiliriz. En uygun tarih de bizce, 1452 yılı kabul edilebilir.

Doğum yerine gelince, yine kaynaklarda bu konuda açık bir ifade yoktur. Bazı kaynaklarımız Bitlisli İdris için Bitlisli'dir demektedirler⁴. Fakat bunun ne manada anlaşılacağı pek açık değildir, zira bu ifade her zaman onun Bitlis doğumlu olduğunu göstermeyebilir; soyunun Bitlis'ten olduğunu da gösterebilir. Babası, o çocukken

1- İdris-i Bidlîsi: Mir'atü'l-Uşşâk. var. 153 a-154 b

2- Bursalı M.T.: Osmânî Mü'ellileri, C.I. İstanbul. 1333, S.58.

3- Bkz. Hasan Tavakkoli: Age..s.3

4- Bkz. Hoca Sa'addîn: Age., C.IV. s.264: Mustakimâde: Tuhfet-i Hattâtin. İstanbul. 1928 s.110

ve gençliğine yeni ayak basarken, Diyarbakır'da Uzun Hazan'ın hizmetinde olduğuna göre orada doğmuş olabileceğini de düşüncübiliriz. Fakat elimizde kesin tarihi deliller olmadan doğum yerinin Diyarbakır olduğunu iddia edemeyiz. Bidlîsî nisbesinden ve bazı kaynaklarda Bidlisli denmesinden, onun Bitlis doğumlu olduğu anlaşılacaksa, Bitlis'te doğduğunu söyleyebiliriz.

e - Eğitimi:

Bitlisli İdris'in ilmî şahsiyetinden ve eserlerinden, onun gençliğinde çok iyi bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat onun eğitimi hakkındaki bilgilerimiz de oldukça sınırlıdır. Kimlerden ve nerelerde tahsil ettiği pek belli değildir. Kesin bildiğimiz şey, ilk tahsilini babasından aldığıdır. Özellikle hadîs ilmini ve belkide tasavvuf ilmini daha çocukken babasından öğrenmiştir¹. Fakat her ne olursa olsun, devrinin geleneğine uyarak, Arapça ve Farsça gibi dillerle beraber aklî ve dinî ilimleri iyice öğrendiği muhakkaktır. Bunları Bitlis-Diyarbakır çevresiyle, genç yaşta ailesiyle birlikte gittiği Tebriz çevresinde tahsil ettiği de muhakkaktır.

f - Meslek Hayatı ve Seyahatleri:

Bitlisli İdris'in hayatıyla ilgili olarak en çok malûmat sahibi olduğumuz kısım, onun meslek hayatıdır. Meslek hayatı, gerek Akkoyunlular Devleti'nde ve gerekse Osmanlı Devletinde, daha çok siyasi vazifelerde geçmiştir. Şimdi bu vazifelerden, kaynaklarımızda anlatıldığı şekliyle bahsedebiliriz.

Akkoyunlular Devleti ve Bitlisli İdris:

Akkoyunlular hükümdarı Uzun Hasan'ın, 882H./147M. senesinde, vefatı üzerine, yerine oğlu Yakub Bey 1478 yılında hükümdar olmuştur. Kaynaklar, Bitlisli İdris'in bu yeni hükümdar zamanında Akkoyunlu sarayına genç yaşta intisap ettiğini ve ona Münşilik, yani Saray Kâtipliği vazifesinin verildiğini kaydetmektedirler. Bu vazife atanması 1478 yılında veya ondan sonraki bir tarihte olması

1- İdris-i Bidlîsî: Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erba'in, Fatih Ktp. No: 791/1. var. 3 a

gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Akkoyunluların sarayında bu vazifeyi daha önce babası Hüsameddîn Ali yapmaktaydı. Onun bu tarihlerde ileri bir yaşta olmasını düşünürsek, onun emekliliğinden sonra aynı vazifenin oğluna verilmiş olduğunu kabullenebiliriz. Yakup Bey'in 896H./1491M. yılında vefatına kadar bu vazifede kalmıştır. Yakub Bey'e çok yakın olduğu anlaşılan Bitlisli İdris "Risâle-i Hazânîyye" adlı eserinde Yakub Bey'in Azerbaycan'dan Er-ran'a yaptığı seyahate kendisinin eşlik ettiğini anlatmaktadır; kitabının konusu da, bu seyahattir.

Yakup Bey'in ölümünden sonra yerine geçen Sultan Rüstem ve Elvend Bey de, Bitlisli İdris'e aynı hürmet ve saygıyı göstermeye devam etmişlerdir. Onların zamanında da o saraydan ayrılmamış; kaynakların belirttiğine göre, Nişancılık ve Divân Kâtipliği yapmıştır.¹ Bitlisli İdris, bu vazifelerle, Elvend Bey'in Şah İsmail'e 1501 yılında yenilmesiyle Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışına kadar, sarayda kalmıştır. Böylece Bitlisli İdris, yirmi yıl kadar Akkoyunluların hizmetinde bulunmuştur.

Ayrıca kaynaklar, bu zaman zarfında Bitlisli İdris'in sarayda hükümdar çocuklarına lalalık yaptığı, yani onların eğitim ve öğretim işleriyle vazifelendirildiği belirtiliyor. Nitekim, her halde bundan dolayı olacaktır ki, Hoca Sa'adedîn, Bitlisli İdris'i, "Kutlu Müderris" sıfatıyla övmektedir². Çünkü, hiç bir kaynak, Bitlisli İdris'in ne Osmanlılarda, ne de Akkoyunlularda bir medresede müderrislik vazifesinde bulunduğunu belirtmiyor. Dolayısıyla, onun kutlu müderris olarak vasıflanması, Akkoyunlular sarayındaki lalalığına işaret etmektedir.

Akkoyunlulara hizmeti esnasında, Bitlisli İdris bu devletin seçkin idarecileri ve ilim adamlarıyla tanışmış ve arkadaşlık etmiştir.

1- Bkz. Şerafeddîn Bidlîsî: Şerefnâme. s. 342; Gazi Ahmet Mîr Munşî Kumî: Gülîstân-i Hüner. s. 44; Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmânî. s.309

2- Bkz. Hoca Sa'adeddîn: Age.C.IV. s.264

Vezirlik ve Vekillik yapmış olan Kadı Seyfeddîn Savucbulağı, Şeyh Necmeddîn Mes'ûd, Mollâ Şehîdî ve Kadı İsa, bu gibi kimselerdendir ¹.

Osmanlı Devleti ve Bitlisli İdris:

Safaviler devletinin kurucusu sayılan Şah İsmail'in 1501 yılında Akkoyunlu devletine son vermesi ve bu devletin elindeki ülkeleri kendi hakimiyetine geçirmesiyle Bitlisli İdris Tebriz'i terk etmek zorunda kalır; çünkü Şiiliğin aktif propagandasını yapan Şah İsmail ile geçinemeyeceğini biliyordu. İşte bu sebeble Bitlisli İdris, bir rivayete göre Mekke ve Medine yoluyla ², diğer rivayete göre doğrudan, Tebriz'den İstanbul'a aynı yıl, yani 907 H./1501 M.'de göç etmiştir. Zamanın Osmanlı Sultanı II. Beyazıt kendisini saygı ve hürmetle karşılamıştır. Sultan II. Beyazıt, Bitlisli İdris'i tanıyordu; Akkoyunlu Sultanı Yakub Bey, II. Beyazıt'ın zaferlerini kutlamak için 1485 yılında ona gönderdiği mektubu Bitlisli İdris'e yazdırmıştı ve II. Beyazıt, Bitlisli İdris'in bu mektubunu çok beğenmişti³.

Sultan II. Beyazıt, Bitlisli İdris'i sarayına alır ve kendisine maaş bağlar ve ayrıca hediyeler verir. O sıralarda Sultan, Osmanlıların Vak'a Nüvistlik, yani resmî tarih yazıcılığını başlatma düşüncesinde olduğundan, 907 H./1502 M. yılında bu işi Bitlisli İdris'e havale eder. Bitlisli İdris'in kendisinin de belirttiği gibi, bu işi 30 ay içerisinde tamamlayarak bir kitap halinde, ki o bu eserine Heşt Behişt adını vererek, Sultana sunmuştur. Kaynaklardan birine göre, aynı zamanda Bitlisli İdris, II. Beyazıt'ın Muvakkı'ı, yani onun imza ve mühürlerini basan özel kâtabi-nişancısıydı⁴.

Bitlisli İdris'in kendi ifadelerine göre, saraya bağlı bazı idareciler kendisini çekemediklerinden onlarla arası açılmış, yukarda ismini zikrettiğimiz eserini haksız yere tenkid etmişlerdir ve onun

1- Bunlardan. Kadı İsa. Uzun Hasan'ın Divân Kâtibiydi. Sultan Yakub'a önce mürebbilik yapmıştır; sonra da onun Veziri olmuştur. 1490 yılında vefat etmiştir. Şeyh Necmeddîn Mes'ûd ise. Kadı İsa'nın kızkardeşinin oğludur. Şair ve âlim bir kimseydi; Ali Şir Nevâ'i'nin çok yakın dostlarındandır.

2- Hoca Sa'adeddîn: Age., C.V. s.238

3- Mélange (V.L.) : Bidlisî. El. yeni baskı, C.I. s. 1207

4- Muhyî-yi Gülşenî: Menâkib-i İbrâhim-i Gülşenî. T.Yazıcı neşri. T. T. K. Yayınları, Ankara 1982, ss. 80-81. 353

karşılığı hak ettiği ödeme kendisine yapılmamıştır¹. Gerçekten de, diğer bazı kaynaklar Bitlisli İdris ile Vezir-i Azâm Hadım Ali Paşa'nın arasının açık olduğunu kaydederler. Yine Bitlisli İdris'in ifadesine göre, bu sebeplerden dolayı, 1511 yılında önce hacca gitmek istemesine rağmen, kendisine izin verilmemiştir. ancak Ali Paşa'nın ölümünden sonra, Rabiü's-Sânî 917/Temmuz 1511 yılında hac için kendine izin çıkmıştır. Ancak bu tarihte hacca gidebilmiştir. Hacca gitmezden önceki bir zamanda, Bitlisli İdris'in derin bir hastalık geçirdiğini de öğreniyoruz².

Bitlisli İdris'in hac yolculuğuna deniz yoluyla çıktığını ve bir aylık bir yolculuktan sonra önce Mısır'ın İskenderiye şehrine ulaşmış daha sonra İskenderiye'den Kahire'ye geçmiştir. Orada Memlûkluların Sultanı, Kansavgavrî ile görüşmüştür. Ayrıca, Kahire'de bir müddet kaldığı anlaşılan Bitlisli İdris, oranın uleması ve özellikle İbrahim Gülşenî gibi mutasavvıflarla da görüşmüştür; hatta İbrahim Gülşenî'nin hizmetinde bulunmuştur. Sözü edilen bu Halveti Şeyhi, kendisini çok sevmiştir³.

Bitlisli İdris, Kahire'den Hac Emiri olan kardeşinin oğluyla birlikte, hac için Mekke'ye gitmiştir. Orada bir yıla yakın kalmıştır. Hatta 1512 yılında Mekke'den Osmanlı Sarayına gönderdiği bir mektubunda, oradan tekrar İstanbul'a dönme arzusunda olmadığını öğreniyoruz; buna sebep de, kendisini takdir etmediklerini belirtiyor⁴.

Bitlisli İdris, henüz Mekke'de iken, 1512 yılında II. Beyazıd vefat etmiştir. Aynı tarihte onun yerine Osmanlı tahtına oğlu Yavuz Sultan Selim geçmiştir. Yavuz Selim, Bitlisli İdris'in tekrar İstanbul'a dönmesini ister. Kendisine para ve resmî davetiye gönderir.

1- Bitlisi'nin Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. No: 5675 kayıtlı mektubu. Bu mektubun kısmi tercümesi için bkz. F.R.Unat: Neşri Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalar. Belleten. C.VII. sayı 25. 1943. 198-199

2- Aynı mektup, s. 198

3- Muhyî-yi Gülşenî: Age.. s. 353

4- Aynı mektup, ss. 198-199; Mehmed Şükrü: Age., s.10; Kâtib Çelebi: Keşfu'z-Zünûn. C.I. ss.840 - 841

Bunun üzerine, Bitlisli İdris, Mekke'den kara yoluyla Şam'a gelir. Niyeti oradan Kahire'ye tekrar uğramak ve deniz yoluyla İstanbul'a gelmekti. Fakat Şam'da, Mısır'da veba salgını olduğunu öğrenince, bu isteğinden vaz geçerek, Şam'da bir müddet kalır oradan Haleb şehrine geçer. Oradan da Akdeniz'e geçerek deniz yoluyla İstanbul'a döner. Şam ve Haleb'deki âlimlerle tanışır, onlarla tartışır, fikir alış verişinde bulunur¹. İstanbul'a dönüş tarihini kesin olarak bilinmiyor ise de, bunun 1512 yılı içinde olması çok muhtemeldir.

Yavuz Sultan Selim'in mahiyetinde, eskisinden daha çok itibar görür. Yavuz'a onun doğu siyaseti hakkında danışmanlık yapar ve aynı zamanda eserler yazmaya devam eder. Hayatının bu devresinde, Bitlisli İdris, Osmanlı siyasetinde aktif bir rol oynamaya başlar. İlmî ve siyasî hayatı yeni ve daha parlak bir devreye girer. Önce Yavuz Selim ile 1514 yılında Şah İsmail'e karşı açılan Çaldıran savaşına katılır, Sultanla birlikte Tebriz'e kadar gider. Hatta Sultan'ın oradan ayrılmasından sonra, Bitlisli İdris, Tebriz'de bir süre daha kalır ve bölge halkını Osmanlı yönetimine karşı davet işiyle uğraşır. Bu maksatla Tebriz'deki Ulu Câmî'de halka vaiz ve nasihatta bulunur. Hattâ savaş sonrası Tebriz'de kurulan karakol ve gözlemci kuvvetlerinin komutanlığını yapmıştır.

Çaldıran savaşının akabinde, Bitlisli İdris, Güney-Doğu Anadolu vilayetlerinin Osmanlı yönetimine geçmesinde vazife almıştır. Yavuz Selim, Çaldıran dönüşü Amasya'da kışlarken, Bitlisli İdris, Tebriz'den Sultanın yanına gelir. Bu esnada, Şah İsmail'in yeniden Doğu ve Güney -Doğu Anadolu'yu istila etme eğiliminde olduğu görülür. Çaldıran savaşında öldürülen komutanı Mehmed Han'ın yerine onun kardeşi Karahan'ı tekrar Anadolu'ya gönderir. Bu komutan Diyarbakır ve havalisini muhasara altına alır. Yavuz Selim ile Bitlisli İdris bu meseleyi görüştükten sonra, Güney-Doğu meselesini kökünden çözümlemeye karar verirler. Bunun üzerine Yavuz, Doğu Karadeniz Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa'yı ordusuyla Diyarbakır üzerine gönderir ve ayrıca ona yardım için, Sivas Beylerbeyi Sadi Paşa'ya da ona yardım etmesini emreder. Fakat bu iki komutan arasındaki anlaşmazlık, ayrılmalarına neden olur. Bunun üzerine Konya Beylerbeyi Husrev Paşa, Sadi Paşa'nın yerine tayin edilir. Ayrıca

1 - Kâtib Çelebi: Age., C.I, ss. 840-841

Bitlisli İdris de aynı görevle onlara yardım için vazifelendirilir. Bitlisli İdris, bir rivayete göre, beş bin, bir rivayete göre on bin gönüllüyle, Diyarbakır üzerine yürür. Böylece oluşan Osmanlı ordusu Diyarbakır'a saldırır. Bu kuvvetler karşısında korku duyan Safevî komandanı Karahan oradan Mardin'e kaçar. Diyarbakır'ı ele geçiren Osmanlı ordusu, özellikle Bitlisli İdris'in girişimiyle, Mardin üzerine yürür ve neticede Mardin de alınmış olur. Bu savaş sırasında Karahan 1516 yılı başlarında ölü olarak ele geçirilir. Bu tarihten itibaren, Diyarbakır ve Mardin Osmanlı topraklarına dahil edildiği gibi, Bitlisli İdris'in Yavuz Selim adına bölgenin Kürt-Türk beyleriyle anlaşma üzerine, Bitlis, Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Hizran, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Mafarkın ve Cezire-i İbn Ömer gibi, toplam yirmi beş mıntıka sulh yoluyla Osmanlı idaresine bağlanır¹. Bu üstün başarılarından dolayı Yavuz Selim, Bitlisli İdris'i mükâfatlandırır. Kendisine bir ferman göndererek, Diyarbakır bölgesini kendisine Temlik olarak verir, ayrıca merkezi Diyarbakır olan ve Yavuz Selim'in 922 H./1516 yılında yeni ihdas ettiği "Arab Kazaskerliği" kendisine verilir. Böylece Bitlisli İdris, Osmanlıların en büyük siyasî rütbelerinden biri olan Kazaskerlik rütbesiyle taltif edilmiş olur. Bununla, Güney-Doğu Anadolu'nun idaresi kendisine verilmiştir.

Bitlisli İdris bunlarla da kalmıyarak, Yavuz Selim'in Memlûklulara karşı güttüğü siyasette de başarılı vazifeler icra eder. Önce Urfa ve Musul'un Memlûklular'dan Osmanlı idaresine geçmesini sağlar. Yavuz Selim namına Hısn Keyfâ'yi Eyyübîlerin hanedanlarından Halil Bey'e bağışlar. Daha sonra Yavuz Selim'in Suriye ve Mısır seferlerine katılarak, sırasıyla 1516 ve 1517 yıllarında yapılan Mercî Dâbuk ve Ridaniye savaşlarında Sultan ile birlikte bulunmuştur. Mısır'ın fethinden sonra, bu ülkenin nasıl idare edileceği hakkındaki bir mütalası Yavuz Selim'e sunmuş; böylece Bitlisli İdris bir daha Sultan'ın takdirini kazanmıştır. Mısır'ın idaresinde onun görüşleri temel alınmıştır. Böylece de, Bitlisli İdris, yirmi yıldan fazla Osmanlı Devletinin hizmetinde bulunmuştur.

1- Sa'adeddin: Age., C.II. ss. 299-313; Uzunçarşılı (İ.H.): Osmanlı Tarihi, 4. baskı, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1983, C.II. s.275

g - Karakteri :

Kaynakların bildirdiğine göre, Bitlisli İdris, iyi huylu, gönlü bol, güzel ve etkili konuşan, kalemını ustalikle ve incelikle kullanmasını bilen, bilgili, dindâr, kötülüklerden sakınan, iyi öğretici, yardım seven ve gönlü devlet sevgisiyle dolu çok zeki bir kimseydi¹.

ğ - Vefatı:

Bitlisli İdris, ömrünün son senelerini İstanbul'da ilmî çalışmalar yaparak ve eserler yazarak geçirirken, orada Zilhicce 926H./12.XI. 1520 tarihinde, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden kısa bir müddet sonra ölmüştür. Hemen bütün kaynaklar Bitlisli İdris'in İstanbul'da vefat ettiğini söylemektedirler. Buna karşılık, ölüm tarihi hakkında çok farklı tarihler mevcuttur. Bazı kaynaklar 921H./1515 yılı², bazıları 911H./1505 yılı³, bazıları 930H./1523M. yılı⁴, diğer bazıları da daha geç tarihleri, mesela 1554 yılı⁵ onun ölüm tarihi olarak göstermektedirler. Fakat bu tarihlerin hepsi yanlıştır. Zira Bitlisli İdris'in oğlu, babasının Selim-nâme'sine yazdığı önsözde babasının 926H. senesinin Zilhicce ayının içinde öldüğünü kaydetmektedir ki en doğru olanı da budur. Çağdaş yazarlardan bazıları da Bitlisli İdris'in ölüm tarihi olarak 926H./1520 yılı⁶ verirler⁶. Buna göre Bitlisli İdris'in çok ta ileri olmayan bir yaşta 65 veya en fazla 70 yaşları arasında vefat ettiği düşünülebilir.

Bitlisli İdris'in mezarı, bugünkü Eyüp semtinde kendi adıyla anılan "İdris köşkü" veya "Çeşme" denilen yerde hanımı Zeynep Hatun'un vakfederek yaptırdığı mescidin bahçesinde⁷.

1- Bkz. Sa'adeddîn: Age., C. IV, s.246 >

2- Bkz. Ahmet Rifat Efendi: Lugât-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye, C.I, s.110; Şemseddîn Sami: Kâmusu'l-A'lâm, C.II, s.811

3-Bkz. Habîb: Hat ve Hattâtîn, s.59

4-Bkz. Kâtib Çelebi: Age., C.I, s.218; Gibb(E.J.W.) : A. History of Ottoman Poetry, C.III, s.7, not 1.

5- Bkz., Gibb (E.J.W.):A History of Ottoman Poetry, C.II, s.267, not 1

6- Mehmet Şükrü: Age., s. 11; Mélange(V.L.) Age.,s.1208. Daha farklı tarihler de veriler vardır. Mesela Hammer, 930H./1523M. tarihini verirken A.Karahan ise 927H./1521M. tarihini vermektedir. Bkz. Karahan (A.): İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis, s.112

7- Bkz. Mustakîmzâde: Tuhfet-i Hattaâfîn, s.111

Bitlisli İdris'in vefatıyla ilgili olarak, Şakâik Tercümesi'nde şu rubai yer almaktadır:

*"Zaman emin değil, ona nasıl emniyet edersin?
Eğer sen ona emin dersen, Me'mun'un devleti nerede?
İdris'in hikmeti nerede? Rüstem'in yaptığına ne oldu?
Hz. Süleyman'ın şevkati kimdedir? Kânun'un serveti nerede?"*¹.

h - Çocukları:

Kaynaklar, Bitlisli İdris'in Zeynep Hatun adında bir hanımla evli olduğunu kaydetmekte. Fakat birisi hariç, çocukları ve onların sayısı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak onun Mekke'den 1511 yılında Osmanlı sarayına gönderdiği bir mektubunda, çocuklarının kendisinin yanına gelmelerine müsaade edilmesini istemesinden, birden fazla çocuğunun olduğunu da anlıyoruz. Bizce bilinen ve tarihe mal olmuş oğul, meşhur ilim ve siyaset adamı, Mevlânâ Ebû'l-Fazl Mehmet Efendi'dir.

Çelebî lâkabıyla da anılan Mehmet Efendi'nin doğum tarihini bilemiyoruz. Babası kadar meşhur olan ve onun kadar âlim olan Mehmet Efendi, Türkçe'den başka Arapça ve Farsça'yı da iyi bilmektedir. Babası gibi, Osmanlı devletine büyük hizmetleri olmuştur. Bazı kaynaklar onun Şam'da vefat ettiğini söylüyorsa da, bu isabetli değildir. Çünkü O, 987H./26.2.1579 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ve Tophane'deki kendi adına yapılmış olan Defterdâr Câmî'sinin avlusuna defnedilmiştir. Mezarının orada bulunması, onun İstanbul'da vefat ettiğinin delili olabilir.

Ebû'l-Fazl Mehmet Efendi, çok genç yaşta ilmiye sınıfına dahil olmuş ve devlet işlerinde görev almıştır. Nitekim daha 912H./1511M. yılında Müeyyed-zâde'ye danışman olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde önce Divân üyeliği, sonra Manisa'da müderrislik yapmıştır. Daha sonra, Trablus kadılığına atanmıştır. Nihayet İstanbul'daki Rumeli Defterdârlığına 949H./1542M. tarihinde Defterdâr olarak atanmıştır. Vefatına kadar bu vazifede kalmış olduğu anlaşılıyor.

1- Bkz. Mehmed Mecdî Efendi: Tercüme-i Şakâ'ik. C.II. s.327

Mehmet Efendi'nin babası gibi bir çok eseri vardır; onun gibi Arapça, Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Şiirlerinde "Fazlî" mahlasını kullanmıştır. Daha çok tarihçi olarak meşhur olmuştur. Eserlerinden bazılarını burada zikrederim.

1 - Heşt Behişt Zeyli: Bu babasının Heşt Behişt adlı eserin sonuna I. Selim, yani Yavuz Selim devrine ait yeni bilgiler ihtiva eden Farsça bir ilavedir. Bu eser "Süleyman-Nâme" ismini de taşımaktadır; 974H./ 1566M. yılında tamamlandığı sanılmaktadır.

2 - Selîmşâh-Nâme: Babasının Selîm-nâme'sine benzer bir eserdir. Farsça yazılan eser, nazm ve nesir türünde kaleme alınmıştır; nazm şeklinde yazılan bölüm, nesir şeklindeki bölümün tekrarı şeklindedir. II. Selim'in ilk yılı olan 957H./1567' yılında tamamlanmıştır.

3 - Tevârih-i Âl-i Osmân: Babasının eserlerinden de faydalanaarak yazdığı Farsça bir Osmanlı Tarihidir. Dokuz kitaptan oluşan bu eser, Yavuz Sultan Selim'e kadarki dokuz Osmanlı Sultanını ve devirlerini anlatır. Eserin 975H./1567M. yılında yazıldığı sanılmaktadır¹.

4 - Târîh-i Osmânî: Türkçe yazılan bu eser kaynaklara göre bir önce zikrettiğimiz tarih eserinden farklı olduğu anlaşılıyor. "Târîh-i Ebi'l-Fazl" olarak da adlandırılmıştır. Eser, on iki bölümden oluşmaktadır. Eserin Kahire nüshası ise, "Cerîdetü'l- Âsâr ve Harîtetü'l Ahbâr" adını taşımaktadır². İnsanlığın yaratılışından, Kânunî'nin Eylül 1520 yılında tahta çıkışına kadarki olayları anlatır. Böylece, Bitlisli İdris'in oğlunun iki ayrı Osmanlı tarihi yazdığı ortaya çıkmaktadır³.

5 - Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi: Bu eser, Hüseyin Vâiz el-Kâşifî (öl. 1505) nin Ahlâk-ı Muhsinî adlı eserinin Farsça tercümesidir.⁴

1- Babinger (F.): Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. çev. Ç. Üçok. K.ve T. Bakanlığı Yayınları No:44, Ankara, 1982, s.107.

2- Bkz. Ali Efendi Hilmi el- Dağıştânî: Fihristü Kütübi't-Türkiyye, Kahire. 1306. s. 196.

3- Bkz. Mehmed Süreyya: Age., C.I, İstanbul. 1308. s.172; Babinger (F.): Age., s.108

4- Uzunçarşılı (İ.H.): Age., C.II, s.676. not 1

6 - Hulâsa-i Târih-i Vassaf : Bu eser, adından da anlaşıldığı gibi, meşhur tarihçi Vassaf'ın "Târih" adlı eserinin özet Türkçe tercümesidir.

7 - Medâricü'l-İ'tikâd: Bu, Menâhicü'l-İbâd" adlı kelamî bir eserin Türkçe tercümesidir.

8 - Terceme-i Zâhire: Bu, Harzamşâhî'nin tıbla ilgili "Zâhire" adlı meşhur eserinin Türkçe'ye tercümesidir.

9 - Mevâhibü'l-Âliyye Tercümesi: Tefsir ile ilgili bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, sözkonusu eserin Türkçe tercümesidir.

Son olarak burada Sehi Bey'in Ebû'l-Fazl Mehmet Efendi'den naklettiği şu beyitlerini okuyalım:

*"Gerçi âşıkların eğlencesi, gizli derttir,
Benim gönlümün eğlencesi ise, ah ve fîgan oldu,
Dudağının kırmızılığı, hiç bir an gözümün önünden gitmesin,
Çünkü bu kan döken gözün eğlencesi, bu sevdadır.
Yakut gibi kırmızı dudağının anılması,
Gönül ferahlandırmanın, biricik sermayesidir.
Can bahşeden dudağını hatırlamak da,
Hasta gönüllerin eğlencesidir.
Kahr ve merhamet ayetleri yüce Kur'an'ın içindedirler,
Nur ve Duhan sureleri çocuk tabiatının eğlencesidir.
Gönül, senin kapının eşiğinde,
Vatan sevgisinin dostluğunu, ilgisini umar.
Çünkü garibler ev bark eğlencesi ümidi içinde yaşarlar¹.*

i - Bitlisli İdris'in Hayatının Kronolojisi

Burada Bitlisli İdris'in hayatındaki önemli noktaların tarihi sırasını vereceğiz. Gerçi bunlara yer yer daha önce işaret etmiştik; fakat daha derli toplu ve bir sıra dahilinde vermeyi uygun bulduk.

1- Sehi Bey: Tezkire. "Heşt Behişt". sadeleştiren M.İsen. Tercüman 1001 Temel Eser, No: 152. İstanbul, 1980. ss.78-79.

- 1452 : Bitlisli İdris'in farz edilen en erken doğum tarihi.
- 1469 : Ailesiyle Diyarbakır'dan Tebriz'e göçmeleri.
- 1478 : Bu tarihte veya biraz sonra Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub Bey' e münşî (Kâtip) olması.
- 1485 : Yakub Bey adına II. Beyazıd'a tebrik mektubu gönderilmesi.
- 1485 - 1490 : Bu tarihler arasında Yakub Bey ile Erran'a seyahati
- 1495 : Babasının Tebriz'de vefatı.
- 1501 : Tebriz'den ayrılıp İstanbul'a göç etmesi.
- 1502 : II. Beyazıd'ın kendisinden bir Osmanlı tarihi yazmasını istemesi.
- 1511 : Deniz yoluyla hacc seyahatine çıkması; Kahire'ye uğraması ve oradan Mekke'ye geçmesi.
- 1512 : Yavuz'un Mekke'de bulunan Bitlisli İdris'e bir mektup göndermesi ve İstanbul'a davet etmesi.
- 1512 : Mekke'den ayrılışı; yolda Şam ve Haleb'e uğrayarak deniz yoluyla İstanbul'a dönmesi.
- 1514 : Çaldıran seferine iştirak etmesi,
- 1514 - 1517 : Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun Osmanlı topraklarına katılmasında vazife alması.
- 1516 - 1517: Suriye ve Mısır seferlerine katılması.
- 1520 - İstanbul'da vefatı.

Bitlisli İdris'in hayatıyla ilgili önemli tarihleri belirtirken, eserlerinin yazımına başlaması veya bitirmesi tarihlerine burada işaret etmedik. Çünkü bunları eserlerini konu aldığımız II. bölümün sonunda ayrı olarak göstereceğiz.

2. BİTLİSLİ İDRİS ZAMANININ SİYASÎ VE İLMÎ HAYATINA BİR BAKIŞ

Bitlisli İdris'in hayatını ana hatlarıyla ve eserlerini gördükten sonra, yaşadığı devir olan XV. yüzyılın sonuyla XVI. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı siyasetine ve ilmî hayatına çok kısa bir göz atmak yerinde olacaktır.

a - Siyasî Hayat:

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş yılı 1299 yılından, Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği 1512 yılına kadar, dış siyasette genel olarak Batı'ya, yani Bizans'a yönelik bir dış siyaset gütmüştür. Fetihlerin yönü Batı topraklarına doğru olmuştur. I. Beyazıd devrinde, hemen hemen Doğu Balkan toprakları İmparatorluğun sınırları içerisine dahil edilmiştir. Avrupa'ya karşı büyüyen ve genişleyen bir dış siyaset güdülmüyordu.

Anadolu birliğine yönelik iç siyasette de, aynı şekilde güçlüydü. I. Beyazıd'ın ölümüyle ortaya çıkan ve kısa süren Fetret Devri, her ne kadar iç siyasette 1402-1413 arasındaki bir duraklamaya ve kargaşaya sebep olmuş ise de, 1413 yılında Mehmet Çelebi'nin gayretleriyle ve Osmanlı saltanatını ele geçirmesiyle, Anadolu birliğine yönelik bu iç siyaset yeniden canlı bir şekilde tesis edilmiştir. II. Beyazıd devrinde de Batı'ya yönelik dış siyasete devam edilmiştir. Memlûklular ve Dulkadir beyliğiyle sorunlar ortaya çıktı. İç siyasette Cem Sultan olayıyla baş gösteren bir karışıklık olmuşsa da, bu kısa zamanda halledilmiştir.

II. Beyazıd'ın 10 Haziran 1512 yılında vefatıyla iç siyasette oğulları arasında taht kavgası şeklinde ortaya çıkan karışıklık, II. Selim yani Yavuz Sultan Selim'in tahta oturmasıyla, çok kısa bir zamanda duruldu. Onun başa geçmesiyle Osmanlı dış siyasetinde büyük ve önemli değişimler olmuştur. Daha önce, Avrupa'ya ve Balkanlar'a yönelik olarak güdülen dış siyaset'in yönü bundan sonra Doğu ve Güney'e çevrilmiştir. Bunun neticesinde Yavuz Sultan Selim devrinde, Osmanlılar Batı'da olduğu kadar Doğu ve Güney'de de sınırlarını İran, Suriye ve Mısır içlerine kadar genişletmişlerdir.

Bundan dolayı Doğu ve Güney Anadolu'daki hanedanlıklar Osmanlı topraklarına dahil edilmiş-ki bunda daha önce de belirttiğimiz gibi Bitlisli İdris'in büyük hizmetleri olmuştur - iç siyasetin hedefi olan Anadolu birliği tam mânâsıyla Yavuz Selim devrinde sağlanmıştır.

Yavuz Selim'in Osmanlı dış siyasetinde yaptığı bu değişikliğin iki önemli sebebi vardı. Bunlardan birincisi ve en önemlisi, XV. yüzyılda İran'da ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde büyüyen Safevi devletinin Anadolu'ya yönelik dinî içerikli dış siyasetidir.

Bilindiği gibi, Şah İsmail, Akkoyunlular ve Karakoyunları ortadan kaldırdıktan sonra özellikle Anadolu'yu içten feth edebilmek için, Osmanlı topraklarının doğusuna Şiî dâiler gönderiyor ve özellikle yerli Şiî ve Alevî olarak nitelendirilen halkı Osmanlı idaresine karşı kışkırtmaya çalışıyordu. Bu durumu, Yavuz, daha Trabzon'daki şehzadeligi sırasında fark etmişti ve babası II. Beyazıd'ı uyarıyordu. Kendisi, tahta geçince ve o sıralarda bu durum Anadolu birliğini tehdit eder duruma gelince, Yavuz, Şah İsmail ve İran üzerine 1514 yılında büyük bir sefer düzenledi. Neticede Osmanlıların galib çıktığı meşhur Çaldıran Savaşı yapıldı. Bu sefer sonucu, İran içlerine kadar ilerledi ve Tebriz'e ulaşıldı. Safavilerin beli kırılarak, büyük ölçüde İran tehlikesi ortadan kaldırılmış oldu.

İkinci önemli değişiklik ise, Suriye ve Mısır'ın fetihleriyle oldu. Yavuz'un tahta geçtiği günlerde Memlûklular'm da Güney'de Osmanlı topraklarına yayılma emelleri vardı. Yavuz bu tehdidi de ortadan kaldırmak üzere, Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a doğru yönelmenin zarûri olduğuna inanıyordu. Bilinen, sırasıyla 1516 ve 1517 yıllarında vuku bulan, Merc Dâbuk (Merci Dâbuk ve Ridaniye (Reydaniye) seferleriyle Mısır ve tüm Orta -Doğu, Osmanlı topraklarına katıldı. Böylece Osmanlıların Güney'den de emniyeti sağlanmış oldu.

Yavuz Sultan Selim'in Müslüman ülkelere ve devletlere yönelik güttüğü bu Doğu ve Güney-Doğu siyaseti, netice itibariyle, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü ve yeni topraklara sahip olmasını

sağlamadı; aynı zamanda Osmanlılar, özellikle dış siyaset açısından bunlardan daha da önemli bir şey elde ettiler. Bu da, Hilafet'in Osmanlılara geçmesiydi.

Bilindiği gibi, Memlûkluların koruması ve yönetimi altındaki Halife III. Mütevekkil Ala'llah Muhammed, bu devletin fiilen ortadan kalkmasıyla, bizzat kendisi İstanbul'a geldi ve kutsal emanetleri, Yavuz Sultan'a sunmakla birlikte hilafet makamını da devretti. Yavuz ile birlikte artık Osmanlı Padişahları, Halife ünvanını da almış oldular. Hilafetin böylece Osmanlılara geçmesiyle, artık Osmanlılar, sadece Osmanlı tebasının değil, bütün Müslümanların maddî ve manevî hamiliğini yüklenmiş oldu. Tabii bu da, Osmanlıya dış siyaset açısından büyük bir nüfuz kazandırdı.

Osmanlıların özetlemeye çalıştığımız bu Doğu ve Güney-Doğu siyasetinin başka önemli bir neticesi de Akkoyunluların, Safaviler'in tesiriyle, zayıflaması ve Çaldıran savaşıyla Safavilerin büyük hezimetle uğraması sonucu, XVI. yüzyılın başlarından itibaren birçok Akkoyunlu âlim ve ümerasının yanında, İran'daki bir çok sünni âlim, Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Osmanlı devletinin hizmetine girmişlerdi¹. Bu da, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin ilim hayatına ve siyasetine birçok olumlu katkı yapmıştır. Nitekim daha önce de zikrettiğimiz gibi, Bitlisli İdris de bu sınıf ilim adamlarındandır.

O halde Bitlisli İdris devrinde Osmanlı siyaseti her yönüyle canlı ve ileri bir siyasettir. Gerek iç siyaset ve gerekse dış siyaset açısından Osmanlılar yükselme devrini yaşamaktaydılar.

b - İlmî Hayat:

Siyasî hayatı böylece kısa bir şekilde özetledikten sonra devrin ilmî hayatına da bir göz atmak gerekir. Hemen söylemek gerekir ki nasıl siyasî ve ekonomik hayat bu devirde bir canlılık ve ilerleme gösteriyorsa, buna paralel olarak ilim hayatının da bir canlılık

1- Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren Akkoyunlu âlimleri ve ümarası hakkında bkz. Gökbilgin (M.T.)"XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu ümerâsı", Türkiyat Mecmuası, c.IX, 1951, ss. 35 - 46.

içinde olacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü hayatın siyaset gibi önemli bir kesimde bu varsa diğer kesiminde de olur; bu durum genellikle ilerlemenin gereği olarak kabul edilen bir husustur. Bir kesimde duraklama veya gerileme varsa, hayatın diğer kesimlerinde de bu vardır; çünkü hayat bir bütün olarak, çeşitli kesimleri bir biriyle daima irtibatlıdır. Bir kesimde olan menfi veya müsbet birşey, aynı özelliğiyle diğer kesimlere ister istemez tesir eder.

Bitlisli İdris'in Anadolu'da geçirdiği hayatı, II. Beyazıd ile oğlu Yavuz Sultan Selim devirlerini kapsadığından, biz burada sadece bu iki padişah zamanındaki yani XV. yüzyılın son çeyreği ile XVI. yüzyılın ilk yarısındaki ilim hayatını özetlemeye çalışacağız.

Önce genel bir ifadeyle belirtelim ki, sözkonusu devirin ilmî hayatı, Fatih devri olan XV. yüzyılın kadar canlı ve hareketli değildi. Ancak Osmanlıların sonraki devirlerine kıyasla, oldukça yoğun bir ilmî faaliyetin kendini gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Devrin ilmî hayatını, çeşitli ilimlerini ve onlar hakkında yazılan eserleri zikrederek dile getirmeye çalışalım.

ba - Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf:

Felsefe, Kelâm ve Tasavvuf sahasında, çok yeni doktriner fikirler ortaya atılmamakla birlikte, bu konularda azımsanmayacak çalışmalar yapılmıştır. Yazılan kitapların ad ve içeriklerine bakılırsa, felsefede, metafizik konularda, özellikle İbn Sina, Gazâli ve Eflâtun'un felsefî görüşlerinin, mantıkta ise geleneksel İslâm mantıkçıları ve onların dayanağı Aristo mantığı moda olduğu gibi, tasavvufî düşüncede de İbnü'l-Fârız, İbnü'l-Arabî ve Ekolünün fikirlerinin işlenilmeye devam edildiğini ve kelâmda ise, Fahreddin Razî ve Kadı Seraceddin Ürmevî ekolünün hâkim olduğunu görüyoruz. Bilindiği gibi, bu ekol Eş'arîliğin yeniden yorumlanmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı medreselerinde okutulan kelâm büyük ölçüde Eş'ari kelâm anlayışıdır. Halbuki, Türkler, akidede Maturidiliği mezheb kabul etmişlerdi. Buna rağmen, medresede Maturidilik okutulmamıştır.

Bu durum bugün çağdışı ilim adamları tarafından yargılanmaktadır. Bunun sebepleri hakkında farklı açıklamalar yapılmaktadır.

Açıklamaları iki sınıfta toplayarak şu şekilde özetleyebiliriz

Birincisi, Osmanlı medrese sistemi, esasta daha önceki İslâm topluluklarının, özellikle de Büyük Selçuklu ve Abbasîlerin medrese sistemlerinin bir devamı olduğu için ve o medreselerde resmen Eş'ârilik okutulduğu için, Osmanlılarda geleneğe uyarak bu kelâm ekolünü öğretmeye devam etmişlerdir.

İkincisi, İmâm Maturidi'nin kelamî eserlerinin gerek dil yapısı bakımından ve gerekse konuların işlenmesi bakımından anlaşılmasının zorluğudur. Bundan dolayı, müderrisler ve talebeler Maturidi'nin kitaplarını okutmaya ve okumaya yanaşmamışlardır.

Burada bizim konumuz olan XV. yüzyılın son çeyreğiyle XVI. yüzyılın ilk yarısında, felsefe, tasavvuf ve kelâm ile ilgilenenlerin başında, Bitlisli İdris'den başka Sinan Paşa, oğlu Yakub Paşa ve talebesi Molla Lütü ile, Hocazâde, Kastalanî ve İbn Kemâl, gibi çok tanınmış şahsiyetler vardır.

Burada şuna da işaret edelim ki, II. Beyazıd'ın kendisinin bilhassa, felsefeye ve kozmografya ilimlerine pek meraklı olduğu, şiiri ve şairleri sevdiği kaynaklarda zikredilmektedir.

Sinan Paşa (1440-1486), Sultan Beyazıd zamanında, Edirne'de müderris iken, Seyyid Şerif Cürçânî'nin "Şerhü'l-Mevâkîf" adlı kelamî ve felsefî eserinin cevher bahsine bir "Şerh" yazmıştır ve bu konuda bazı noktalarda onu tenkid etmiştir¹. Sinan Paşa, tasavvuf tarihiyle ilgili bir eserin de yazarıdır; eserinin ismi "Tezkire-i Evliyâ" dır.

Yakup Paşa (öl. 1510), Sinan Paşa'nın oğlu olup, babası gibi, felsefe ve kelâm ile ilgilenmiştir. Bu konulardaki en önemli iki eseri, "Şerhü'l-Mevâkîf" üzerine yazdığı "Haşiye" si ile, Mevlânâ Sadr-ü'ş-Şeria'mın "Vikâye" şerhi üzerine yazdığı "Hâşiye" sidir.

Fatih devrinde meşhur olan ve II. Beyazıd' devrinde 1488 yılında vefat eden, Hocazâde Muslihiddin, bilhassa kelâm ve felsefede devrin en önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Hızır Bey'in talebele-

1- Mehmet Mecdî Efendi; A. g. e., İstanbul. 1269/1852. ss.193-195

dendir. Hocazâde, "Tehâfütü'l-Felâsife" adlı felsefî eseriyle meşhurdur. Bu eseriyle o, Osmanlılarda Gazalîcî felsefe anlayışının devamını sağlamıştır.

Asıl adı Muslihiddin Mustafa olan Kastalanî (öl. 1495) doğum yeri olan Nazilli'ye yakın Kestel'e nisbetle bu isimle meşhur olmuştur. Özellikle İbn Sina'nın eserlerinden "Şifâ"yı ve "Kânun" u okumuş¹ ve birçok kelâmî ve dinî eser kaleme almıştır.

Devrin diğer bir ünlü filozof ve kelâmcısı, Molla Lütfi (öl.1494) veya Sarı Lütfi Tokatî'nin kelâm ve felsefeyle ilgili birçok eseri vardır. Genel felsefî konularda meşhur eseri, "El -Metâlibü'l-Îlâhiyye fî Mevzuâtî'l-Ulûm" adını taşımaktadır. Devrinin anlayışına kıyasla, çok fazla felsefî ve hür düşünceyi temsil eden Molla Lütfi ne yazık ki, Şeyhul İslâm Hatibzâde'nin fetvasının kurbanı olmuştur.

Genel felsefî konularda eser veren başka bir yazar olarak, Serezli Abdurrahman bin Habib'dir. Onun II. Beyazıd adına kaleme aldığı "Nahilistân" adlı eseri meşhurdur.

Tasavvufla ilgilenen ve bu konuda eser verenler arasında, Hekim Hâlimi (öl. 1516) vardır. Aslen Amasyalı olan bu tabib kuvvetli Arapça ve Farsça biliyordu. Tıbbî eserlerinin yanında, tasavvufda İbnü'l-Fârîz'in "Kaside-i Tâiyye" sine yazdığı "Şerh"i meşhurdur. Devrin diğer bir ünlü mutasavvıfı ise, Halvetî tarîkatı şeyhlerinden Sümbül Efendi (1475-1529)'dir; tasavvufla ilgili bazı Arapça ve Türkçe eserleri vardır. Bunlardan en meşhuru "Risaletü'l-Atvâr" dir.

Yavuz devrinde parlamaya başlayan ve Kanûnî devrinde Şeyhul İslâm'lık makamına getirilen İbn Kemâl da, bu devrin en önemli alimlerinden birisidir. Çok çeşitli konularda eser yazan İbn Kemâl'in felsefe, kelâm ve tasavvufa dair elliden fazla eseri vardır. Felsefî mahiyetteki en önemli eseri, Hocazâde'nin "Tehâfüt" üne

---

1- Agy.: Age., s.165

yazdığı "Hâşiye" sidir. İbn Kemâl da, bu eseriyle, Hocazâde gibi daha çok Gazâlici bir eğilim göstermiştir.

b - Şiir ve Edebiyat:

Şiir ve edebî cereyanları açısından XV. yüzyılın son yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı kültür hayatının en canlı ve yükselme devridir. II. Beyazıd ve Yavuz özellikle şiiri severdi; kendileri de şair idiler. Devlet erkanı şair ve edibleri himaye etmeyi bir vazife bilmişlerdir. İstanbul'dan başka, Konya, Diyarbakır, Bağdât, Bursa, Edirne, Üsküp ve Yenice-i Vardar gibi şehirler edebiyat merkezleri haline gelmişti. Konumuzu ilgilendiren zaman dilimi, 1481-1521 yılları arasında meşhur olan şâir ve edibleri ismen şöyle sıralayabiliriz:

Sinan paşa, (öl. 1486 M.) özellikle nesir yazan ediblerin başında geliyordu. O, "Tazarruât" veya "Tazarrunâme" adlı Türkçe eseriyle meşhurdur¹. Fevkâlâde sanatkârane bir eserdir. 914 H. (1908 M.) yılında vefat eden Necati, devrin ünlü şairlerindedir. Kendisi meşhur " Döne Döne " redifli gazeli ile meşhurdur². Devrin kadın şairlerinden, Mihrî Hanım vardır; 912 H.(1506 M.) yılında vefat etmiştir.

Mesnevî tarzında şiir yazanların başında, Akşemseddin'in oğlu Hamdullah meşhurdur. Meşhur eserlerinden burada "Leylâ ve Mecnûn"u ile "Yusuf ve Züleyha" sı zikre değer. 914 H. (1508 M.) yılında vefat etmiştir. Nesihî de şöhret sahibi bir edibdir. Onun, "Şeh-rengiz" ve "Divan" adlı eserleri vardır; 918 H. (1512 M.) yılında vefat etmiştir. Başka bir şair ve edib de, Edincikli Uzun Firdevsi'dir; kendisi Firdevsî-i Rûm lakabıyla da anılmaktadır ve 914 H. (1508 M.) yılında vefat etmiştir. Midilli muhasarasını manzum şekilde hikaye eden "Kutubnâme" adlı eseri meşhurdur. Bu devirde yetişen başka bir edib de II. Beyazıd'e ithaf ettiği "Selâtinâme" adlı eseriyle meşhur olan Sarı Kemâl'dir.

bc - Tarih:

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu devir Osmanlılarda resmî tarihçiliğin başladığı bir devirdir. Bu, siyasî otoritelerin tarihe daha

1- Tazarrunâme, A. Mertol Tulum tarafından 1971 yılında İstanbul'da neşredilmiştir.

2- Uzunçarşılı (İ.H.): Osmanlı Tarihi, c.II, 4. Baskı, TTKB, Ankara 1983, s. 592

özel bir önem vermeleri demektir. İşte bu yüzden bu devirde Osmanlı tarihçiliği parlak bir devreye girmiştir. En büyük Osmanlı tarihçileri bu devirde yetişmeye başlamıştır. Bunların başında Aşıkpaşa-zâde ve Neşrî gelir.

Devrin, kültürel gelişimine paralel olarak tarih yazıcılığında, nesir türü tarih yazma kadar, nazım türü tarih yazıcılığı da gelişmiştir. Diğer yandan Selimnâme türlerinde görüldüğü gibi tek sultan dönemine ağırlık veren türde tarih yazıcılığı da geliştirilmiştir. Daha önceki devirlerdeki dil yönünden sadeliğin yerini, ağıdalı ve süslü üslûb almıştır.

Aşık Paşa-zâde her ne kadar hayatının büyük kısmını bir önceki devirde geçirmiş ise de, kendisinin de belirttiği üzere, meşhur "Tevârih-i Âl-i Osmân" adlı tarih eserini 86 yaşında iken 1484 yılında yazdığı için bu devrin tarihçileri arasında sayılabilir. Aşık Paşa-zâde'nin bu eseri, Osmanlı tarihinin, en önemli kaynak eserleri arasında yer alır.

Devrin en önemli tarihçisi olarak Neşrî Mehmed Efendi'yi görüyoruz. Bursa'da Müderrislik yapan ve orada 920 H. (1520 M.) yılında vefat eden Neşrî, II. Beyazıd'ın emriyle yazdığı ve bir dünya tarihi mahiyetinde olan "Cihânumâ"sıyla meşhurdur. Neşrî'nin bu eseri, kendisinden sonraki hemen tüm Osmanlı tarihçilerine kaynaklık etmiştir¹.

"Şevki" mahlaslı Edirneli Yusûf, Rûhî Çelebi, Bihistî olarak tanınan Sinân Çelebi, Kâdî-ı Bağdâd diye anılan Kıvâ-meddin Yusuf, Safavî, Cafer Çelebi, Keşfî, Mehmet Çelebî, Şükrî, İshâk Çelebi, Sucûdî Çelebi ve İbn Kemâl devrin diğer tarihçileri arasında yer almaktadırlar.

Bunlardan, Keşfî Mehmed Çelebi (öl. 931 H./1524 M.)'nin "Selimnâme"si, Şükrî'nin "Selimnâme"si, İshak Çelebi (öl. 944 H./1537 M.)'nin "Selimnâmesi" veya "İshâkname"si ile, İbn Kemâl'in tarihle ilgili "Tevârih-i Âl-i Osmân" ve "En-Nucûmu'z-Zâhire

1- Kitâb-ı Cihannumâ, "Neşri Taihi" adıyla S.F.R. Unat ve M.A. Köymen tarafından eski ve yeni harflerle yayınlanmıştır: I. Cilt, 1949; II. cilt, 1957, TTK. Yayınları III. Seri, No 2a, ve 2b.

fi Mulûkî Mısır ve'l-Kâhire" adlı eserleri devrin diğer önemli tarih eserleri arasındadır¹.

bd - Musikî ve Hat Sanatı:

Bizi ilgilendiren Osmanlıların bu devri güzel sanatlar açısından da önemli bir devirdir. Özellikle hat sanatı, minyatür, ciltçilik ve musikî çok gelişmiş bir durumdaydı. Tâ baştan beri, Osmanlı Sultanlarının güzel sanatlara karşı olan ilgi ve sevgileri, bu sanatların gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Teorik Osmanlı Musikîsi, daha önce İbn Sinâ, Ihvanü's-Sefâ, İbn Nasr ve Kemal-i Tebrizî'nin kısmen veya tamamen Türkçeye çevrilen eserlerinin tesiri altında gelişmiştir.

Denizlili (Lâdikli) İsrâfilzâde Abdülmecid'in oğlu Mehmet Çelebî, bu devrin meşhur nazarî musikîcilerindendir. Yazdığı "Fethiye" kitabını II. Beyazıd'e ithaf etmiştir. Diğer önemli şahıs, Fatih devri musikîcilerinden Usta Şemsi'nin oğlu Aydın Şemseddin Nahifî (öl. 900 H./1494 M.)'dir. O, "Bereket" adlı, musikî eseriyle meşhurdur. Ahizâde de, "Risâletü'l-Mûsikî fi Edvâr" adlı eseriyle devrin musikîcileri arasında sayılır. Burada II. Beyazıd'ın oğlu şehzâde Korkut'u da zikretmek gerekir; onun musikîde üstat birisi olduğu bilindiği gibi, "Gıdây-ı Rûh" isimli bir saz aletinin de mucididir².

Devrin bestekâr ve hânende üstadları arasında, şu ünlü isimler vardır: Sağari, Pur Bey, Zeynelâbidin, Andelib, Tanburi Zârî ve Muhyiddin Mehmed.

Güzelsanatların diğer bir kolu, hat sanatına gelince, Osmanlı hat sanatı bu devre gelinceye kadar daha çok İran ve İlhânlılar devri hat sanatının etkisinde gelişmişti. Fakat bu devir, Osmanlıların kendilerine has hat sanatının başladığı bir devir kabul edilir. Özellikle "Şeyh" lakabıyla anılan Hamdullah hat sanatında yeni bir çığır açmış ve Osmanlılara has bir mektebin kurucusu olmuştur.

1- Kemâl Paşazâde'nin "Tevârih-i Âl-i Osmân" adlı eseri. Şerefettin Turan tarafından T.T.K. Yayınları arasında defter defter yayınlanmıştır. (1957 - 1970)

2- Uzunçarşılı (İ.H.): A.g.e., s.609.

Şeyh Hamdullah, Amasyalı Şeyh Mustafa'nın oğlu olup, 840 H. (1436 M.) yılında doğmuş ve 926 H. (1520 M.) yılında vefat etmiştir. Maraşlı Hayrettin (öl. 874 H./1469 M.) kendisine hocalık yapmıştır; ondan nesih ve sülüs yazılarını öğrenmiştir. Hamdullah, "Ak-lâm-ı Sitte" veya "Şeş Kâlem" ismi verilen Sülüs, Muhakkah, Nesih, Rik'a, Tevkiî ve Reyhânî adlarıyla altı tür yazı çeşidinin en büyük üstadıdır. Bu yazı türlerinin nümunelerini gösteren bir eseri de vardır¹.

Hamdullah, kendisinden sonra ekolünü devam ettiren bir çok talebe de yetiştirmiştir. Bunların başında, oğlu Mustafa Dede (öl. 945 H./1538 M.) ve damadı Şükrullah (öl. 950 H./1543 M.) ile, Celâl bin Muhyiddin, onun kardeşi Cemaleddin ve Ahmed Karahisarî (öl. 963 H./1555 M.) ve Amasyah Abdullah Çelebi gibi isimler vardır.

Şeyh Hamdullah'ın genç çağdaşlarından, Ali bin Yahya ve Edirneli Kazasker Muhyiddin gibi isimler bu devrin önemli Osmanlı hattatları arasındadırlar.

be - Matematik, Astronomi ve Fizik.

II. Beyazıd ve Yavuz Sultan devri Osmanlı matematik ve astronomisi, Uluğ Bey, Kadızâde-i Rûmî ve Gıyaseddin Cemşit el-Kaşânî'nin kurup temsil ettikleri Semerkant ekolünün Ali Kuşçu vasıtasıyla bir devamıdır denilebilir.

Devrin en ünlü matematik ve astronomi âlimi Sinan Paşa'dır. İstanbul kadısı meşhur Hızır Bey'in oğludur. Kendisine Hoca Paşa da denilen Sinan Paşa, 1440-1486 yılları arasında yaşamıştır. İlk tahsilini İznik'de görmüştür. II. Beyazıd'ın tahta geçmesiyle, kendisi Edirne'deki Darü'l-Hadis medresesine günlük 100 akçe maaşla hoca tayin edilmiştir ve orada 893 H. (1486 M.) yılında vefat etmiştir.

1- Bu eser. Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi Kütüphanesi'nde 2084 numarada kayıtlı bir mecmua içerisinde bulunmaktadır.

Sinan Paşa, matematik ve astronomiyi, Ali Kuşçu'dan öğrenmiştir. Aynı zamanda edip, kelimci, filozof ve mutasavvıf olan bu âlim, bütün bu sahalarda onbeşten fazla eser yazmıştır. Tâsavvuf ve edebiyatla ilgili olan Türkçe üç eseri hariç, diğer eserlerini Arapça yazmıştır. Birçok talebe yetiştirmiştir ki, en ünlüleri Molla Lütüfî'dir.

Sinan Paşa'nın bize kadar ulaşan, birisi astronomiye ait, diğeri geometriye ait iki eseri temel bilimlerle ilgilidir. Bunlardan birincisi, Fatih'in emriyle, Çağminî'nin Astronomi risalesine yaptığı şerhtir¹. Diğeri ise, Ali Kuşçu'nun ortaya attığı bir geometri probleminin çözümüyle ilgili küçük bir risaledir ki, bu Köprülü Kütüphanesi 721 numarada kayıtlıdır².

Devrin ikinci önemli matematik ve astronomiyle uğraşan âlimi, Mîrim Çelebi (öl.1525)'dir. Asıl adı, Mahmud b. Mehmed'dir ve kendisi Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu'ların torunudur. Meşhur Hocazâde ve Sinan Paşa'dan ders görmüştür. Matematik, astronomi, usturlab ve astrolojiye dair eserler kaleme almıştır. Eserlerinin çoğunu II. Beyazıd'a ithaf etmiştir. En meşhur eserleri arasında, Uluğ Bey'in Zîc'ine, II. Beyazıd'ın emriyle yazdığı "Düsturu'l-Amel ve Tashîhü'l-Cedel" adıyla yazdığı Farsça Şerh'dir³. Uluğ Bey'in Zîc'ini anlamak için, bu Şerh'in pek faydalı olduğu belirtilmektedir. Bu eseriyle Mîrim Çelebi, Endülüslü âlim el-Bitrûcî (öl. 1217)'den sonra, Doğu İslâm âleminde Batlamyus (Ptolemaios) sistemini yıkmaya çalışanlardandır⁴.

Diğer önemli bir eseri de, dedesi Ali Kuşçu'nun "el-Fethiye" sine yaptığı şerh'tir. Bu şerhi, zamanında Kadıaskerliğe kadar yükseldiği Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir. Astrolojiye ait eseri ise, "el-Makâsid" adını taşımaktadır.

Aynı devirde yetişen başka bir önemli matematikçi de Matrakçı Nasûh'dur. O, "Cemalü'l Kitâb ve Kemâl'l-Hisâb" ve "Umdetü'l-Hisâb" adlı iki matematik eseriyle ünlüdür. Her iki eserini Yavuz Sultan Selim'e takdim etmiştir. İkinci eser, 22 bölüm üzere tertib edilmiştir.

1- Eserin bilinen bir nüshası. Escorial Kütüphanesi 954 numarada kayıtlıdır.

2- Adıvar, (A.A.) Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İst. 1970, S.43

3- Şerh'in İstanbul Kütüphanelerinde pekçok nüshası vardır: bir nüshası Ayasofya Kpt. 2697 numarada kayıtlıdır.

4- Bkz. Adıvar (A.A.): A.g.e., s 55

Başka bir matematikçi de, Muslihüddin bin Sinan'dır. O, 905 H. (1500 M.) yılında II. Beyazıd adına "Risale-i Eflatûniyye" adıyla bir matematik ve hidrostatik kitabı yazmıştır. Bu eserde, cisimlerin özgül ağırlıklarının bulunması, Arşimed (Arkhimedes)'in hidrostantik deneylerinden ve iki ayrı maddeden bileşik olan bir cismin, mesela gümüş ve kurşundan yapılmış bir kabın, kabı bozmadan kabda bu iki maddenin her birinin ne kadar miktarda bulunduğu nasıl çözülebileceğinden bahsetmektedir¹.

Devrin diğer önemli matematikçi ve astronomi yazarları şunlardır:

Sarı Lütfi olarak da bilinen Tokatlı Molla Lütfi, bu âlim, geometriye dair "Taz'ifü'l-Mezbah" adıyla bir eser yazmıştır. Eser Batı'da "Délös Problemi" olarak bilinen problemi konu almaktadır. Eserde, çizgilerin, karelerin ve diğer şekillerin kendileriyle çarpımından bahisle başlar; küpün çarpımının, iki küpü yanyana koymak olmayıp onu sekiz kat büyütmek olduğunu açıklar. Orta orantı usulüne değinir. Ayrıca kitapta, geometri bilmeyen hakimin, yargıda yanlıgı yapabileceğine değinilir. Bu kıymetli eser A. Adivar tarafından Fransızcaya çevrilerek yayınlanmıştır².

Muhyiddin Mehmed, Hacı Atmaca lakabıyla meşhur ve ölümü 1484 yılından sonra olan bu matematikçi, "Mecmu'u'l-Fu'âd" isimli bir matematik kitabı yazmıştır ki, bu "Mecmu'u'l-Kavâ'id fi'l-Hisâb" adıyla da anılmaktadır. Türkçe olan eser, üç bölüm üzere tertib edilmiştir³. Hayreddin ve talebesi Pîr Mahmûd Sıdkı, II. Beyazıd devrinde yaşayan bu iki matematikçiden, Hoca "Miftâh-ı Kunûz-i Erbâb-ı Kalem ve Misbah-ı Rümûz-ı Erbâb-ı Rakam" adıyla Arapça bir matematik kitabı yazmıştır ve talebesi de bu eseri genişleterek Türkçe'ye tercüme etmiştir.

Bu devirde yetişen başka diğer matematikçi ve astronomlar olarak Fetullah Şirvanî'nin talebesi Niksarlı Muhyiddin

1- Arapça olan bu eser, E. Wiedemann tarafından Almancaya çevrilmiş ve yorumlanarak, *Beit-raege zur Geschichte der Naturwissenschaften*, VII., 173'Serisi içerisinde yayımlanmıştır.

2- Molla Lutfi'l-Maktûl: *La Duplication del'Autel (Platon et le Problème de Délös)*, Paris 1940.

3- Salih Zeki: *Âsar-ı Bâkiye*, c. II, s. 287.

(öl. 901 H./ 1495 M.), Mîrim Çelebi'nin kardeşi Kutbûddin Mehmed ve Sinan Paşa'nın talebesi Mahmud ile, Muzaffereddin Şirazi ve Mütatabbib Ceylân gibi isimleri zikredebiliriz. Bunlardan, Muzafferrûddin Şirazî, Öklid (Euklides)'in geometrisini, İstanbul'daki Semaniye Medreselerinde okutmuştur. Ayrıca Öklid geometrisine bir de "Haşiye" yazmıştır. Şirâzî, Sadrettin Şirâzî ve Celâlü'd-Dîn Devvânî'nin öğrencilerinden idi. Ceylan ise, II. Beyazîd'in oğlu şehzade Korkut için "Takvim" adıyla, astronomi, astroloji ve takvim yapımına dair Farsça bir risale yazmıştır.

bf - Tıp ve Eczacılık:

Osmanlılar, XIV ve XV. yüzyıllarda olduğu gibi, XVI. yüzyılda da tıp eğitime ve sıhhî müesselere oldukça önem vermişlerdir. Tabibleri himaye etmişlerdir. Bu devirdeki Osmanlı tıbbı ve eczacılığı geleneksel İslâm tababet anlayışının bir devamı sayılabilir. Büyük ölçüde İbn Sinâ ve İbn Baytar geleneğine dayanmaktadır.

Devrin en önemli tabipleri arasında, Hekim Kutbeddin Ahmed (öl.903 H./ 1467 M.) vardır. O, Timur'un torunlarından Ebû Said Gürzani (1451-1469) nin vezir ve tabiblerinden idi. Ebû Said'in 1469 yılında ölümü üzerine, aynı tarihte Anadolu'ya gelerek Fatih Sultan Mehmed'in hizmetine girmiştir. Çok kıymetli olan bu tabibin, bize ulaşan bir eseri yoktur; ancak kendisi birçok tabib yetiştirmiştir devrin çok değerli tabibi Ali Çelebiyi o yetiştirmiştir.

İkinci önemli bir tabip de, Altunizâde'dir. Kendisi, hem operatörlük yapan, hem de nebati tıbla uğraşan bir hekimdi. Şakayık'da bildirildiğine göre, idrar tutulmalarını, yaptığı idrar sondalarıyla tedavi etmiştir ve bu sondalarla ün salmıştır¹. Ahî Çelebi üroloji konusunda kendisinden çok istifade etmiştir.

Hekim Halimî (öl. 1516) de devrin önemli tabiplerindedir. Amasyalı olan bu tabip, tıp tahsilini Amaysa Darûşşifasinde yapmıştır. Fatih Sultan Mehmed adına yazdığı Farsça bir manzum tıp

1- Şehsuvaroğlu (B.N.), Demirhan (A.D.) ve Güreşsever (G.C.): Türk Tıp Tarihi, Bursa, 1984, p.48.

kitabı vardır ki "Lutf-u Mehmed Hân" adını taşır. Diğer tıbbî eseri ise, "Kâsımiyye" dir.

Devrin diğer ünlü hekimi, Ahî Çelebî (1436-1524)'dir. Kendisi hem cerrah (operatör) hem de tabibdir. Babası Hekim Kemâl Şirvanî ile birlikte İran'dan Anadolu'ya gelmiştir. Önce Çandaroğlu İsmail Bey'in hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Fatih'in hizmetine girmiştir. Önce babasıyla birlikte İstanbul'da özel bir muayenehane açmış ve böylece babasının yanında pratik tıp öğrenmiştir. Daha sonra Hekim Kutbeddin ve Altunizâde'den dersler almıştır. II. Beyazıd'ın son zamanlarında, 1512 yılında hekimbaşılığa atanmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında 1515 yılında ve nihayet Kanuni devrinde, 1520 yılında, ikinci ve üçüncü kez hekimbaşılığa atanmıştır. Doksan yaşlarında, 1524 yılında, Mısır'da vefat etmiştir.

Kendisi bilhassa böbrek ve mesane taşları üzerinde ihtisaslaşmıştı. Bu konuda 10 bölümden oluşan çok kıymetli bir eseri vardı ki, ismi "Fâide-i Hassât" dır. Sonraki devirlerde de çok okunan bir eserd. Bu hekimin babası, Hekim Kemâl, İbnü'n-Nefs'in İbn Sina'nın "el-Kânûn fi't-Tıbb" adlı eserine yaptığı "Mucez fi't-Tıbb" adlı şerhini Türkçeye çevirmiştir¹.

Devrin diğer tabipleri, İzmitli Muhyiddin Mehmet (öl, 910 H./1504 M.), Hacı Hekim (öl. 913 H./1507 M.), Kaysunizâde Bedrûddin (öl. 920 H./1514 M.), Mehmet bin Lütfullah ve Musa Calinusü'l-İsrailî'dir. Ve daha çok eczacılıkla uğraşmıştır. Musa Calinusü'l-İsrailî, Musevî'dir. Ahî Çelebi'nin emriyle ilaçların özellikleri hakkında bir eser yazmıştır ki, bundan İbn Rüşd'ün "Külliyât" ma sık sık atıflarda bulunmaktadır². Bu devirde eczacılık ve iç hastalıklarla ilgili bir kitap da Türkçeye çevrilmiştir. Bu eser, Necmeddin Mahmud b. Ziyaeddin İlyas Şirazî'nin (öl. 1330 H.) "el-Havi el-Sağir"³ adıyla bilinen Arapça eserinin, "Mecmua'ü'l-Mücerrebât" ismiyle Ahmed bin Bali Fakih tarafından Türkçeye çevirisidir.

1- Adıvar, (A.A.), A.g.e., s. 58.

2- Eserin bir nüshası, Yıldız Kpt. Tıb. 352 numarada kayıtlıdır. Bir başka nüshası da, Üniversite Ktp. de vardır.

3- Eserin esas ismi, "El-Havi fi İlmi't-Tedavi"dir.

Yine bu devirde, başka bir tıp eserinin Türkçeye çevrildiğini görüyoruz. Bu, Yunancadan Türkçeye yapılan bir çeviridir. II. Beyazıd'ın zamanında Mora'nın fethinde Mudan kalesinin zaptı sırasında ele geçirilen bir tıp eserinden yapılmıştır. Çevrinin nüshaları, "Cerrahnâme" veya "Alâim-i Cerrahin" adlarını taşımaktadır. Çeviri 1500 yılında tamamlanmıştır. Eserin aslının kime ait olduğunu ve asıl isminin ne olduğu belli olmadığı gibi, çevirenin kesin adını da bilmiyoruz¹. Fransa Kralı VIII. Charles'in 1495 Napoli seferi sırasında ortaya çıkan Frengi hastalığı -ki buradan eserin 22. bölümünde "Fransız hastalığı" ve "Frenk Uyuzu" olarak bahsedilmektedir,- bu eserle ilk defa Osmanlılar tarafından öğrenilmiştir.

Son olarak İbn Kemâl'in de, Yavuz'un emriyle, ihtiyarların "Kuvve-i Bâhiye" (cinsel güç) sini artırmasıyla ilgili bir eser yazdığını da zikredebiliriz. Bu eser "Rucû'u's-Şeyh ila's -Sabâ fi'l-Kuvveti'l-Bâ" ismini taşımaktadır.

1- Kâtib Çelebi, çevirenin adını İbrahim bin Abdullah el-Cerrah olarak vermektedir. Keşfü'z-Zünûn, 581. Bu eserin bir nüshası Millet Ktp. sinde 568 numarada, kayıtlıdır. Diğer bir nüshası da, Gotha kütüphanesinde vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

BİTLİSLİ İDRİS'İN ESERLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bitlisli İdris çok çeşitli konularda kalem oynatmış bir düşünürdür. Eserlerinin konusu, felsefeden tıbbıya, siyasetten tasavvufa, tarihten hadis ve tefsire kadar çeşitli ilim dallarını kapsamaktadır. Burada Bitlisli İdris'in bizce bilinen eserlerinin tanıtımını konularına göre kısaca yapmaya çalışacağız.

A - FEN BİLİMLERİYLE İLGİLİ ESERLERİ:

a - Tıpla İlgili:

Kaynaklar Bitlisli İdris'in iki ayrı tıp kitabından bahsederler. Bunlardan birincisi, "Risâletü'l-İbâ' an Mevâki'î'l-Vebâ"; ikincisi ise "Risâle fi't-Tâ'ûn ve Cevâzi'l-Firâr anhu" adını taşımaktadır¹. Fakat incelememizde biz bunların ayrı iki eser değil, böyle değişik adlarla istinsah edilmiş tek bir eser olduğunu gördük. Arapça olan ve tahminen 1512 yılları civarında yazılan bu eser, Veba hastalığından ve ondan korunmadan bahseder. Eserin, Sultan I. Mahmud zamanında devrin ulemasından olan Bitlisli Mehmed Salih Efendi tarafından Türkçe'ye çevrildiği söylenmektedir².

---

1 - İsmâ'îl Pâşâ el-Bağdâdî: Hediye-tü'l-Ârifin, C.I, s. 196, el -Bağdâdî eserin başlığındaki "İbâ" kelimesini yanlış olarak "Edabâ" şeklinde yazmıştır. Kâtib Çelebi: Age., s. 840; Brockmann (C.): GAL., II. s.233

2 - Bursalı Mehmet Tâhir: Age., C. III, s.7

Eserin elyazma nüshaları şu yerlerde bulunmaktadır: Selim Ağa, 12-72; Şehid Ali Paşa, 2033/2; Berlin, 6371.

b - Zoolojiyle İlgili:

Zoolojiyle ilgili eseri, "Tercüme-i Hayâtü'l-Hayavân" adını taşır. Bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, Mısırlı âlim Kemâleddin Muhammed b. Musa el-Demirî (öl. 808 H./1406 M.)'nin meşhur "Hayâtü'l-Hayavân" adlı eserinin Farsça tercümesidir¹. Hayvan adları alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bitlisli İdris, bu tercümeyi, Mısır'ın fethi sırasında yapmıştır. Dolayısıyla tercümenin 1517 veya 1518 yılları civarında yapıldığı söylenebilir. Bazı nüshaları, "Havâsü'l-Hayavân" veya "İhyâ'ul-Hayavân li Tercümâni Hayâti'l-Hayavân" başlıklarını da taşıyan bu eserini Bitlisli İdris, Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir.

Eserin elyazma nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır: Topkapı Sarayı Revan Köşkü No: 1665, bu nüshanın Bitlisli İdris'in kendi asli elyazısıyla yazıldığı söylenmektedir².

c - Kozmolojiyle İlgili:

Bu eser, "Risâle-i Bahâriyye Yâ Rabî'a'l-Ebrâr" adını taşır. Farsça yazılmış olan bu eser, Akkoyunlu Sultanı Yakub Bey'in saltanatının sonlarına doğru yazılmış ve ona ithaf edilmiştir. Dolayısıyla bu eserin 1488 - 1490 yılları arasında yazılmış olabileceğini tahmin edebiliriz. Eser dört bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde dört unsurdan âlemin nasıl meydana geldiği ve dört mevsimin sebepleri ele alınmıştır. II. Bölüm, tabiat ve tabii olayların meydana gelmesine ayrılmıştır. III. Bölümün konusu, Bahar mevsimi ve diğerlerinden farklarıdır. IV. Bölümde ise, Semavî cisimlerin oluşumu ve meteoroloji izah edilir.

1. Bursalı Mehmet Tâhir: Age.. C. III, s. 7

2. Karatay (F.E.): Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu, C.I, İstanbul, 1961, s.266

Eserin bilinen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde No:1888/6'da kayıtlıdır. Bu nüsha, Muhammed b. Bilal tarafından Zilhicce 952H./Ocak 1546 yılında neshitalik hattıyla istinsah edilmiştir.

B- FELSEFÎ VE KALEMÎ ESERLERİ:

Bitlisli İdris felsefe ve kelâm meseleleriyle yakından ilgilenmiş ve bu konularda da eserler vermiştir. Bize ulaşan bu türdeki eserleri şunlardır:

a- Risâle fi'n-Nefs:

Bitlisli İdris'in sırf felsefî konularla ilgili en önemli eseri, bu eserdir. Eser, bir Giriş, altı Bölüm ve bir Sonuç (Hâtîme) tan oluşmaktadır. Arapça olarak kaleme alınmış olan eserin konusu, rûh ve onunla ilgili çeşitli meselelerdir. Bitlisli İdris, rûh konusunda İbn Sina ve "el-Kâtibî" diye meşhur olan filozof ve kelâmcı Necmeddin Ali ibn Ömer el-Kazvîni (öl. 675H./1276M.)'nin görüşlerinden etkilendiği görülmektedir. Zira o, bu eserinde bu iki filozofa, özellikle de İbn Sina'ya sık sık atıf yapmaktadır.

Bu eserin, bilinen tek nüshası, İngiltere'nin Manchester şehrindeki John Rylands Kütüphanesinde bulunmaktadır. 385 numarada kayıtlıdır. Yazılış tarihi yoktur. Ta'lik hat ile yazılmıştır¹.

b - Şerh-i Hâşiye-i Tecdîd:

Böyle bir eser sadece Osmanlı Müellileri'nde Bitlisli İdris'e atfedilmiştir². Şimdiye kadar da hiç bir nüshasına rastlanamamıştır. Arapça yazıldığı tahmin edilen bu eser, adına bakılırsa, meşhur filozof Nasireddin Tûsî'nin meşhur eseri "Tecdîdü'l-Kelâm" üzerine Seyyid Şerif Cürçânî (1340-1413)'nin "Hâşiye-i Tecdîd" adıyla yaptığı hâşiyesinin bir şerhi olması gerekir.

1 - Mingana (A.): Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Library, Manchester, 1934, s.679

2 - Bursalı Mehmed Tâhir: Age., C.III, s.7

c - Münâzara-i Işk bâ Akl:

Yarı felsefî, yarı tasavvufî mahiyetteki bu eser, nesir türünde Farsça yazılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi, aşk ve akıl'ı konu almaktadır. Şimdiye kadar bilinen tek elyazma nüshası, Beyazıd Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır ve 5863 numarada kayıtlıdır. Nestalik hattı ile yazılmış olan bu nüsha, 1266/1850 yılında Sultan Abdülmecid Han Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir.

d - Râfizilere Reddiye:

Kaynaklarımızdan sadece Ahmet Rifat Efendi'nin bildirdiğine göre, Bitlisli İdris Arapça olarak Râfizilere bir reddiye yazmıştır¹. Bugüne kadar hakkında daha başka hiç bir bilgimiz olmayan bu eserin hiç bir nüshasına da rastlanamamıştır.

C - TASAVVUFİ ESERLERİ:

Bitlisli İdris daha tasavvuf konusunda çok eser yazmıştır; bu onun bu sahayla ilgili eserlerinin sayısının, diğer sahalarla ilgili eserlerinin sayılarına mukayese edildiğinde açıkça görülmektedir. Şimdi ki bilgilerimize göre, sayısı altı olan tasavvufî eserlerinin ikisi kendi telif eseri, diğer dördü şerh mahiyetindeki eserlerdir.

1 - Telifler:

a - Kenzü'l-Hafî fî Beyânı Makamâti's-Sûfî:

Böyle bir eserin, Bitlisli İdris'in eserini sadece Bursalı Mehmet Tâhir bildirmektedir². Muhtemelen Arapça yazılmış olan bu eserin mevcut hiç bir nüshasına bugüne kadar hiçbir yerde rastlanmamıştır.

b-Mir'âtü'l - Uşşâk:

Farsça olan bu eserini Bitlisli İdris Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir. Eser, bir Giriş (Mukaddime) ve iki Bölüm (Maksâd)'den

1. Ahmet Rifat Efendi: Age., C.I s.110

2. Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir: Age., C. III. s.7

oluşmaktadır. Nesir ve nazım türü karışımı bir eserdir. Tasavvuf deyimleri, çeşitli tasavvufî konular ve cifr gibi sırrî meseleler; eserin konusunu teşkil etmektedir.

Eserin mevcut bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 1888/4 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, Muhammed b. Bilal tarafından 954 H./1546 yılında neshitalik hattıyla istinsah edilmiştir.

c-Tuhfe-i Dergâh-ı Âlî:

Tasavvufî mahiyette olduğu anlaşılan böyle bir eseri, sadece İ.H.Uzunçarşılı; Bitlisli İdris'e atf etmektedir¹. Ulaşabildiğimiz diğer kaynaklarda Bitlisli İdris'in bu isimde bir eserinden bahsedilmemektedir. Taradığımız kütüphanelerde de böyle bir eserine raslamadık.

2 - Şerh Eserleri:

a - Şerhu Fusûsi'l-Hikem:

Henüz hiç bir yerde mevcudiyetinden haberdar olamadığımız ve bazı kaynaklarda Bitlisli İdris'e atf edilen² bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, meşhur mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240)'nin çok meşhur eseri "Fusûsü'l-Hikem" in muhtemelen Arapça yapılmış bir şerhidir.

b - Şerhu'l-Hamriyye:

Bu eser, meşhur şâir mutasavvıf İbnü'l-Farız el-Mısrî (1182-1235)'nin "el-Kasîdetü'l-Hamriyye" adlı eserinin Arapça şerhidir³. Maalesef bugüne kadar bu eserin mevcut hiç bir nüshasına rastlanmamıştır.

1. Uzunçarşılı (İ.H.) : Age., s. 604. dipnot 1

2. Bursalı Mehmet Tâhir: Age., C. III, s. 7: Dihhudâ: Lüğâdnâme, Tahran, 1328, s. 1562

3. Brockelmann (c.) : GAL. Supl. II, s. 325

c - Hakku'l-Musîn fî Şedhi Hakki'l-Yakîn:

Mahmûd Şebistârî(1250-1321)'nin "Hakku'l-Yakîn" adlı tasavvufî eserinin Farsça şerhidir. Bu şerh, kısa adıyla "Şerhu Hakki'l -Yakîn" olarak da bilinir. Bitlisli İdris bu eserini, II. Beyazıd'ın saltanatının son zamanlarında Mekke'deyken yazmayı tasarladığı halde Sultan Selim zamanının ilk yıllarında yazabilmiştir¹. Dolayısıyla bu eser, 1512-1514 yılları arasında yazılmış olduğu düşünülebilir. Eser sekiz kısım (Bâb)'dan oluşmaktadır. Eserde çeşitli tasavvufî konular ve Vahdet-i Vücûd meselesi işlenmiştir. Bitlisli İdris bu eserini Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir. Eserin bilinen tek nüshası, Aya-sofya'da 2338 numarada kayıtlıdır.

d - Şerh-i Manzume-i Gülşen-i Râz:

Mahmûd Şebistârî'nin Gülşen-i Râz isimli tasavvufî şiirlerini içeren eserinin şerhidir. Bazı kaynaklar Bitlisli İdris'e böyle bir Farsça şerh atıf etmektedirler². Fakat bu eserin kütüphanelerdeki mevcûd nüshaları, eserin yazarı olarak Bitlisli İdris ismini değil, onun babası Hüsameddîn Ali el- Bitlîsî'nin ismini taşımaktadır. Babasının, Şebistârî'nin bu eserini şerh ettiğini daha önce söylemiştik; onun bu şerhinin birer nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi ile Üsküdar'daki Selim Ağa Kütüphanesinde mevcuttur.

D - SİYASÎ VE AHLÂKÎ ESERLERİ:

Bitlisli İdris, siyaset ve ahlâk meselelerine de eğilmiştir ve bu konuda da bazı güzel eserler vermiştir. Bu tür eserlerinden bize kadar ulaşan iki önemli eseri şunlardır.

a - Mir'âtü'l-Cemâl:

II. Beyazıd devrinde Farsça olarak yazılmıştır ve sözkonusu Sultan'a takdim edilmiştir. Ahlâk ve siyasetle ilgili veciz ve hakîmane

1 - İdris'i Bitlîsî : Hakku'l-Mübîn, Önsöz

2 - Bursalı Mehmet Tâhir: Age., C. III, s. 7 İsmail Paşa elBağdadi: Hediye-tü'l-Ârifin, s. 196

sözlerle doludur. Sultanlara ve idarecilere siyasette yol gösterici tavsiyeler içermektedir. Aşağıda bahsedeceğimiz "Kânûn-i Şâhenşâhî" adlı eserden önce yazılmıştır. Bu eserin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 1888/1 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, Muhammed b. Bilal tarafından 952 H./1546 M. yılında nesihilik hattıyla istinsah edilmiştir.

b - Kânûn-i Şâhenşâhî:

"Mir'âtü'l-Cemâl" gibi ahlâkî ve siyasî mahiyette bir eserdir ki, ikisi arasında benzerlikler vardır. Farsça olarak kaleme alınmıştır. Yavuz Sultan Selim'in ölümünden önce tamamlanmıştır. Fakat eser, adından da anlaşıldığı gibi, Kânûn-i Sultan Süleyman'ın adını taşımaktadır ve ona ithaf edilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in ölümünden çok kısa bir müddet sonra ölen ve Kânûnî'nin tahta geçtiği ilk bir iki ayı idrak eden Bitlisli İdris'in doğrudan kendisinin mi, yoksa oğlu Ebû'l-Fazl'ın mı eseri Kânûnî'ye ithaf ettiği açıklıkla belli değildir. Buna rağmen, Hasan Tavakoli Bitlisli İdris'in bu eserini Yavuz'un ölümünden kısa bir müddet önce tamamladığını, fakat onun ölümü üzerine eserde Yavuz'u öven şiirleri çıkararak kendisinin eseri Kânûnî'ye ithaf ettiğini kabul etmektedir¹.

"Hayatü'l-Hayâvan Tercümesi" nden sonra yazılmış olduğu anlaşılan bu eser, bir Giriş(Mukaddime) ve dört Bölüm (Maksâd) den oluşmaktadır. "Mir'âtü'l-Cemâl" da olduğu gibi, bu eserde de Bitlisli İdris, büyük ölçüde başta Celâleddîn Devvânî'nin "Ahlâk-ı Celâlî" adlı eserinden alıntılarla, Câmi, Senânî, Firdevsî, Sa'dî ve Hâfız gibi şâir ve düşünürlerin sözlerinden ve şiirlerinden nakillerde bulunur.

Bu eserin bazı elyazma nüshaları şu kütüphanelerde mevcuttur: Esad Efendi 1888/2, Türk-İslam Eserleri Müzesi (İstanbul) 2087. Bu nüshaları esas alarak İranlı araştırmacı Hasan Tavakkoli eser üzerine bir doktora çalışması yapmıştır:"İdrîs Bidlîsî'nin Kânûn-i

1 -Bkz. Hasan Tavakkoli: Age., .27

Şâhanşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1974. Araştırmacı tezinde, önce Bitlisli İdris'in hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi verdikten sonra sözkonusu eserin Farsça metnini ve onun Türkçe tercümesini vermektedir.

E - DİNÎ ESERLERİ:

Bitlisli İdris, Fıkıh, Hadis ve Tefsir gibi dinî ilimler sahasında da eserler vermiştir; bu eserlerinde çeşitli dinî meseleleri ele almıştır. Günümüze kadar ulaşan bu konulardaki eserleri şunlardır:

1 - Fıkıhla İlgili Eserleri:

a - Münâzarâtü's-Savm ve'l-İyd:

Bitlisli İdris'in bu eseri, adından da anlaşılacağı üzere, oruç ve Ramazan bayramı ile ilgili meseleleri konu almaktadır. Bu eser II. Beyazıt zamanında 908 H./1502M. yılında Farsça olarak yazılmıştır. Kısmen nesir ve kısmen nazm türünde bir eserdir. II. Beyazıt'a ithaf edilmiştir. Eserin elyazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 1888/5 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha 952H./1546 yılı Zilkade'sinde Muhammed b. Bilal tarafından neshitalik hattıyla istinsah edilmiştir.

b - Şerhu Esrâri's-Savm min Şerhi Esrâri'l-İbâdîn:

Fıkıh- İbadet konusuyla ilgili birinci eser gibi, bu eser de oruç ve onun esrarı hakkındadır. Arapça kaleme alınmış olan bu eser, birinci eserden farklı ve müstakil bir eserdir. Bitlisli İdris bu eserini Mekke'de iken 917 H./1511M. yılında yazmıştır ve onu Memlûk Sultanı el-Gavrî'ye ithaf etmiştir. Eserin elyazma bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü 1994 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

c - Risâle Der İbâhat-ı Ağâni:

Bitlisli İdris'in kendisi bu adla bir Farsça eser yazdığını, "Kâ-

nûn-i Şâhenşâhî" adlı eserinde belirtmektedir¹. Fakat onun bu eserine bugüne kadar rastlanılamamıştır. Bitlisli İdris bu eserinde mübah olan, dinlenmesi yasak olmayan ses, nağme ve sazları konu almaktadır. Nitekim Bitlisli İdris'in kendisi, güzel seslerin, ûd ve ney gibi çalgıların dinlenmesinin haram olmadığını "Kânûn -i Şâhenşâhî" adlı eserinde de belirtirken, bu konuyu özel olarak sözkonusu Risâle'de daha önce işlediğini ve bunların haram olmadığını hakkındaki kendi görüşlerini fakihlerden naklettiği deliller ile ispatladığını söylemektedir.

2 - Hadîsle İlgili Eserleri:

Bitlisli İdris geleneğe uyarak iki tane ayrı, Arapça tabiriyle "Hadîsü'l-Erbaîn", Farsça tabiriyle "Çihl Hadîs" kitabı yazmıştır². Onun bu eserleri bugüne kadar gelebilmiştir. Şimdi onlar hakkında kısa bilgiler verelim.

a-Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erbaîn:

Bitlisli İdris'in birinci "Kırk Hadîs" kitabı bu adı taşımaktadır. Eser Farsça yazılmıştır. Bitlisli İdris, "Mesâbihü'l-Sünnet" ve "Mişkâtü'l-Mesâbih" adlı hadisler ihtiva eden eserlerden topladığı 40 adet sahih hadîsin önce her birinin manzum tercümesini yapmakta ve daha sonra nesir olarak yorumlamaktadır. Bu 40 hadîsten, ilk yirmisi Allah'ı bilme (Ma'rifetü'l-Llah), itikad, imân ve Cennet ile ilgilidir. Diğer yirmisi ise, insanın amelleri, melekler, iyi davranışlar ve ahlâkla ilgilidir. Bu eserin tertib ve ifâde tarzında, daha önce kırk hadîs konusunda eserler yazmış olan meşhur Hüseyin Vâ'iz Kâşifi'nin tesiri olduğu bilinmektedir³. Bu eserin elyazma bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde 791/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Eser 44 varaktan oluşmaktadır.

1. Hasan Tavakkoli: Age.. Farsça Metin. s. 209

2. Belirli bir konuda peygamberimiz Hz. Muhammed'in 40 tane hadîsini bir araya toplayarak onlar hakkında bilgi vermek ve yorumlamaktan oluşan eserlere "Kırk Hadîs" veya "Kırk Hadîs Kitabı" denir. Hicrî II. (Miladî VIII.) yüzyıldan itibaren İslam dünyasında bu şekilde kırk hadîs kitabı yazmak gelenek haline gelmiştir. Bu. Peygamberimizin. "Ümmetim için. dîni meselelere dair kırk hadîs ezberleyeni Allah Teâlâ (âhirette) fakihler ve âlimler sınıfı arasında diriltir." anlamındaki sözünü dayanmaktadır.

3. Karahan (A.) : İslâm - Türk Edebiyatında Kırk Hadîs, s. 113

b - Tercüme ve Nazm-ı Hadis-i Erba'în:

Bitlisli İdris'in ikinci Farsça kırk hadîs kitabı bu adı taşımaktadır. Birinci kırk hadîs kitabında olduğu gibi, 40 tane hadîsin önce nazm olarak kıt'alarla Farsça tercümesi verilmekte, sonra yine nazm olarak her bir hadîsin yorumu yapılmaktadır. Bu 40 hadîsten ilk onu imân ve İslâm'la, ikinci onu iyi ve kötü amellerle, üçüncü onu ahlâken fazilet sayılan veya sayılmayan şeylerle, dördüncü onu ise âhiret işleriyle ilgilidir.

Bitlisli İdris, bu ikinci hadîs eserini yazarken Molla Câmi'nin "Çihl Hadîs" adlı eserinden faydalandığı ve esinlendiği belirtilmektedir; çünkü Bitlisli İdris'in bu eserindeki bir kısım hadîsler aynen Molla Câmi'nin eserinde de vardır ve ayrıca Bitlisi'nin kullandığı "Fâ'ilâtun Mefâ'ilun Fâ'ilun" vezni de, Molla Câmi'nin kullandığı vezindir¹.

Eserin önsözünde, Bitlisli İdris bunu elli yaşını geçtikten sonra kaleme aldığını kendisi belirtmektedir. Geçen elli yıllık ömrünü, faidesiz işlerde geçirdiğini ve bundan böyle kalan ömrünü Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak ümidiyle bu eserini yazdığını belirtmektedir. Bu eserin iki elyazma nüshası elde mevcuttur. Birincisi, İstanbul Üniversitesi Farsça Yazmalar bölümü 823 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, Abdürrahim Nâcim hattıyla istinsah edilmiş ve Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'ya sunulmuş olan bir nüshadır. İkincisi ise, Süleymaniye Kütüphanesi Lâlâ İsmail bölümü 30 numarada kayıtlıdır.

3 - Tefsîrle İlgili Eseri:

a - Hâşiye alâ Tefsîr-i Beyzâvî:

Şimdiki bilgilerimize göre Bitlisli İdris'in tefsîrle ilgili tek eseri, meşhur müfessir Kadı Beyzâvî (öl. 1286)'nın "Envârü'l-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl" adlı tefsir eseri üzerine yaptığı bu hâşiyesidir. Bu

1. Karahan (A.): Age., 113

hâşîye, Beyzâvî'nin tefsir ettiği bütün Kur'an ayetlerini kapsamaktadır. Ancak seçtiği ayetler ve onların tefsirlerinin hâşiyelerinden, yani kısa yorumlarından ibarettir. Eser Arapça yazılmıştır ve II. Beyazıd'a ithaf edilmiştir¹. Eserin baş kısmında, Bitlisli İdris'in aynı Sultan'a sunduğu "Kaside-i Belîğa" da yer almaktadır². Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 303 numarada kayıtlıdır ve neshitalik hattıyla yazılmıştır.

F - TARİH VE SEYAHATLE İLGİLİ ESERLERİ:

Bitlisli İdris, Osmanlı tarihiyle ilgili önemli iki eserin sahibidir. Bir de, hem tarihi, özellikle Akkoyunlular tarihini ilgilendiren, hem de coğrafyayı ilgilendiren seyahat kitabı vardır. Şimdi de bu eserler hakkında bilgi verelim.

a - Heşt Behişt:

Bitlisli İdris'in Osmanlı tarihiyle ilgili en önemli eseri ve bütün eserleri arasında en çok tanınanı "Heşt Behişt" dir. Eser Farsça yazılmıştır ve başlığı da Farsça'dır. Başlığının manâsı "Sekiz Cennet" demektir. Bu başlık bazen "Hişt Bihişt" şeklinde yazılıp okunmaktadır³. Fakat bu bir hata değil, sadece bir telaffuz farklılığıdır.

Sultan II. Beyazıd, Osmanlıların resmi tarih yazıcılığını başlatmak isteğiyle devrin âlimlerinden ve bu arada Bitlisli İdris'ten de 908 H./ 1502M. yılında, Atâ Melik el-Cüveynî, Vassâf, Mu'ineddîn Yezdî ve Şerefeddîn Yezdî gibi meşhur tarihçilerin eserlerine benzer eserler yazmalarını emretmişti. Bunun üzerine Bitlisli İdris, aynı yıl bir Osmanlı tarihi kaleme almaya başlar ve 31 ay içerisinde, kendi ifadesiyle "iki yıl ve yedi ay" ⁴ zaman zarfında, yani 911H./1505 yılı ortalarında bitirir. Aynı yıl eseri "Heşt Behişt" adıyla sultan II. Beyazıd'a sunar. Bitlisli İdris'in bu eserine ikinci bir ad

1 - Storey (G.A.): Persian Literature. London, 1970. C.I. Kısım I. s. 413

2 - Bursalı Mehmed Tâhir: Age., İstanbul 1975. C. III, s. 68

3- Bkz. mesela Togan (A.Z.V.): Tarihte Usul. İ.Ü.E.F. yayınları No: 449. 2. baskı. İstanbul, 1969. s. 208

4- Unat (F.R.): Age., s. 198

da koyduğunu yine kendisinden öğreniyoruz¹. Arapça olarak bu ikinci ad şöyledir: "Kütübü's-Sıfati's-Semâniyye fî Ahbâri'l- Kayâsı-rati'l-Osmâniyye".

Eser, II. Beyazıd da dahil ilk sekiz Osmanlı padişahı ve onların zamanlarını konu almaktadır. Çok güzel fakat ağır ve ağıdalı bir us-lûpla kaleme alınmıştır. Edebî özelliğe sahiptir. Esas olarak nesir türünde kaleme alınmasıyla birlikte yaklaşık 8.000 mısra tutarmda kaside ve rubailer de vardır.

Bitlisli İdris bu eserini yazarken, kendinden önce Osmanlı tarihi yazan kimselerin eserlerinden faydalandığı muhakkaktır. Fakat o, faydalandığı kaynak eserleri belirtmemiştir. II. Beyazıd'ten önceki Sultanlar hakkında bilgi verirken, özellikle Âşık Paşazâde, Neşrî ve Şükrullah gibi kimselerin tarih kitaplarından yararlanmış olması çok doğaldır. Çünkü özellikle Neşrî ve Şükrullah gibi kimselerin tarih kitaplarından yararlanmış olması çok doğaldır. Çünkü özellikle Neşrî'nin "Cihânûmâ" sı ile Bitlisî'nin bu eseri arasında bazı benzerlikler vardır. İşte bu benzerlikler Babinger'in de dikkatini çekmiştir. Fakat Babinger bunlara dayanarak, Neşrî'nin Bitlisli İdris'in "Heşt Behişt" inden faydalanmıştır şeklinde yanlış bir kanaata varmıştır. Halbuki doğru olan tersidir, yani Neşrî, Bitlisli İdris'ten değil, Bitlisli İdris Neşrî'den faydalanmıştır. Tarihen de bu böyledir; çünkü Neşrî "Cihânûmâ" yı 898H. / 1492 M. yılında bitirerek II. Beyazıd'a takdim etmiştir. Halbuki, Bitlisli İdris "Heşt Behişt"i ancak yaklaşık on yıl sonra yazmaya başlamıştır.

Şimdi "Heşt Behişt" in içeriğini tanıtalım: Eser bir önsöz (Mukaddime), sekiz Bölüm (Behişt) ve bir Netice (Hatime) den oluşmaktadır. Her bölümde ayrıca önsözler, girişler, çeşitli alt bölümler ve neticelerden oluşmaktadır.

1. İdris-i Bidfisi: Heşt Behişt, Üniversite Kütüphanesi (İstanbul) Farsça Yazmalar bölümü, No:619, v. 207 b; Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi: Selimşâh-Nâme. Lâlâ İsmail Efendi Kütüphanesi. No: 348/ 11, v. 40 a

Önsöz:

a - Tarih İlmî

b - Osmanlı Hanedanı ve Faziletleri

I. Behişt : Osman ve Zamanı

a - Önsöz: Osmanlıların kökeni ve soykütüğü

b - 1. ve 2. Girişler: Selçuklu-Osmanlı münasebeti, Osman'ın tahta çıkışı ve ilk Osmanlı harbleri

c - 15 Destan: 6 Destan Osman'ın tahta çıkışından önceki olaylarla, 9 Destan ise sonraki olaylarla ilgilidir.

d - Netice: Osman'ın ölümü.

II. Behişt : Orhan ve Zamanı

a - Önsöz : Orhan'ın tahta çıkışının sebepleri.

b - 1. ve 2. Girişler: Orhan'ın tahta çıkışı, faziletleri ve çağdaş hükümdarlar.

c - 8 Destan: Saferleri ve fetihleri ile ilgilidir.

III. Behişt: I. Murad ve Zamanı

a - 18 Destan : I. Murad'ın tahta çıkışı, hükümdarlığı ve devrinin olaylarıyla ilgilidir.

IV. Behişt: Yıldırım Beyazıt ve zamanı

a - 1. ve 2. Girişler: I. Beyazıt'ın tahta çıkışı ve faziletleri

b - 16 Destan: I. Beyazıt'ın hükümdarlığı ve devri olaylarıyla ilgilidir.

V. Behişt : I. Mehmed ve Zamanı

a - Giriş: I. Mehmed'in tahta çıkışı ve faziletleri

b - 28 Destan: I. Mehmed'in hükümdarlığı ve devrinde olan olaylarla ilgilidir.

c - Netice: I. Mehmed'in ölümü.

V1. Behişt: II. Murad ve Zamanı

a - 1. ve 2. Girişler: II. Murad'm tahta çıkışı ve faziletleri

b - 28 Destan: II. Murad'ın hukmdarlığı ve devrinde olan olaylarla ilgilidir.

c - Netice: II. Murad'm lm

VII. Behişt: II. Mehmet (Fatih) ve Zamanı

a - 1. nsz: II. Mehmed'in clusu

b - 2. nsz: ağdaşı krallar ve sultanlar

c - Giriş:

Kalb: II. Mehmed'in faziletleri

1. Cenah: II. Mehmed'in çocukları

2. Cenah: II. Mehmed'in vezirleri ve komutanları.

d - 29 Destan: II. Mehmed'in Hıristiyan ve diğer Müslüman devletler üzerine yaptığı 29 seferiyle ilgilidir.

VIII. Behişt : II. Beyazıd ve Zamanı

a - nsz: II. Beyazıd'ın faziletleri

b - Giriş : II. Beyazıd'ın hukmdarlığı, çağdaşı krallar ve sultanlar

c - Kalb: II. Beyazıd'ın clusu

d - I. Bahis: 8 Destan, II. Beyazıd'ın seferleri, fetihleri ve diğer olayları anlatır.

e- 2. Bahis:

1. Cenah: II. Beyazıd'ın çocukları, vezirleri, komutanları ve beyleri

2. Cenah: II. Beyazıd devri âlimleri.

Hâtime: II. Beyazıd'ın ölümü ve Yavuz Sultan Selim'in clusu.

"Heşt Behişt" in içeriğini böylece kısaca tanıtımış olduk. Fakat burada eserin yazılış tarihiyle ilgili bir soru ortaya çıkıyor. şyleki, biz daha önce eserin 1506 yılında bitirildiğini kaynaklara dayanarak söylemiştik; fakat Netice (Hâtime) kısmı, görüldüğü gibi, II. Beyazıd'ın ölümü ve Yavuz'un tahta çıkışıyla, yani 1512 yılı olaylarıyla ilgilidir. Bu durumda, en azından eserin ana kısmı, 1506 yılında tamamlanmış bile olsa, Netice kısmınının 1512 yılından kısa bir süre

sonra yazıldığını kabul etmek gerekecektir. Dolayısıyla bir bütün olarak eserin bitim tarihi en erken 1512 yılıdır denebilir. İşte bunun için Bursalı Mehmet Tâhir, eserin yazılış tarihi olarak 919H./ 1512 tarihini vermektedir¹.

Bitlisli İdris'in bu eseri, Osmanlı tarihinin en kıymetli kaynak eserleri arasındadır. Kendinden sonraki tarihçiler için kaynak teşkil etmiş ve onlara büyük tesir etmiştir. Özellikle Hoca Saadeddîn "Tâ-cü't-Tevârih" i, Âli "Künhü'l-Ahbâr"ı, Müneccimbaşı "Safayihü'l-Ahbâr"ı ve Rûhî Edirnevî "Selim Nâme" si için çokça Heşt Behişt'ten faydalanmışlardır.

Heşt Behiş bugün hâlâ elyazması halde bulunmakta ve önemine rağmen üzerine bir çalışma maalesef yoktur. Meşhur Oriyantalist D.S.Margoliouth, ölümünden önce, eserin Farsça metniyle İngilizce çevirisini The Royal Asiatic Society'nin Oriental Translation Fund serisi içerisinde yayınlayacağını söylemiş, fakat sözünü yerine getirememiştir.

Heşt Behiş'in elyazma nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır:

A - Türkiye'de:

Esad Efendi: 3197; Nuruosmaniye: 3209, 3211; Ali Emiri Efendi 800-7,3211; Revan Köşkü: 1515; Halis Efendi: 3364; Rıza Paşa: 888; Lâlâ İsmail: 379; Âtîf Efendi: 1946; Ayasofya: 3541; II. Ahmed: 2914; Beyazıt : 5161.

B - Yabancı Ülkelerde:

Bânkîpûr: VI 532-4; Berlin: Ms. Orient. No 3179; Chanykov 85; Kahire: 509; Meclis (Tahran): 276; Bodleian: Upsala: 274; Browne Coll.: H-9;

---

1 - Bursalı Mehmed Tâhir: Osmanlı Müellifleri. C. III. İstanbul. 1975. s. 69

Heşt Behişt'e Osmanlılar devrinde şimdikinden daha çok ilgi gösterilmiştir. Sultan I. Mahmud'un emriyle eser, 1146 H./1733M. yılında Abdülbakî Sa'dî (Öl. 1161H./1748M.) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercüme, "Terceme-i Heşt Behişt" adını taşımaktadır. Sa'dî mahlasını kullanan Abdülbakî, Vanlı olup, Dürrî Efendi'nin kardeşidir. Divân Kâtipliği yapmış, sonra Hotin (Polonya) da "Şikk-ı Sâni" defterdarı olmuştur. Babinger, İbn Kemâl'in da Heşt Behişt'i Türkçe'ye tercüme ettiğini söylemektedir; fakat şimdiye kadar böyle bir tercümeyle rastlanmadığı gibi, İbn Kemâl'in eserlerinin listesini veren bizim görebildiğimiz kaynaklarda da buna dair hiç bir bilgi yoktur. Ayrıca Storey, Heşt Behişt'in Hüseyin bin Hasan Münşî tarafından yapılmış Buhara'da Semenov No: 43'de kayıtlı bir başka tercümesinden bahsediliyor.¹Fakat bu tercüme hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir.

Sa'dî Abdülbakî'nin tercümesi şu kütüphanelerde elyazması olarak bulunmaktadır: Ayasofya: 3544; Nuruosmaniye: 3078; Viyana Milli Kütüphanesi : 994; Stockholm Kraliyet Kütüphanesi: 70 ; Hamidiye: 928.

Ayrıca, bilindiği gibi, Bitlisli İdris'in oğlu Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi Heşt Behişt'e bir Zeyl (İlâve) yapmıştır. Bu Zeyl, "Süleymân- Nâme" veya "Zeyl-i Heşt Behişt" adıyla bilinmektedir. Zeyl'in yazılması, 974H./ 1566 M. yılında bitirilmiştir². Bu eser şu kütüphanelerde elyazması olarak bulunmaktadır: Lâlâ İsmail Efendi: 348/2; Revan Köşkü: 1540; Esad Efendi: 2447; Gothe: 32.

Son olarak Heşt Behişt ile ilgili olarak bir hususa daha değinelim. Cl. Huart eserin 80.000 mısradan oluştuğunu yazmaktadır³. Bu, yanlıştır. Aynı hata, Türk Ansiklopedisi'nin "İdris-i Bidlîsî" maddesinde de tekrarlanmıştır⁴. Daha önce de belirttiğimiz gibi, eserde 8.000'e yakın mısra vardır. Herhalde yazar, ya rakamda bir

1 - Story (C.A.): Age., C.I. Kısım I. S. 415. not 1

2 - Storey (C.A.): Age., C. I. Kısım I. s. 416

3 - Huart (Cl.): Bidlîsî. Encyclopédie de "İslam, eski baskı, 1913, C.I. s. 734

4 - Türk Ansiklopedisi: İdris-i Bidlîsî, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, C.20, s. 40

yanlılık yapmış olabilir veya bu eserle, yaklaşık 80.000 mısradan oluşan Bitlisli'nin "Selim-Nâme'sini karıştırmış olabilir.

Selim - Nâme:

Bitlisli İdris'in Osmanlı tarihiyle ilgili ikinci eseri, Selimnâmeler türünden olan ve sadece Yavuz Sultan ve devrini konu alan "Selim - Nâme"sidir. Bu eser bazen kaynaklarda "Selim Şâh -Nâme" olarak da zikredilmektedir. Bitlisli İdris bu eserini Yavuz Selim'in isteği üzerine yazmıştır. Eser Farsça yazılmıştır ve kısmen nesir ve kısmen nazım türünde yazılmıştır. 80.000 kadar mısrayı içerir. Eser iki Giriş (Methal) ve iki ana kısımdan oluşmaktadır. Konusu, Yavuz'un doğumu, çocukluğu, valiliği, yaptığı savaşlar, 918H./1512M. yılında padişah oluşu ve Bitlisli İdris'in bizzat müşahade ettiği 917-926H./1512-1519M. yılları arasında vuku bulan olaylardır.

Bitlisli İdris'in bu eserini kesin olarak ne zaman yazmaya başladığını bilmiyoruz ise de, bunun Yavuz'un tahta geçiş yılı olan 1512 yılında veya daha sonraki bir tarihte olduğunu söyleyebiliriz. Bitlisli İdris, 1520 yılında vefat ettiği zaman eseri henüz tamamlanmamıştır. Oğlu Ebû'l-Fazl Mehmet Efendi'nin verdiği bilgilere göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kendisi babasının dağınık müsvetelerini bir araya getirmiş, onları tesnif etmiş, eksik kısımlarına ilâveler yapmış ve bir de Önsöz ekleyerek eseri tamamlamıştır ¹. Eserin 1566 yılı içerisinde tamamlandığı sanılmaktadır.

"Selim-Nâme", Bitlisli İdris'in en son olarak kaleme alıp, tamamlamaya çalıştığı bir eserdir. Halen elyazması olarak bulunan bu eserin bir çok elyazma nüshalarına sahibiz. Bazıları şu kütüphanelerde mevcuttur. Revan Kütüphanesi: 1540; Lâlâ İsmail Efendi: 348/2; Emanet Hazinesi: 1423; London add.:24960; Manchester Uni. Bibl.: 27; Paris Bibl. Nati.: 235, bu Sokullu Mehmed Paşa için kopya edilmiş çok güzel bir nüshadır.

---

1 - Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi: Selimşâh-Nâme. Farsça yazma. Lâlâ İsmail Efendi Ktp. No: 348/11, v. 38 b-39 a.

Risâle-i Hazâniyye:

Bitlisli İdris'in bu eseri, daha çok bir seyahat kitabı olmakla birlikte, Akkoyunlu devletiyle ilgili bilgiler içermesi bakımından tarihte ilgili eserlerinden sayabiliriz. Akkoyunlu hükümdarı sultan Yakub Bey adına yazılmıştır. Bitlisli İdris'in bu Sultan ile, Azerbaycan'dan Erran'a yaptığı seyahatı konu almaktadır. Gördüğü yerlerdeki coğrafi güzelliklerden, tarihi eserlerden bahseder. Bakû'deki Petrol kuyularından bahsetmesi de devri için ilginç bilgilerdir.

Bu eser belki de Bitlisli İdris'in ilk kaleme aldığı eser olabilir. Eser Farsça yazılmıştır; esas itibariyle nesir türünde yazılmış olmasına rağmen, yer yer şiirler de vardır. Bu şiirlerin çoğu, Nizâmî-i Gencevî'den iktibaslardır. Eserin mevcut bir elyazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1888/7 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha Muhammed b. Bilal tarafından 952H./ 1546M. yılında istinsah edilmiş bir nüshadır.

G - MEKTUPLARI VE ŞİİRLERİ:

Bitlisli İdris'in bir çok şiirleri vardır. Bunlardan bir kısmı çeşitli eserlerinin içerisinde yer almakla birlikte, bazıları müstakilen toplanmıştır ki, bir nüshası Esad Efendi'deki 1888 numaralı mecmua içerisinde bulunmaktadır. Onun "Bahariye" ve "Hazaniye" isimli kasideleri ile, Sultan Selim, Mustafa, Davud ve İskender Paşalar'a yazmış olduğu kasideleri meşhurdur. Mesela, Heşt Behişt'in sonundaki Sultan Selim'in hal ve tavrını tasvir eden mesnevî tarzında 2700 beyitlik bir manzum kısmı, Bitlisli İdris'in şiirlerinin başka bir örneğidir. Ayrıca "Kânûn-î Şâhensâhî"nin Giriş kısmında bir de Nat-ı Şerif, yani Peygamber'e methiye vardır.

Mektuplarına gelince, Bitlisli İdris siyasî ve tarihî değere haiz mektuplar yazmıştır. Çeşitli devlet adamlarına ve idarecilere yazılan mektuplardan büyük bir kısmı bazı şiirleriyle birlikte aşağıdaki mecmualarda saklanabilmiştir:

1 - Kasâid ve Münşa'ât ve Müraselât:

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümünde 1888/3 numara da kayıtlı olan bu eser, Osmanlı padişahlarıyla diğer ileri gelen devlet adamları ve âlimler hakkında Bitlisli İdris'in yazdığı kasidele-ri, divânî yazı örneklerini ve mektuplarını içermektedir. Bu nüsha, Muhammed b. Bilal tarafından 952H./1546M. yılında neshitalik hattıyla istinsah edilmiş, Farsça'dır.

2 - Mecmu'a-ı Münşa'ât:

Akkoyunlu, Karakoyunlu, Timurlu, Osmanlı (II. Beyazıd ve Ya-vuz Selim) ve Hind Sultanları arasında hicrî IX. yüzyılın son çeyre-ği ile X. yüzyılın ilk yarısı arasında mübadele olunan mektupları içe-rir. Bu mektupların büyük bir kısmı Bitlisli İdris'e ait olmakla bir-likte, bazıları da oğlu Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi'ye aittir. Bu mec-mu'a, Farsça'dır ve Üniversite Kütüphanesi (İstanbul) Farsça Yaz-malar kısmında 906 numarada kayıtlıdır.

3 - El-Münşa'ât:

İnşa sanatıyla ilgili Bitlisli İdris'in bu eseri Türkçe'dir. Ayrıca eser onun Türkçe olarak yazdığı bir takım mektuplarını da içerir. Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi 3879 numarada kayıtlıdır. Ese-rin son kısmında sonradan yazıldığı anlaşılan ve Bitlisli İdris'e ait ol-mayan bir takım mektuplar daha vardır ki, belki bunlar da oğlu Ebû'l-Fazl Mehmet Efendi'ye ait olabilir.

Bunlardan başka, ayrıca Topkapı Sarayı arşiv klavuzunda belirtti-len 1919, 5675, 8333/1,2,3 numaralı mektuplar da Bitlisli İdris'e aittir. Bunlar onun kendi elyazısıyla II. Beyazıd ve Yavuz Sultan Se-lim'e gönderdiği Farsça mektuplardır.

Son olarak burada şunu da belirtmek gerekir: Bitlisli İdris kendi-si bu saydığımız eserlerini yazmaktan başka, bugünün tabiriyle, bir de editörlük hizmetinde de bulunmuştur. Onun Akkoyunlu ulema-sından ve âlimlerinden olan Necmeddîn Mes'ûd ve Kadı İsâ'nın şiir-

lerini ayrı ayrı bir araya getirerek birer Divân halinde toplandığı belirtilmektedir¹.

H - ESERLERİNİN KRONOLOJİK TASNİFİ:

Buraya kadar Bitlisli İdris'in, ilgili olduğu ilim dallarına göre eserlerini tanıtmaya çalıştık. Müracaat edebildiğimiz klasik biyografik ve bibliyografik kaynak eserlere göre, onun şiirlerin ve mektuplarının toplandığı mecmualar da dahil 28 tane eserinin olduğunu tesbit etmiş olduk. Bunlardan 8 tanesine bugünkü bilgilerimize göre, henüz hiç bir yerde rastlanamamıştır; dolayısıyla kayıp durumdadırlar. Geri kalan 20 tane eser çeşitli kütüphanelerde mevcut bulunmaktadır. Önce mevcut eserlerini yazılış zamanlarına göre kronolojik bir tasnife tabi tutup, sonra da, kayıp eserlerini sıralayacağız.

a - Mevcut Eserleri:

1 - Risâle-i Hazâniyye: Bitlisli İdris'in ilk eseri olduğu sanılmaktadır ve 1478'den sonra yazıldığı kesindir.

2 - Risâle-i Bahâriyye Yâ Rabî'a'l-Ebrâr: Sultan Yakub'un son zamanlarında yazıldığına göre 1490 civarında yazılmıştır.

3 - Münâzarâtü's-Savm ve'l-îyd: 1502 yılı içerisinde yazılmıştır.

4 - Heşt Behişt: 1502 yılında yazılmaya başlanmış ve 1512 yılında tamamlanmıştır.

5 - Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erba'in: Bitlisli İdris'in kendisi 50 yaşını geçtikten sonra hadîs konusuyla ilgili olarak yazmaya başladığına göre, eserin yazım tarihi II. Beyazîd devrinde 1502'den sonra.

6 - Tercüme ve Nazm-ı Hadîs-i Erba'in: Bu da, II. Beyazîd devrinde 1502'den sonra yazılmıştır.

7 - Mir'âtü'l-Cemâl: II. Beyazîd devrinde tahminen 1508- 1510 yılları arasında yazılmıştır.

8 - Hâşiye alâ Tefsîr-i Beyzâvî: II. Beyazîd devri, kesin bir tarih

¹Bkz. Muhyî-yi Gülşenî: Age., s. 116

belirlemek zordur.

9 - Şerhu Esrârî's Savm min Şerhi Esrârî'l-İbadîn: Mekke'de 1511 yılında yazılmıştır.

10 - Risâletü'l-İbâ'an Mevâki'î'l-Vebâ: 1512 yılı civarında yazılmıştır.

11 - Hakku'l-Mübîn fi Şerhi Hakki'l-Yakîn: 1512 - 1514 yılları arasında yazılmıştır.

12 - Mir'âtü'l-Uşşâk: Yavuz devrinde, tahminen 1515 yılı civarında yazılmıştır.

13 - Münâzara-i Işk bâ Akl: Kesin bir tarih belirlemek zordur.

14 - Tercüme-i Hayâtü'l-Hayâvan: 1517-1518 yılları arasında yazılmıştır.

15 - Risâle fi'n- Nefs: Kesin bir tarih belirlemek zordur.

16 - Kânûn-i Şahensâhî: En son eserlerindedir ve tahminen 1520 yılı civarında bitmiştir.

17 - Selîm-Nâme: En son eserlerindedir, 1520 tarihinde henüz tamamlanmamıştır.

18 - Kasâid ve Münşa'ât ve Müraselât,

19 - Mecmu'a-ı Münşa'ât,

20 - El- Münşa'ât : Bu son üç eser, Bitlisli İdris'in çeşitli şiirlerini ve mektuplarını içeren eserlerdir. Bu şiirler ve mektuplar çok çeşitli zamanlarda yazılmıştır.

b - Kayıp Eserleri:

Bunlar'ın bazıları Bitlisli İdris'e atf edilen ve bazıları ise, kesin olarak ona ait oldukları halde henüz ele geçmemiş eserlerdir. İsimlerini biliyoruz; fakat onlar hiç bir kütüphanede şimdilik rastlanmamıştır.

- 21 - Şerh-i Hâşiye-i Tecrîd,
- 22 - Râfızilere Reddiye,
- 23 - Kenzü'l-Hafî fî Beyânı Makamâtî's-Sûfî,
- 24 - Tuhfe-i Dergâh-ı Âlî,
- 25 - Şerhu Fusûsi'l-Hikem,
- 26 - Şerhu'l-Hamriyye,
- 27 - Şerh-i Manzume-i Gülşen-i Râz,
- 28 - Risâle Der İbâhat-ı Ağâni.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİTLİSLİ İDRİS'İN ŞAHSİYETİ

Bu bölümde Bitlisli İdris'in siyasî ve ilmî şahsiyetini ayrı ayrı kısaca anlatmaya çalışacağız. Onun hizmetlerine ve Osmanlı siyasî ve ilmî hayatına katkılarına değineceğiz.

1 - Siyasî Şahsiyeti:

Bitlisli İdris, gerek siyasi kabiliyeti açısından ve gerekse bu sahadaki hizmetleri açısından değerlendirildiğinde, büyük bir siyasî şahsiyet olarak görünmektedir. Onun böyle bir siyasi kişilik kazanmasının iki sebebi vardır. Birinci, babasının Akkoyunlu devletinde siya-sî hizmetlerde bulunması; ikincisi ise, kendisinin genç yaşta, babası gibi, aynı devlette siyasî vazifelere atanmasıdır.

Bitlisli İdris, daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk resmî siyasî vazifeye 1478 yılı veya hemen sonrasında Akkoyunlu Sultanı Yakub Bey'in münşî'i olarak Tebriz'de başlar. Saray'da daha başka vazifeler de yüklenen Bitlisli İdris, bu devletin 1501 yılında Safavilerce tamamen ortadan kaldırılmasına kadar hizmetlerini sürdürür. Sultan Yakub Bey'den sonra yerine geçen Sultan Rüstem ve Elvan Bey de ona siyasî ve askeri yeteneklerinden dolayı büyük bir saygı göstermişler ve devletin idarî işlerinde ona danışmışlardır. Bitlisli İdris, daha önce de belirttiğimiz gibi, yaklaşık yirmi yıl kadar Akkoyunlu devletinin hizmetinde bulunmuştur.

Bitlisli İdris'in siyasî şahsiyeti ve dahiyâne başarıları Osmanlı devleti hizmetine girmesiyle, özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında görülmüştür. Gerek yüklendiği siyasî ve askerî vazifeleri başarılı bir şekilde yerine getirmesi ve gerekse bu sahalarda yazdığı eserlerle büyük bir siyasî şahsiyet olduğunu ispatlamıştır.

Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlılar'ın Doğu ve Güney Doğu Anadolu siyasetini belirleyen Bitlisli İdris'dir; aynı zamanda o bu siyasetin mimarlarından birisidir. Bitlisli İdris'in basiretli siyaseti sayesinde, Çaldıran Savaşı'nın hemen akabinde bu bölgeler Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Diyarbakır başkent yapılarak bölgenin idaresi kendisine bırakılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Osmanlı devletininin üçüncü Kazaskerliği olan "Arab ve Acem Kazaskerliği" Diyarbakır'da 1516 yılında kurulmuş ve bunun başına Bitlisli İdris atanmıştır. Bitlisli İdris'in girişimiyle 1518 yılında Diyarbakır vilayeti ve bölgenin ilk tahrir defteri tutulmuş ve tahriri tamamlanmış; idari statüsü belirlenmiştir. Böylece Yavuz, onun devlete olan sadakatı ve hizmetine dayanarak ona geniş yetkiler tanımıştır. Yavuz Sultan Selim, Bitlisli İdris'in siyasî ve askerî tavsiyelerine harfiyen uymuştur. Hatta Çaldıran Savaşı dönüşü, Diyarbakır ve Mardin gibi önemli vilayetlerinin Osmanlı hakimiyetine geçmesinin gerekli olduğunu Yavuz Selim'e telkin eden Bitlisli İdris'tir. Çünkü Bitlisli İdris, Safavilerin hakimiyeti altında bulunan bu bölgenin fethedilmediği takdirde bu devletin Osmanlı iç siyasetine karışmaya devam edeceğini ve Çaldıran Zaferi'nin bir manâsı kalmayacağına inanıyordu. O, ayrıca bu işin de kolayca halledilebileceğini de biliyordu; çünkü çoğunluğu sünni olarak halk ve yerel idareciler şii olan Safaviler'in idaresinden memnun ve hoşnut değillerdi. Bundan faydalanmayı düşünen Bitlisli İdris, hem bir kumandan olarak hem de bir siyaset adamı olarak olağanüstü bir çaba harcayarak Yavuz'un ideali olan Anadolu birliğini gerçekleştirdi.

Öte yandan, Bitlisli İdris Suriye ve Mısır'ın fethinde de aynı çabayı harcadığını görüyoruz. Bizzat Yavuz ile birlikte bu ülkelerin feth hareketlerine katılmış ve onların Memlûklular'ın hakimiyetinden Osmanlılar'ın hakimiyetine geçmesinde rol oynamıştır. Osman-

lılar'a bağlanan bu toprakların nasıl idare edilecekleri ve statülerinin belirlenmesinde Yavuz'a yol göstermiştir. Onun direktifleri doğrultusunda bir idarî sistem uygulanmıştır.

Bitlisli İdris'in bütün bu askerî ve siyasî hizmetleri ve başarıları göz önünde tutulduğunda, ona "İkinci Yavuz" diyebiliriz. Çünkü Yavuz'un ülküsü, Bitlisli İdris'in de ülküsüydü; veya tersi Bitlisli İdris'in ülküsü, Yavuz'un da ülküsüydü, büyüyen ve Ehl-i Sünnet alemini tehdid eden Safavilere karşı güçlü bir ittifak kurmak gelişen ve büyüyen Osmanlı devletini bu ittifakın lideri yapmak. Bu ülkü büyük ölçüde gerçekleşti; onun iki mimarından birincisi Yavuz ise, şüphesiz ikincisi de, Bitlisli İdris'tir.

2 - İLMÎ ŞAHSİYETİ:

Bitlisli İdris, büyük bir siyasî ve askerî şahsiyet olduğu kadar büyük bir ilmî şahsiyettir. Ne var ki, bugün biz onun ilmî şahsiyetini tam manâsıyla ortaya koymaya ve Osmanlı ilim tarihine hizmetlerini tüm olarak sayıp dökmeye muktedir değiliz. Bunun başlıca sebebi, eserlerinin hemen hepsinin neşredilmemiş ve üzerlerine çalışma yapılmış olmamasıdır. İşte bu yüzden onu tam olarak değerlendirmek imkansızdır. Ancak, sadece eserlerinin sayısı ve bunların tıptan siyasete, felsefeden tefsire çeşitli ilmi sahalara ait olması bile onun büyük bir ilmî şahsiyete sahip olduğunu göstermeye yeter sanıyoruz. Nitekim Hoca Sa'adeddîn, onun için, kalemini iyi kullanan ve çalıştığı alanlarda devrinin tek adamıydı demektedir¹. Şimdiki bilgilerimize göre, Bitlisli İdris'in ilmi şahsiyetinin çeşitli yönlerini kısaca anlatmaya çalışalım.

a - Tarihçiliği:

Bitlisli İdris bugün daha çok bir tarihçi olarak tanınmaktadır. Bunun sebebi, onun tarihle ilgili eseri Heşt Behişt üzerinde bazı modern tarihçilerin az da olsa inceleme yapmalarındandır. Bitlisli İdris, tarih ilmi konusunda çok yeni fikirler getiren bir tarihçi değildir. O, özellikle Osmanlı tarih yazıcılığına bazı şekli katkılarda bulunmuş

1 - Hoca Sa'adeddîn: Age. C. IV, s. 246 C. s.239

tur. Bazıları, bu şekli katkılarını müsbet bulmaktan ziyade menfi olarak değerlendirmişlerdi.

Herşeyden önce, Bitlisli İdris Osmanlı tarih yazıcılığına Farsça tarih yazma geleneğini sokmuştur. Devrinden önce tarih kitapları çoğunlukla Türkçe ve az da olsa Arapça yazılıyordu. Bitlisli İdris ile birlikte Farsça Türk tarihi yazma geleneği de başlamıştır. İkinci olarak, Bitlisli İdris, tarihe edebiyat sokmuştur. Daha önce yazılan tarih kitapları yalın ve sade üslûblarla yazılıyordu. Bitlisli İdris, ağır ve ağdalı süslü bir üslûb kullanmıştır. Bu konuda şöyle denmektedir: "Hakikaten Heşt Behişt tarihî noktadan bir şaheser olduğu gibi edebî cihetten de müstesna bir mevki işgal eder. İdris, zamanının, mütebahhir âlimi olduğundan başka değerli bir edip olduğunu da eserinde mebzülen gösterir. Bu hal o dereceye varır ki, bazı yerlerde edebi aksam tarihi vukuatı gölgede bırakacak kadar uzundur...

Üslûbunun muğlak bir dereceye varan fazla süsünden bizzat sadık mukallidi olan Sadettin bile şikayet eder. Bununla beraber bu elegan tarzıyla zarif Osmanlı üslûbunun doğmasına belki de doğrudan doğruya amil olmuştur"¹.

Üçüncü olarak Bitlisli İdris, tarihi olayların anlatımında mutlaka tarihî ve kronolojik sıraya uymayı yerleştirmeye çalışmıştır. Tabii eskiden beri tarihçiler, tarihî olayların anlatımında belirli ölçüde tarih sırasına riayet ediyorlardı; fakat Bitlisli İdris âdeta tarihî olayların anlatımında bir birleriyle tarihsel irtibatın kurularak anlatılmasının zorunluluğuna kesin inanıyordu. Bu, onun *Heşt Behişt* ve *Selim -Name* adlı tarih kitaplarında uygulamaya çalıştığı bir husustur. Heşt Behişt'ten bahsederken bu hususa Mehmed Şükrü şöyle işaret etmektedir: "Eser yazılalı beri 400 seneyi geçtiği halde, Osmanlı devletinin kuruluşu zamanına ait malûmatın

1 - Mehmet Şükrü : Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 2d: ss.89

halâ ne kadar karışık ve noksan olduğu göz önüne getirilirse Heşt-Behişt'in oldukça itinalı ve mümkün mertebe takvimî bir surette tertip edildiği görülür"¹. Bitlisli İdris, aynı zamanda Osmanlıların ilk vakkanüvislerindendir, yani ilk resmî Osmanlı tarihi yazmaya memur edilen tarihçilerdendir.

b - Şairliği:

Bitlisli İdris'in gerek müstakil yazılmış ve gerekse bir çok eserin içinde yer alan bir çok şiirleri vardır. Bunlar kaside ve mesnevi tarzında yazılmış şiirlerdir. Genel karakterleri itibariyle didaktik şiirlerdir. Genelde şiirlerinde realizm hakimdir. Konuları tarihi olaylar ve çeşitli dinî motiflerdir. Şiirlerinde arûz vezninin çeşitli kalıplarını kullanmıştır.

Şiirlerinin çokluğu göz önüne alınırsa üretken ve büyük bir şair denebilir; fakat şiir sanatındaki ustalığı açısından birinci sınıf bir şair olmaktan ziyade ikinci sınıf bir şairdir denebilir. Mesela, bir Fuzûlî, bir Sa'dî, bir Hâfız veya bir Yunus değildir.

c - Hattatlığı:

Buna rağmen, güzel sanatların bir başka kolu olan hat sanatında Bitlisli İdris, birinci sınıf ve büyük bir hattat olduğu kabul edilmektedir. O, özellikle Divanî yazıda tâlik sülus ve siyakat yazılarında çok kıymetli bir üstad idi². İnşa sanatında Farsça yazarlar arasında Bitlisli İdris'in benzeri görülmemiştir denmektedir³. Eserlerinden bahsederken, II. bölümde, zikrettiğimiz gibi, onun İnşa sanatına dair Türkçe yazılmış "*El-Münşa'ât*" isimli bir eseri de vardır. Dolayısıyla Bitlisli İdris yazı sanatının hem teorik yönüyle, hem de pratik yönüyle uğraşmış bir sanatçıdır.

d - Filozofluk Yönü:

Şimdiki bilgilerimize göre, Bitlisli İdris kelimenin tam manâsıyla bir filozof olarak görünmemektedir. Fakat özellikle metafizik

1 - Mehmed Şükrü: Age., s.8

2 - Uzunçarşılı (İ.H): Age., S.616; Mustankizâde : Age.S.110

3 - Zinûzi Mirzâ Muhammed Hasan: Riyâzu'l-Cenne, Kütüphane-i Millî-i Tebriz, No: 3578, c.568-a.

meselelerle meşgul olmuş ve felsefî yönü olan bir düşünür durumundadır. Bu meselelerde özellikle İbn Sina ekolüne meyletmiş ve bu ekolün fikirlerini benimsemiş bir kişidir. Bu yönüyle Osmanlı düşünce tarihinde İbn Sinacılığın yaşamasına hizmet etmiştir. Felsefî mahiyetteki eserleri maalesef henüz araştırma konusu yapılmadığından, Bitlisli İdris'in felsefî meselelerin çözümlenmesinde kendine has fikirlerinin olup olmadığını şimdilik söyleyebilecek durumda değiliz. Fakat her şeye rağmen şunu söyleyebiliriz. Sadece Osmanlılar'da değil genel olarak İslam dünyasında felsefeye ilginin azalmaya devam ettiği bir devirde, Bitlisli İdris'in felsefî konularla ilgilenmiş olması bile çok önemli bir husustur.

e - Mutasavvıflık Yönü:

Bitlisli İdris'in en çok ilgilendiği konulardan birisi de, tasavvuf-tur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bundan babasının etkisinin büyük olduğunu sanıyoruz. Çünkü babası Suhreverdî'e tarikatına ve öğretisine bağlı bir mutasavvıf idi. Bitlisli İdris'in yine maalesef tasavvufla ilgili eserleri üzerine araştırmalar henüz yapılmadığı için onun mutasavvıflık yönü hakkında da pek fazla bir şey söylemek durumunda değiliz.

Ancak, Bitlisli İdris'in tasavvufla ilgili eserlerinin konu ve başlıkları bile bize onun tasavvufî eğilimi hakkında bir bilgi vermektedir. O özellikle İbnü'l-Farız, İbnü'l-Arabî ve Mehmud Şebistârî gibi ünlü mutasavvıflara ilgi duymuştur. Dolayısıyla Suhreverdilik ve şahsen irtibatta olduğu İbrahim Çülşenî'nin kurucusu olduğu Halvetilik'in Gülşeniye kolundan ziyade, Vahdeti Vücûd ekolüne merak saldığını anlamaktayız. Tasavvufun tarikat yönüyle değil, metafizik-teorik yönüyle daha çok ilgilenmiştir. Fikirlerinin tafarruatım şimdilik bilmemekle birlikte Bitlisli İdris'in Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Vahdet-i Vücûd doktrini çizgisinde bir mutasavvıf olduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle Kayserili Davud (öl.1350) gibi bir ilk Osmanlı mutasavvıfının Vahdet-i Vücûd tarzı tasavvuf anlayışını Anadolu'da yaymasından sonra, Bitlisli İdris gibi hemen bü-

tün Osmanlı entellektüeli bu tasavvuf anlayışım benimsemiş ve günümüze kadar yaşatmıştır¹.

f - Din Alimliği Yönü:

Bitlisli İdris din ilimleriyle, özellikle hadîs, tefsîr ve fıkıh ilimleriyle de yakından meşgul olmuştur. Bu ilimler sahasında derin bilgisinin olduğu yazmış olduğu kitaplar ve onlarda tertıştığı meselelerden açıkça anlaşılacaktır. Dinî meseleleri tartışırken akılcı bir yöntem içinde olduğunu anlıyoruz; çünkü ele aldığı meselelerle eskilerden nakledilen bilgileri olduğu gibi nakletmiyor, onları tenkidçi bir süzgeçten getirdikten sonra doğru olanlarını kendisine destek olarak kullanma yoluna gidiyor.

Ayrıca, dinî meselelerin çözümünde realist ve liberalist bir tutum içinde olduğu anlaşılıyor. Bunu, onun şarkı ve türkü gibi güzel seslerin, üd ve diğer bazı çalgı aletlerinin seslerinin dinlenmesinin haram olmadığı görüşü ile dinî âyinlerde semâ gibi gösteri yapmanın caiz olduğuna dair görüşlerinden açıkça anlamaktayız. kaynaklarda çok dindar olarak vasıflandırılan Bitlisli İdris'in böyle bir tutum içerisinde olmasının temel noktası şudur: din insan için gelmiştir; insanda bizatihi bedihî ve estetik duygular doğuştan vardır; o halde din ve din adına herhangi bir anlayış, insandaki bu duyguları dumura uğratmak için olamaz, tam tersine geliştirmek için olabilir. Tabiki, bu duyguların geliştirilmesi de, İslâm'ın genel ahlâk kuralları çerçevesi içerisinde olmalıdır. Böyle olduğu takdirde ancak, din ile akıl, din ile sanat uyum içerisinde olabilir; aralarında zıtlık olmaz. İşte bu noktadan Bitlisli İdris, realist bir görüşün temsilcisidir.

g -Fen Bilimleri Yönü:

Bitlisli İdris, fen veya müsbet bilimlerden sayılan tıp, zooloji ve kozmoloji bilimleriyle de uğraştığını, bu konularda eserler yazdığını daha önce söylemiştik. Bu tür eserlerine baktığımızda, Bitlisli

---

3 - Bayrakdar(M.): Kayserili Dâvûd, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 912, Ankara, 198, ss.41-42

İdris'in kendine has yeni fikirleri yoktur. Bu yüzden onu başarılı bir fen bilim adamı veya müsbet bilimci kabul etmek pek mümkün değildir. Fakat devrinde bu bilimleri canlı tutmak için harcamış olduğu çabası da takdirle karşılanmalıdır.

Bitlisli İdris'in siyasî ve ilmî şahsiyeti hakkında sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bitlisli İdris XV. yüzyılda yetişmiş müstesna bir siyaset ve ilim adamıdır. Gerek eserleriyle ve gerekse fiilî hizmetleriyle Türk siyasetine ve ilmine büyük katkılarda bulunmuş bir şahsiyettir. Eserlerinin çokluğu ve çeşitli ilim dallarıyla ilgilenmesi, kendisine ansiklopedist bir ilim adamlığı sıfatı vermektedir. Eserleri ve fikirleri üzerine yeni ve çok yönlü araştırmalar ve incelemeler yapmaya değer bir düşünürdür. Yeni araştırmacılar çıkarak, böyle bir düşünürü daha etraflıca gün ışığına çıkarmalarını ümit ediyoruz.

Bu eserde bizim Bitlisli İdris'in çeşitli konulardaki görüşlerini ayrı ayrı ve tefarruatlı bir şekilde incelemek ve yorumlamak gâyemiz değildi; zaten bunada imkanımız yoktu. Çünkü, önce çeşitli kütüphanelerde dağınık vaziyette olan elyazması eserlerimi bir araya getirmek ve onlar üzerinde neşir çalışmaları yapmak gerekirdi ve bu da haliyle çok uzun bir çalışmayı gerektirecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM EKLER

I - Siyâset ve Ahlâk Konusundaki Eserlerinden Seçmeler: BİTLİSLİ İDRİS'İN SİYASİ AHLAK VE YETENEK HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Bitlisli İdris, Nasihatü'l-Mülûk tarzında yazdığı "*Kânûn-Nâme-i Şâhenşâhî*" adlı eserinin ikinci kısmında, devrinin siyaset anlayışına göre, devlet adamı ve idarecilerinin nasıl bir siyâsî ahlâk ve yeteneğe sahip olmaları gerektiğini incelemektedir. Biz, bu kısmın tercümesini aşağıda veriyoruz:

"İkinci Kısım: Padişahlığa lâyük, ahlâk ve sıfatların açıklanması, ordu ve halkın başbuğluğuna gerekli ahlâkî faziletler, yaratılış şekillerinin faziletlerinin beyanı hakkındadır.

Geçmiş açıklamalardan anlaşıldı ki, yaratıkların en şerefli isinsandır. Dünyada görülen şeyler arasında insanların en faziletli, hilâfet ve sultanlık makamına lâyük ve beğenilen sıfatlarla vasıflanması gerekir. Manâ ülkesinde, tanrısal hilâfet, peygamber ve velilere mahsus olduğuna göre şimdi bu dünyada şahlık ve kumandanlık, halife ve sultanların değerinin derecelerindedir. Herhalde bir kavmin en şerefli kişisinin kavminin en şerefli sıfatları ile sıfatlanması lazımdır. Her toplumun iman ve kumandanı çömertliğin meziyeti, sevilen ve beğenilen sıfatların fazileti ile tanınması lazımdır. Eğer bir padişah görünüşte hilâfet tahtına oturur, fakat hakikatte gösteriş makamına oturmakla korku ve zarar kaynağı, afet ve şer aynası olursa Hz. Süleyman'dan yüzüğü zorla alan Ehrimen devî gibi kudret bulup, hapsedilmiş bir topluluğa saldırgan, zararlı ve yırtıcı bir hayvan gibi olur.

Şiir:

*Gece uyumayan kişinin,
Zulüm ile mülkünü harap etme.
Bu dünyada vakarsız olursan,
O dünyada da utanan olursun.*

Bir bahtiyar padişah, olgun yaratılışı ve iyi huyuyla Allah tarafından te'yid edilse ve ilâhî rahmetin desteğiyle yardım bulsa da, Yaratın'ın ona en iyi yardımı ve muradına eren talihlinin saadet vesilelerinin en büyüğü, geçmiş sultanların haberlerini ve eserlerini Allah'ın yardımıyla okuyup inceleyerek şeref ve şan sahiplerinin ahval ve işlerini takip ederek ve onlardan faydalanarak muvaffak olmalıdır.

Beyit:

*Padişahlar iyi olmadan, şan sahibi oldular,
Geçmişlerden ahlâkı öğrendiler.*

Peygamberler, imamlar ve sultanlar gibi, din ve padişahlık yolunun ileri gelenleri, "Fazilet ve üstünlük, önder Şahsındır"¹ sözünün anlamınca her zaman öne düşüp muvaffakiyet ve kötülükleri bağışlayarak kendi zamanlarında himmetle çalıştılar. Muvaffak lider, te'yit edilmiş sultan gibi, Allah'ın yardımına layıktır. O daima fitrî olan iyi ahlâkını sultanların hikmet alâmeti olan sözleri ve eserleriyle kıyaslayarak düşüklük ve noksanlıktan korunabilsin. Kendi beğenilen faziletlerini ve övülen sıfatlarını onların amellerini dünyayı gösteren kadeh gibi düşünerek, hata ve zarara sebep olan şeylerden koruyabilsin. İnsanın, yaratılışında daima hayvanî ve yırtıcı nefsin arzusuna uyma ve beşeri tabiatını da daima gazab ve şehvet kuvvetini kullanmaya her zaman hazır olmasıdır. Bu, İnsanlık babası Hz. Adem'i ebedî Cennet'te şehvet tuzağına düşürüp, yakınlık mertebesinden uzaklaştıran, hileci ve aldatıcı İblis'in Adem'in evlatları ile aslî düşmanlığı, yaratılışı icabı hasımlığa mecburen devam ettiğinden kaynaklanır. Bu çok korkudan gerçek, Kur'an-ı Mübin'de şu manada açıklanmıştır: "..Onların hepsini toptan muhakkak ki azdıracağım"²; Ancak içlerinden ihlâsa ermiş kullarım müstesna"³.

---

1 - Makâmât-ı Harirî, s. 8.

2 - Kur'ân: XV, 39

3 - Kur'ân: XV, 40.

Beyit:

*Seni bir gün edeb ülkesinde kutlayacağım,
Sen kişiliğinle, kendi nefesine zafer kazanırsın.*

Eğer sultanlık ve hilâfet tahtındaki her saadetli kişi, şeytanın kötü âfetlerinden, Allah'ın bağışlama sığınağına girerse, nefsânî sıfatlarından, Allah'ın bağışlama sığınağına girerse, nefsânî sıfatlarını iyileştirmek için şehvet ve gazab kuvvetlerinin dizginlerini elinde tutarsa, Peygamber ve velilerin sünnetine uymakta; halifelerin, din imamlarının ve aydın kişilerin peşlerinden giderse, şüphesiz önderlik mertebesi onun vücudu ile yükselir ve iftihar eder. İhtiyaç ve isteklerine ulaşmakta Allah'ın desteği kendisine ulaşan kişi olur.

Çünkü, saadet ve kurtuluş yolunu göstermek doğru yolla ve yüce makamla hidayete ermek, resullerin ve peygamberlerin sözlerinin ve sünnetlerinin rehberliğine bağlanmakla olur. Sultanların da o doğru yolu takip etmeleri lâzım ve zaruridir. O halde, ilim ve irade sahibi aydın kişilerin dillerinin lambasından yansıyan ve peygamberin velilik meclisinden miraslanan kişilerin sözlerinin mumunda parlayan Hz. Mustafa (S.A.V)'in nübüvvet kandilinden çıkan her ışıkla doğru yola erişilir. O bilginler topluluğunun parlak açıklamalarının nuruyla ebedî ni'metlere ulaşılabilir.

Beyit:

*Her kimin doğrulukla aldığı nefes, bir nefes de olsa,
Sabah aydınlığının arkasında bir dünya vardır.*

Tanrısal hilafetin tahakkuk etmesinin ve Allah'ın gölgesi olabilmenin şartı olan iyi ahlâk ve sıfatların esaslarının dört asılda toplandığını bil. Gerçi bu ahlak ve sıfatların her birinin kendi içinde birkaç şubeleri de vardır.

Birinci Bölüm:

İFFET AHLÂKI

Birinci bölüm iffet ahlâkıdır. Bu, bir akıllının, kendi vücut mülkünde şehvet kuvvesini, dini hüküm ve âdil bir aklın iteatı altına al-

masından ibarettir. Aydın kişiye, insan nefsindeki şehvet kuvvetinin, onu daima menfaat düşkünlüğüne, nefse hoş gelen yiyecek ve içeceklere sahip olmayan ve güzel sevgilerle birleşmeyi arzulamaya yönelttiği malumdur. Saltanat sahibinin iffet ahlâkı her zaman şehvî hislere yol göstermezse, dinî kanuna ve adalet koruyucusunu hilafet ülkesine bekçi yapmazsa haris nefis, tat alıncaya kadar tabii olarak o kendi arzularına uyacaktır; bunu önleyemezse diğer nimetlere ulaşamayacaktır. Bundan dolayı o, bencillik duygusundan tatmin olmuş olarak emrinde olanların ırz ve namuslarının kaybolmasına cüret edebilecektir. Şüphesiz bu bencillik yolu ordu ve halkın nefretine sebep olarak şahlık ve ülkenin harap olmasıyla neticelenir. Bu şekildeki bir gerçek, arzularına uyan sultanların durumunda ortaya çıkar. Din ve hikmet sahipleri, böyle korkusuz bir zalimin makam ve ömrünün yıkılacağı, padişahlığının harab olacağını görüş birliğiyle söylemektedirler.

Şiir

*Uzun ömür ve adalet ikiz kardeşirler,
Akıl sahipleri böyle haber verdiler.
Ebedilik adalet ve hakla olur,
Zulüm ile şahlık, rüzgâr ile lamba gibidir.*

Padişah iffet ahlâkı ile sıfatlanıp cimrilik ve israfa kaçmadan göz tokluğu derecesinde ve iffet kanunlarına göre, resul ve nebilerin kanunlarına uygun olarak yapmak istediği herşeyi bu yolla yaparsa, Allah'ın ve kullarının hoşuna gider ve faydası devletinin devamı için olur. Hz. Peygamber (S.A.V.) nefsânî hazları ve şeytanî vesveselerin bastırılması için "İslâm'da ruhbaniyet yoktur"¹ dediği gibi, yemek şehvetinin bastırılması hakkında Allah'da.."Yeyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz.." ² buyurmuştur. Yine Allah, insan soyunun temiz olarak kalması, nesillerin devamı, ıstırap ve vesveseden kurtuluşu, evlenip nefsi muradına ermesi ve cariyelerden lezzet alınması için "Helal olan kadınlardan...nikah ediniz..."³ buyurmuştur. İffet ve takvayı uygun olarak zarûrî olan kıyafetlerden giyilir. Nefsi

1 - İbn Esîr : C. 1. s. 59.

2 - Kur'an: VII. 31.

3 - Kur'an: IV. 3.

zevk ve lezzet alma hususunda haddi aşmamak, beğenilen bir iştir. Bu hususta: "De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiştir?..."¹ âyeti nakledilmiştir. Murada erme hususunda, insan tabiatı günaha ve israfa yönelirse, bu doğru yoldan çıkmasına, bütün beşer fertlerinin, hususen sultanlık ve şahlık makamındakilerin, kötülenip kınanmasına sebep olur.

Şiir:

*Bu lâubâli sıfatlar nedir?
Ne kadar yaşayacağını nereden bilirsin?
Nefsin eğer çirkinse, arzusuna yapma.
O, cehalet kılıcıdır, kılıfına say.
İlim makamından bir şehvet istenirse,
Akıl ve din onun kusurunu kabul edebilir.
Akıl ve ruhun eğer kâmil olursa,
Öfke ve şehvetin sana kul olur.*

İkinci Bölüm:

CESARET AHLÂKI

Cesaret ahlâkı, bir akıllı kişinin kendi vücut ülkesinde, rehber mevkiinde olan gazap kuvvetini nefsi huzurunda bir nevi fermanı içine almasıdır. Öyle ki, nefsinden kötülükleri defeden gazab kuvvetinde ifrat ve tefrit bulunmamalıdır. Hakikat öyle ortaya çıkmıştır ki, nefis gazap kuvvetiyle, zıdlaştığı ve nefret ettiklerini defetmeğe teşebbüs eder. Eğer aklın gösterdiği doğru yoldan saparsa ve onun doğruluğuna hükmedilmezse, bu sığata "tehevvür" (saldırganlık) derler. Bu beğenilmemiştir. Meselâ, bir kimsenin yalnız başına sayısız hasımlarını defetmede zaruret olmaksızın dövüşmesi gibi.

Eğer asla kötülükleri ve nefretleri defetmezse, doğru aklın gösterdiği yolla kuruntularına muhalefet etmezse, kendini kendisi gibi bir düşman ve hasımına karşı kuvvet ve başarıda alçak gönüllülük

1- Kur'ân: VII. 32.

ve zayıflık gösterirse, o düşmanın şerrinin kaldırılmasına ve zararın defedilmesine, mevcut kuvvet ve âletlerin yardımı ile teşebbüs etmezse, bu "korku" sıfatıdır. Pek çok zem olunmuştur.

İfratı, tehevür ve tefriti korku olan, bu sıfatların mutedil hududu cesarettir. Bütün yaratıklar, özel olarak şah ve sultanlar, tehevür ve korku sıfatıyla değil, cesaret sıfatıyla muttasıf olmaları lâzımdır. Çünkü eğer padişah mütehevvir olursa, tehlikeli işlere teşebbüs eder, tebaa ve hizmetkarlarını kendisiyle birlikte ölüme sürükler. Sultanın zararı halkın zararı olduğundan onun yüce makamına bir eksiklik ulaşırsa, tam bir fesada sürüklenilmiş olur.

Beyit:

*Şahın hatırına bir gam gelirse,
Dünyanın gönlü perişan olur.*

Sultan korkar olursa, hasımların ortadan kaldırılmasında ve zâlimi mazlumdan defetmekte kendini geri çekerse, zayıf hayaller ve iç kuruntularla, kendi saltanatının himayesinde olan insanları korumadan geri kalır ve âcizlik gösterirse, bu durum düşmanların saldırı ve yağmasına sebep olur. Bu sıfat, padişahlar ve sultanların en yerilen hasletlerindedir. Fakat bu sıfatların en mutedili olan cesaret, emir altında olan ve kullarının durumunun düzelmesine, ordu ve askerlerin cesaretli ve yürekli, yardımcıların ümitli olmasına sebep olur.

Nazım:

*Şahların şecaati vasıtasıyla, memleketin idâresi mümkün olur;
Şahın kılıcından sultanlık tahtı yükselir.*

*Şahın kılıcı ülkeye sükunet vermezse,
Onun heybeti fitneyi yatıştırmazsa,
Hüdhd'ün başından tacını zorla alırlar;
Ördeğin ayağından perdeyi yağma ile çıkarırlar.*

Üçüncü Bölüm:

HİKMET AHLÂKI

Hikmet Ahlâkı: Akıllı kişi, insan vücudunun ülkesindeki sultanlık ve önderlik derecesinde olan akıl kuvvetini öyle terbiye etmelidir ki, isteklerin anlaşılmasında, arzularına erişmede, mukaddes âlemden gaybı ilimlerini arttırmaya, yönelmelidir. Sevgi ma'rifetlerinin en üst kademelerine yükselmek fikrinde olmalıdır. Nefsin tabii kuvvelerini hizmetkâr gibi itaat ve tabi' olma derecesinde tutmalıdır. Bu şekilde devamlı olarak, yüce âlemden feyiz almak kaydıyla, ilâhi kaynağa kendini benzetme zevkinde olmalıdır. Bu âlemde bu tarzda bedeni tedbirlere, şehrin ve ev işlerinin düzenlenmesine, öfke ve şehvet kuvvesinin kullanılma ve çalıştırılmasında, itidal yolu ile teşebbüs etsin. Onu aklî konuların tahsilinde, his ve kuvvelerin âmirliğine mecbur eder. Hayal ve vehim kuvvesini kullanmakla, misâl âleminin sabit hakikatlerini ele geçirir. Akıl kuvvesinde bu sıfat ve kudret ortaya çıkarsa, onun hikmet ahlâkı ile tam olarak vasıflandığı anlaşılır.

Bu prensibe göre, dünya sultanlarının, imparatorluk yolunda, bu ahlâka büyük ihtiyaçları olur. Eğer padişah aklî gücünü, tabii lezzetlerinin, hayalî ve vehmi arzularının idrakına memur ederek mukaddes âlemin lezzetlerini terkedip, gizlerse, bu aynen Allah'ı unutma yolu olur. Böylesi Allah'ın gölgesi olmağa layık olabilir mi? Hakkı düşünen, mutlak kudret sahibinin yakınlığından nasıl gafil olur? Yoksa Allah'ın gölgesinden, şeytanın komşuluğuna gider. Hakk'ı unutarak, ruhunun güneşinin önünü cahillik ve bilgisizliğinin karanlık bulutu ile örterse, Allah'ın rahmetinin uzayan gölgesi onun baht gözünden kaybolur. Göğün ve yerin hakikatlerini anlamakta, göz ve kalbinin karanlığı her an çoğalır. Netice, düşmanlık ve zulüm karanlığının doğuşu küfür ve kibirin ortaya çıkmasıdır. Kendi gafletinin çokluğundan, Rabbini unuttur. "Allah'ı unutmuş, (Allah'da) kendilerini unutturmuş bulunan kimseler gibi olmayın. Onlar fasıklarm

tâ kendisidir"¹. Allah'ı unutan, gurur şarabı ile sarhoş ve kendinden geçen kimseden nasıl Allah'ın kullarının muhafazası istenir? "...Biz hakikatte, İbrahim hanedanına da kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara (başka) bir büyük mülk (saltanat) da bahşettik"². Şeklindeki Kur'an-ı Kerim'in bir çok yerinde belirttiği üzere, peygamberlerden olan Sultanlara olduğu gibi, Hz. Peygambere de padişahlık ve amirlik, mülk ve hikmet verilmiştir.

Nazım:

*İlim ve hikmet ruhun gıdası oldu,
İnsanın iftihar onun sebebi ile oldu.*

*Can kuşuna ilim kanattır,
Senin ruhunu göğe yükseltir.*

*Kâlpden yükselen hikmet ruh derecesindedir,
İlimsiz kâlp fena düşüncelidir.*

*Akıl güneş, ruh hikmettir,
Cehalet tufan, ilim ise Nuh'un gemisidir.*

---

1 - Kur'an: LIX, 19.

2 - Kur'an: IV, 59.

Dördüncü Bölüm: **ADALET AHLÂKI**

Dördüncü kısım adalet ahlâkıdır. Bu fazilet ve sıfat, daha önce sözü edilen üç aslın mutedil olmasından ortaya çıkar. Övülen bu ahlâk, diğer ahlâk esaslarının beraberliğine devamlılık ve sağlamlık kazandırır. O halde adalet sıfatının hakikati bütün davranışlarda ve kemal sıfatlarda insan nefsinin ifrat ve tefrite kaçmadan mutedil hal üzere olmasında yatar. Her halde, bu faziletle ahlâklanma ve yasıflanma sebebiyle, bütün idrak güçlerinin her biri kendisine yakışır iş ve fiilde kullanılabilir. İşte bunun için hakimler, "Her şeyi yerli yerine koyma, adalettir." demişlerdir. Gök ve yer âlemlerinin devamlılığı adalet sıfatıyladır. İnsan elindeki hak ölçüsüne, her durumda bu sıfatla riayet eder. Allah buyuruyor ki, "..Doğru terazi ile tartın..."¹.

Bozulma ve yok olma âleminde ruh ve cesetlerin birliğinin devamlılığı, nefislerin sıhhat bulması bu adalet terazisinin doğruluğundandır. Bir hadiste: "Gökler ve yer adalet ile ayaktadırlar"².

Şimdi genel olarak bütün insanlar, hususen de sultanlık ve hilafet tahtına oturanlar, daima bu adalet terazisinin şahlık ve iktidar terazisinin dili yapsınlar. Kendi vücut ülkesinin halini ve işlerinin ölçülerini Allah'ın yaratıkları olan halk ve askerlerin halini bu adalet terazisinde doğru olarak tartınsınlar. Terazinin gözlerini, azlık ve çokluk oranına göre, orta ve mutedil duruma getirsinler. Allah (C.C.), Peygamber ve mezhep imamlarının, emir ve yasaklarının ölçülerinin mutedil olması için, hikmet dolu şu açıklamayı buyurmuştur .

---

1 - Kur'an: XVII. 35.

2 - Et-Tâc, Cilt 5. s. 69.

"...Beraberlerinde de kitabı ve nizamı indirdik..."¹. Kitap, adalet ilmini kapsar; mizan ise, o adaletin kullanılmasından ibarettir. Gerçi bütün nefisler kendi vücut ülkesinde adalet ahlâkını zapdetmeye memur olmakla beraber, hükümdar ve sultanların ona ihtiyacı daha çoktur. Çünkü sultan kendi ülkesinde halkın adalet üzere olmasının merkez noktasıdır. Pek çok cemaatin işlerinin düzelmesi için onun tedbiri şarttır. Padişahın vücudunda bu haslet ve onun tesiri umûmî olmalıdır

Nazım:

*Adalet ile ahlaklanmış her padişah,
Onun saltanat ülkesinde sığınak bulursun.*

*Eğer onun tabiatında bu huy yoksa,
O ülkede rahatlık kokusu yoktur.*

*Sen o ülke ve sahalardan rahatlık isteme,
Şahtan dolayı halkını sıkıntıda görürsün.*

*Memleketin halkının kâlbini harabetse,
Artık memleketin imarını rüyada görür.*

*Zulüm bir ateştir, onun küçüğünü hakir sanma,
Ne çok olur ki, bir ateş kıvılcımından bir şehir yanar.*

O halde padişahın, iki çeşit adalete riayet etmesinin zorunluluğu anlaşıldı. Birincisinde diğer insanlarla ortaktır. Kendi malının ve durumunun düzelmesinde bu ahlâka ihtiyacı vardır. Padişahın halk ile temasında da ona yeteri kadar riayet etmesi gerekir.

---

1 - Kur'an: LVII. 25.

Memur ve halkının işlerinin düzelmesi için ikinci çeşit adalete uyması lazımdır. Bu da, saltanat melekesinin tam ve umumu kapsar bir tarzda kullanılmasını icap ettirmektedir. Bunun için, adalet ve zulüm sıfatı, pek çok sultanlara nisbet edilerek, zulüm yolu tamamen zemmedilirken, adalet ahlâkı çok övülür ve arzu edilmiştir. Herkes kendi vücut ülkesinin icap ettirdiği kadar adalete riayet etmesi gerekir. "Siz hepimiz çobansınız, kendi sürünüzden sorumlusunuz" ¹. Sultanlardan, adalet ile zulmün fayda ve zararını bilip bilmeyenleri, halk arasında adaleti gerçek tutanları veya adalete riayet edenleri, iyilik veya kötülüğün yayılmasına sebep olanların dereceleri Hz. Mustafa (S.A.S) şöyle dile getirmiştir: " Allah'ın huzurunda kıyamet gününde en makbul insan adaletli imamdır. Kıyamet günü Allah'ın huzurunda olanların en kötüsü ve en azabda olanı, zâlim imamdır"²

Nazım:

*Ey memleket tahtına şah olan, sen!
Eğer Allah'dan haberdar isen adalet eyle.*

*Adalet et, zira kalp vilayetinde,
Adil kişi Peygamber'in kapısını çalar.*

*Kalblerin dumanı, âdle ulaşmaz,
Adaletlilerin canlarına zarar ulaşmaz.*

*Adaletten asker yap,
Feth ve yardım ederek seni şâd etsinler.*

*Uyuyamayanların göz yaşının afetinden,
Zalimlere ve kan dökenlere yazıklar olsun.*

*Eğer senin yüzünden bir göz yaşarırsa,
Senin ülken onun selinden harab olur.*

Şimdi, talihli insanda ortaya çıkan diğer övülen ahlâkî prensiplerin teferruatı bu dört esas sıfattan çıkmıştır. Beğenilen sı-

1 - Câmi'u's-Sağır. C. 1. s. 95.

2 - Câmi'u's-Sağır. C.1. s.87.

fatların sayısal yönden çok olduğunu bil. İmparatorluk ve hilafet fabrikasına lazım ve zarûrî olan dört esasın şubelerini de bu risalede anlatmamız gerekir.

İFFET AHLÂKININ ŞUBELERİ:

1 - *Eli Açıklık*: İffet ahlâkının şubelerinden birincisi, eli açıklık sıfatıdır. Bu da, dikkatsizlikten, alâkasızlıktan, malın yok olması, faziletleri yayma, bahşiş sarfında cüret ve ileri gitmekten ibarettir. Bu huy bütün insanlarda, pek beğenilip övülür. Bu sıfat saltanat işi ve ülke idaresinde, insanları yetiştirme ve hilâfet usulünde, rükünlerin en büyüğünden sayılır. İhsan ve nafaka vermeyi emir edip açıklayan Kur'ân ayetleri, diğer itaat ve ibadetlerin hepsinden sayı bakımından, daha çoktur. Bu, Hadis-i Kutsî'de, "Ey âdem oğlu nafaka dağıt ki, ben de sana nafaka vereyim"¹ şeklinde açıklanmıştır.

Nazım:

*Mal bağışla azalmasından korkma,
Her ne verirken onun bire karşılığını Allah'dan bulursun.*

*Sen aynen bir su kaynağı gibisin,
Her ne kadar çok verirken, daha çok feyiz bulursun.*

Bütün peygamberlerin hadislerinde ve velilerin haberlerinde ihsan ve nafaka vermenin, istidlâl yoluyla diğer iyi amellerin çoğundan, Allah'a yaklaştırmaya sebep olduğu ortaya koyulmuştur. Hz. Peygamber (S.A.S) bu ahlâkı ile yüceltilmiş ve övülmüştür.

Kendisi de insanlara bu ahlâkı tavsiye ederdi. Büyük bir ihtimamla, cömert ve eli açık kişilere şöyle hayır dua ederdi: "Ey Tanrım! her ihsan edene, bir karşılık hediye et"; cimriler için de şu bedduasını yapardı: "Tanrım, her cimri şahsı yok et"². Muhakkak ki, o Hazretin duası kabule şayandır. Aydın kimseler, nafaka verenlerin mükafatının, ilk olarak iyi ve güzel anılarla anılmaları; ikinci olarak,

1. et-Tergîb. c. II. s. 48.

2. et-Tergîb. c. II. s. 48.

bol ve güzel sevab; üçüncü olarak, makbul evlad olduğunu söylerler. Bu çeşit faydaları çoktur. Cimrinin malının telef olmasının sebebi, her şeyden önce, çeşitli belâların zuhur etmesidir. İkinci sebep varislerinin malım israf ve telef etmeleridir. Hz. Ali el-Murtaza (K.V.) şöyle buyurmuştur."Cimrinin malını, bir(kötü) hadise veya bir varisle müjdele." Bu yönden, Ehl-i Beyt imamlarının hepsi, nefis cömertliğiyle övülmüştür. Velilik ve keramet pınarı olan Ali el-Murtaza, Mustafa (S.A.S.)'nm sünneti üzere, sultan ve halifelerin arasında, bağış ve cömertliğinin çokluğuyla meşhur olmuştur. Peygamber ve velilerin hepsi, mezhep imamlarının ve salih kulların ekserisi, bu ahlâkın diğer güzel ahlâklara üstün görmede müttetikler. Kerem ve ihsan sıfatına çok ihtimam gösterirler. Çünkü bu ahlâktan başka, feyizlerin kaynağına feyiz veren bir başka vasıf yoktur. Nefsânî sıfatlardan hiç birinde, cömertlik ve eli açıklığın sağladığı faydalar görülmez. Ümûmî işlerin başkanı ve hükümlerin icrasının kaynağı olan sultanlar, cömertlik ahlâkında "Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız." düstûruna layık olmalıdırlar. Bütün iyi işlere sebep olan cömertlik ahlâkında, Yüce Kaynak'a benzemelidirler. Bu iyi yol, dinî ve dünyevî hayırların sermayesi olmalıdır. Cömertlik ve bağışlama ahlâkı ile gönüller ülkesinin sahibi olan her padişah daima düşman ve hasımlarının isyanlarından emniyette olur. Dünya malını gönül ve kalplerin kazanılmasına sarfeden sultan, kalplerin kendisine yönelmesinin memnuniyetiyle, dua ve senâ bereketiyle korunup emniyette olur. İkbâl ve izzet ellerinin açıklığıyla, düşmanlarının şerlerinden tehlike görmez.

Şiir:

*Ey genç; bağışla ki insan oğlu,
İhsanla, vahşi hayvanı tuzakla avlayabilirsin.*

*Düşmanın lâtifelerle boynunu bağla,
Bu kemend kılıç ile kesilmez.*

*Düşman kerem, lütuf ve bahşış görünce,
Ondan artık kötülük vücuda gelmez.*

*Herkese kerem et, her kim olursa olsun,
Allah bağışlama kapısını kimseye kapamadı.*

Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetine göre, muhakkak ki, mal tutkusu insanların canının düşmanıdır. Gönüllerin ona aşırı meyli ile insanlar arasında daima fitne ve fesadın kaynağı olur: "Mallarınız ve evlatlarınız herhalde sizin için bir bir düşmandır"¹. Her yerde akıllı, kendi düşmanının yok olmasına çalışan kimseye: "Bu dost görünen düşmanı, kendisinin dostu ve müşfiki olanın yanına sal" derler. Dostluğu hakîki olan, Allah rızasını elde etmek için o malı sarfeder. Bu sebeple akıllı kişi, düşmanını sevme yerine, dostunu beklemeli. Akıllı, kendi düşmanının ölmesini gözünün önünde arar, önünde kendini öldürmeyi fırsat kollayan düşmanını aramaz. Buna göre hâkimlerden bazıları, zamanın sultanlarına şöyle nasihat etmişlerdir: "Sultan'ın dostu ordusudur, malı da düşmanıdır. Ordusuna bağışlama ile malı zayıflarsa, dostu ve yardımcısı olan kuvvetlenir. Ordusuna vermekle malı kuvvetlenirse, kendi yardımcısı olan ordusu zayıflar."

Memurların reise, zayıfın kuvvetliye itaati, geçim vasıtalarını elde edip, hayati ihtiyaçlarını sağlamak içindir. Kalpler ülkesinin ve umûmun reisliği olan saltanat, birlik ve affetme prensibi olmaksızın olmaz. Sultanlık makamının yüceliği insanların hatırlarını ele geçirme, bağışlama ahlâkına bağlıdır. Şahlık ve sultanlığın haşmeti, cömertlik elinin açılmasıyla elde edilen ve ona bağlıdır. Bir hadise göre "Veren el alan elden daha hayırlıdır"² "Rızığınız ve size vaad olunan şeyler göklerde"³ mealindeki âyette belirtildiği üzere göğün yere şerefi, onun bereket bulutlarının, dağ ve ovaların yağmur isteyen eteklerine yağmasındandır. Gök tahtının dört ayağı üzerinde bulunan güneşin yeryüzünün mübarekliği, güzellerin bahçesine, her fakir ve yoksulun hüznü kalplerine aynı bereketle nur ulaştırır. Bu hikmeti, "Ey Bilal! nafaka ver, malının azalmasından korkma"⁴ şerefli hadisi açıklamaktadır.

1 - Kur'an: LXIV, 15.

2 - Câmî'u's-Sağîr. c.II, s. 206.

3 - Kur'an: LI, 22.

4 - Câmî'u's-Sağîr. c.I, s.109.

Beyit

*Bahtları karanlık olanlara ışık verilmesinden,
Güneşin evi âbâd oldu.*

Denizin karaya karşı övünmesi, asla isteyen kendi feyzinden eli boş bırakmamasındandır. Her susamışın elini sedef gibi parlak inci hediyeleri ile doldurmuştur. O, "sâile gelince, onu azarlayıp kovma"¹ âyetinin emrine uyar. Fakir goncanın ağzına hediye veren rüz-garıyla, dünyanın gülşeninde ciham aydınlatan sabahın mübareklili-ği daima dünyanın gülşeninde gülen tutması aynı fazilettendir. Her sabah bülbül gibi hal dili ile, "Bununla beraber, Rabb'inin nimetini durmayıp anlat"². şarkısını söyler.

Gecenin yıldızları onu kerem ve bahşişleri gibi gördü. Kendileri-ni, onun birli-ikili bağışlamasından korkup gizlediler. Hadis ve il-ham şeklinde söylenen kesin sözlere uyararak sultanların

bağışlarını genişletmekte, daima güneş gibi olmaları lazımdır ki, onların ihsan ve lütuf ışığı insan oğullarına minnetsiz ve esirgemen-den eşit olarak kolayca düşsün. Şanlı umman ve gök gibi, herkesi kaplayan fazileti ve bahşişini kullarına merhamet ve bağışlamayla açıklayabilsin. Onların bütün iradeleri, velinimetlik ve fazilet bağı ile kalpler ordusunu birleştirmeye sarf olunsun. Bütün arzuları ve kalplerinin yönelişi, mal sevgisinden fakirleri müjdelemeye ve işleri-ni kolaylaştırmaya sarf olunsun. Devlet erkanının makamları ve ihti-şamı, cömertlik ve bağışlama çokluğunun yardımıyla daima temeli sağlam kalabilsin. "Kim Allah'a bir iyilikle güzellekle gelirse işte ona, karşılık olarak, on katı var"³ şeklindeki ilahi vaat ile, onların dünya saltanatları sonsuz saadete yaklaşır.

Hikâye:

Hayırlı haberleri verenler rivayet ederler: Bir padişahın iki veziri vardı. Birisi, padişahı, malını tutmaya yöneltirdi. Daima hazineleri-

1 - Kur'an: XCIII, 10.

2 - Kur'an: XCIII, 11.

3. Kur'an: VI, 160.

ni ağzına kadar doldurmaya teşvik ederdi. İkincisi ihsan, ikram, şevkat ve bahşişlerle halkın ve büyüklerin gönüllerini ele geçirmesine yol gösterirdi. Vezirlerden her biri kendi iddialarının doğruluğunu isbet için deliller ortaya koyardı.

Cimri huylu vezir, bir gün bir tabak tatlıyı sultanın huzuruna getirdi ve yere koydu. hemen her taraftan tatlı tabağına sinekler düştü. O şunu dedi: Sultanın zengin hazinesi, bu tatlı dolu tabağına benzer. Ordunun bakışı, belki de Allah'ın yaratıklarının tabii arzusu da-ima ona yönelmiştir. Padişah istediği gibi asker toplamaya, sultanlık tahtını idareye bu sermayenin yardımıyla ulaşabilir.

Cömertliği düşünen vezir de, aynı şekilde bir gece bir bal tabağı sultanın huzuruna getirdi. Gecenin yorgunluğundan sineklerin uçuşmağı güçleri yoktu. Hiç bir şekilde hiç ir sinek bal tabağının etrafında görünmedi. Vezir padişaha şöyle dedi: askerlerin de, zamanın olaylarının soğukluğundan, sinekler gibi görünüşü perişan, kanatları kırık olurlar. Geçmiş ve geleceğin zaafından, para ve mal sebebiyle durumları bozulur. Dolu bir hazine bulunduğu halde düşman ve fasitler galip gelirler. Hatırları kırılmış olduğundan, hizmet ve canlarını vermekten kaçınırlar ve geri kahırlar.

Dirayetli padişah, akıl ve anlayış nuru ile dünya padişahlarının ahlaklarının en iyisi, şefkat ve cömertlik sıfatı, nafaka verme ve acıma sofrasını açma olduğunu bildi. Niyetinin dizginlerini, cimriliğin eğri yolundan çevirdi. Bütün dikkatiyle, "Allah yolunda mallarınızı harcayın..."¹. Ana caddesinden gitmeyi makam ve haşmal ambarlarının doldurulmasına tercih etti.

Nazım:

*Para sahibinin hikmet ve cömertliği olmazsa,
O, para sahibi değil bekçi olur .*

---

1. Kur'an: II, 195.

Beyit:

*Bana malı sakla ve harcamadan topla,
Gencin şerefî servetinin çoğalmasındandır.*

Ben, her ikimiz çaresiz yok olacağız, dedim.

İnancımca, onun yok olması benim yok olmamdan daha iyidir.

2 - Utanma Ahlâkı: İffet ahlâkının şubelerinden ikincisi utanma ahlâkıdır. Bu, her hangi bir engelin men etmesi din veya siyasinin kanun koyuculuğundan dolayı olmaksızın doğuştan duygu icabı nefsin arzu ettiği, bütün kötü fiillerden kendini sakınmaktır. Hz. Peygamber (S.A.S.) bu sıfatın kemali hakkında Şu'ayb-i Rûmi (R.A.)nın halinden haber verirken: "Şu'ayb ne güzel kuldur.

Allah korkusu olmasaydı da, o isyan etmezdi." der. bu güzel sıfat şahıslara, memleketlerinin emniyetinde ve kullarının rahatlığını gözetmesinde en iyi servettir. Çünkü kudret sahibi padişahın hayası fazla olursa, Allah'ın kullarının mal ve namusu o güzel huyun sığınağında korunursa hukukun kanunu ve fermanlar o övülen sıfatın himayesinde ihtimam ile yürütülürse neticede padişahın kullarının hepsi can-ı gönülden onun taraftarı olurlar. Daima onu öven ve ona dua okuyan olurlar. Makam ve haşmet sahipleri, haya perdesini utanmama yüzünden zulüm elile yırtarsa nefsanî şehvetlerinin isteklerini arzuladıkları gibi yaparlarsa, Allah'a sığınırız ki-, müslümanlık ve mertlik ülkesinde Süleymanlık mühürü, namus, mal, emniyet ve doğruluktan tamamen uzaklaşırlar. Zarûrî olarak, yol kesen nefis ve şeytan bu iktidar ve idareye yüz çeşit fesad doğurur. Meşhur ata sözüdür: "Eğer Allah'tan utanmazsan, her ne istersen yap"¹. Neticede, zamanın idarecileri idarecilik makamına lâayık olurlar, hususen de ehl-i imanın ülkesinin tahtında oturanlar, Hz. Yusuf'un gömleğinin eteğini, yüksek haya Mısır'ında sıfat-ı Züleyha gibi olan, tabiatlarını eliyle yırtmamaları gerekir. Daima gül bahçeleri diyarında bahar sultanı gibi, gülistanın meclisinde oturanları, dolayan yıldızların namahrem gözlerinden haya bulutlarının örtüsüyle

1 - et-Tâc, c. v, s. 54.

utanç ve ar perdesinde saklasın. Zira Peygamberin hadisinde: "Haya imandandır"¹ buyrulmaktadır. Cömertliğe işaret olan bahar günlerinde, daima utanma ve haya bulutunun, şa gözlü nergizin gözünün önüne perdecı tayin etsin. Hür Zambağın dilinde kınama ve serzeniş makamında töhmert ve kötöleme mevkiinde kalmasın. Hz. Peygamberin (S.A.S) emri meşhurdur: "Töhmet makamlarından sakınınız."²

Nazım:

*Bil, imanın aslı hayadır,
Gerçi haya imandandır, denirse de.*

*Utanma, kişinin en iyi süsüdür,
Utangaç insanın yüzü daima gül gibidir.*

*Utanmanın, yüzünden belli olduğu kimse,
Lale gibi yüzü, nerden çiçeklenir.*

*Haya insanın bekçisi olduğu müddetçe,
Utanma, daima şeytanın düşmanıdır.*

ŞECEAT ASLININ ŞUBELERİ:

1 - Nefsin Büyüklüğü ve Himmetin Yüceliği: Şahlara lâıyk olan şeceat aslının şubelerinden birincisi, nefsin büyüklüğü ve himmetin yüceliğidir. Bu meleke dnyanın izzet ve şerefine dikkat etmek ve hakir tutmak, nefsin istek ve arzularını itibarsız farz etmekten ibaretir. Allah(C.C) saadetli bir padişahı hilafet şerefi ile Allah'ın gölgesi olmakla okşadığı zaman, onun talihli başını insan fırkaları arasında, sultanlık tacı ile şerflendirmesi sebebiyle basiret gözüyle bu makama bakması gerekir. Bu kumandanlık ve cömertliğe sahip olmakla, varlık fabrikasında onu ihtilaller karşısında itibarsız bir dilenci ile aynı derecede tutar. Ona, padişahlık makamının yok olması ve

1. Câmi'u's-Sağır, c.I, s. 153.

2. Şerhu Nehci'l-Belağ, C. IV, s. 172.

çökmesi ihtimalinde, esir bir köle ile aynı hizada bırakır. Ebedi olmayan böyle bir işte niçin büyükmek gerekir! Böyle kararsız bir tahtta nasıl iftihar edilir? Öyleyse himmet nazarını Allah'ın rızasını elde etmeye tahsis etmelidir. Kendini kumandanlıkda hakir bir kul sayıp, Allah'ın kullarından bir toplumu korumaya memur ve mecbur farzetmelidir.

Beyit:

*Zerrenin himmetine bir bak!
Bu hakirliği ile kimin arzusundadır?*

Gelecek dünyaya ait yüce mertebelerin ele geçirilmesi ve manevî yüksek makamların kazanılması, ancak böyle olur. Yüksek gayret göstermekle, dünya maksatlarını o yüce hâl ve olgun sıfatların hizmetçisi saymaları lazımdır. Şüphesiz yüce himmet için yüce arzu gerekir. Hz. Mustafa'nın (S.A.S)"Allah yüce işleri sever kötü işlere düşman olur" ¹ buyurduğu gibi akıllılara yüce ve çok geniş zihin gücü lâzımdır.

Beyit:

*Senin himmetinin yüceliği dünyadan eteğini silkeledi,
Gök bütün yüceliği ile eteğinin tozu oldu.*

2 - *Yumuşaklık ve Vakar Ahlâkı*: Şecceat ahlâkının şubelerinden ikincisi, yumuşaklık ve vakar ahlâkıdır. Bu, Allah'ın rıza ve hoşnutluğunun kazanılması ümidiyle zahmete ve sabır etmek meşakkatına dayanmak, gazab ve şehvetin şiddetli esmesi halinde nefsin tatmin bulma ve sükuna kavuşmasından ibarettir. Şahlık tahtının sahibi vakar ve nefsi sakinliğini tabiatına kazandırmazsa, şüphesiz kendine ulaşan her güç işi nefsinden uzaklaştırarak kendisini gevşekliğe meyl ettirir. Kudret ve ihtiyar sahibi her zaman nefis kuvvesinin isteklerini yerine getirip, yürürlüğü gerçekliğe koymakta acele ederse, şehirlere, bütün halka ve askerlere çeşitli fesat ve zararlar ulaşır.

1. Câmî' u's-Sağîr, c.1.s.75

Beyit:

*Mümkün olduğu kadar, kendi düşmanına güzel söz söyle,
Zira geçim ve yumuşaklıkla fasit şahsın iyi olması mümkün
olabilir.*

İnsanların pek çoğunun nefislerinin zayıf, yaratılış ve ruhî durumlarının zayıf ve kusurlu olduğu ve onların iş, hal ve fiillerinden pek çok uygunsuzlukların ortaya çıktığı yazılmıştır.

Zamanın insanlarında şer kişilerin sayısı çoktu. Sultan ve padişahların sohbetlerinde gazab arttıran haberlerin naklinde mübalağa ve ısrar ederler. Kendi fesad çıkararak, maksadları için korkunç hikâyeler anlatıp tekrar ederler. Eğer kudretli sultan her çeşit hikâye ile intikam makamına girerse, pekçok işi, "kendi iktidarlarınızı göz yumma ile çoğaltınız" sözü gereği kolaylaştırma ve güler yüzle yapmazsa, kullarının ayıp ve hatalarını örtmeye gözünü yummazsa, halkın büyük cezalara tahammülü kalmaz. Günahkârların her günahına ceza vermeye takati kalmaz.

Beyit;

*Sıkı tutma, her işte kınanmıştır,
Her işde af, sevilmiş beğenilmiş değildir.*

Böylece, kudretli sultan nefsinî arzularında, her çeşit istek ve iş-tahlarında, çeşitli lezzet ve beğenilerinde tabîî meyillerinde, vakar ve sukunet yolunu bulamazsa ve çocuklar gibi her heva ve heveste kendi arzularını ele geçirmeye çalışırsa, onun bencilliğinden halk da ırz ve malının yok olma, canının helak olma halinin değişme korkusu ortaya çıkar. Mecburen bu iş fitne ve fesada sebep olur. Onun zararı bütün kullara sirayet eder. "Allah fesadı sevmez"¹

1. Kur'an: II. 205.

Nazım:

*Öfke ve şehvet zamanında kişi nerede?
Öyle bir şahıs arıyorum ki nerede söyler?*

*Göz de güzel huylu o kimsedir.
Kötü söz ve fiillere sabrede.*

Mesleği hilafet olan sultana yakışın, umumun fesadına yol açan hükümlere tamamen muhalefet etmeyen durumlarda, halkın günahlarını af ve bağışlama yönüne gitmesidir. Hilm ve vakar yönünden günahlarla ortaya çıkan suçlarına göz yumabilmelidir. Her an fena şeyler söyleyenlerin zarar dolu nefislerinin rüzgârı ile, dağ gibi sarılmamalı ve muzdarip olmamalıdır. Vakar çabası ile, himmet denizinin gemisini, aksi rüzgârın her esişiyile, kendi eski sükunetini bozurmamalıdır.

Beyit:

*Yüce dağ gibi ayağının sabit olmasında,
O'nun hilminden dağın gölgesi, borç almıştır.*

3 - *Gayret ve Hamiyet Ahlâkı:* Din ve devlet malını afat arızalarının zuhuru ve korkusundan, koruma ve muhafaza etmekten ibaretir. Sultanın insanlar arasında rütbesi bekçi ve çoban, onun saltanat ve makamının heybeti de din ve dünya işlerini bekleyen çobanlık gibidir. Şüphesiz gayret ve hamiyet sıfatı, ona hilafet ve devlet sarayının perdecisi mesabesinde. Millet ve yurdu haremının haremî bekçisinin, daima padişahlık ve haşmet sarayının haremîni o perdecisi vasıtasıyla zamanın düşmanlarından koruması gerekir. "Allah onun sınırlarını korusun" mealindeki sahîh hadis gereği, millet ve din ülkesini padişahlık gayretinin bekçiliğiyle, sarayın giriş kapılarının tutulması kinayesiyle millet ve din ülkesini himaye ve muhafaza etsin. Çünkü bu dünyada peygamberin dinî kanunu sultanların vakar ve gayretleri ile korunur. Soysuz ve alçakların bakışlarından, şahların mahrem elleri daima ve hamiyet sıfatlı polislerle emniyette kalır.

Beyit:

*Gizli sırlar açıklanmadığı müddetçe,
Evin geçimi yıkılmaz.*

Hız. Peygamber (S.A.S) bu yüce sırrın övülmesini, şu kerim sözleriyle açıklamıştır: "Allah daima gayretlidir. Kendi gayretiyle kötü işleri reva görmemiştir." "Allah gayretlidir. Gölgesinde gayretli olması lazımdır." Şah için de hamiyetsizlik gerekmez. Şeceatın şubelerinden olan bu haslet, dünya padişahlarının şanının yücelmesine, sultanın kudretinin ortaya çıkmasına sebep olur.

Her sultan ve halifenin din ve mülk sahiplerini himmet huy ve sıfatının şubeleriyle ahlâklanması zaruridir.

HİKMET AHLÂKININ ŞUBELERİ:

1 - *Çabuk Anlama ve Zihin Berraklığı:* Bu sıfat yaratılış cevherinin temizliğindedir. Fikrin temizliği ve iyiliği, parlak zihin aynasının karşısına getirilen her şekli anlaması için his kuvveti ve algı şiddetiyle çabucak o aynada nakşetmesidir. Hak ve hakikatın şeklini şeksiz ve şüphesiz o aynada resmeder. Sultanlar görünüşte idareleri altındaki halka nisbetle, hakim ve yüksek durumda olduklarına göre, batında da onlar kendi kullarından ve hizmetkârlarından onları yönetmek için onlardan daha üstün olmaları lâzımdır. Cahillik ve anlayışsızlık zilleti ile hor görülmesinler. Kendi memur ve hizmetkârları arasında bilgileri sebebiyle de itaat olunmaya, itaatı vacip bilsinler. Ruhî manâlarına ve hakîki ilimlerin hakikatına yönelirlerse parlak saf tabiatlarında irfanın hayat çeşmesine rehberlik bulurlar. Böylece hakîki hikmet ve din ilimleri konularına kendi himmetlerini sarfederlerse, mizacları batıl kuruntulara yalancı hayallere sapmaksızın arzu ettikleri mevkiye ulaşırlar.

Nazım:

*Onun fikir denizi dalgalandığı zaman,
Her an birlikte ortaya çıkar.*

*Eğer onun benliğinde bir lamba yanarsa,
Güneşin kursunu leğen yapar.*

Arlama ve idrak her ne kadar fitrî bir bağışlama ise de, zan ve sezgi kuvveleri doğuştan olan faziletlerden ise de bu sıfatların insanın yetişmesinde takviye ve terbiye edilmesi lâzımdır. Alimlerle hem sohbet olup, birlikte oturma, nazarî ve amelî hikmet sahiplerinin dostluk bereketiyle bunlar takviye olabilir. Çünkü akıl sahibinin gönül çırası, ilimle komşuluktan parıldar. Akıllıların tabiatlarının şamdanı, irfan dilinin lambalarının konuşmalarından aydınlanır. Peygamberlik mertebesinde olan sultanlar, ehl-i iman padişahları İskender-i Zülkarneyn, Enüşirvan-ı Adil, Keyhusrev-i Mübarek ve onların benzerleri gibi din ve devlet ülkesi padişahları iktidar ve hükmetmede, zafer kazanmada, ilimde şöhretli mertebelere ulaştıkları halde, daima alimler ve hikmet ehl-i ile komşu olarak sohbet ederlerdi; alimler, zenginler ve ağır başlı kişilerle konuşup meşveret ederlerdi.

Beyit:

*Akil danışma, idrak ve zihin açıklığı verir,
Akıllar akla yardım ederler.*

2 - *Hatırda Tutma ve Hatırlama Melekisi:* Hikmet ahlâkının şubelerinden ikincisi akılda tutma ve hatırlama sıfatıdır. Bu, idrak cevherlerini, zihin hazinesinde muhafaza etme kuvvetinden ayna gibi, saf ve parlak halde hafızada ilmin suretlerini hazır bulundurup ihtiyaç anında idrak edilen şeyleri tam olarak hatıra getirebilmeden gönül hazinesinde korunan ilmî prensiplerin yardımıyla, doğru olarak istenen başka bilgilerin elde edilmesini tefekkürden ibarettir. Fakat insan, idrak sahasına giren herşeyi unutma arızasına tutulabilir. Sanki kendi bilgisini, "...O anılmaya değer birşey bile değildi.." şeklindeki âyeti işaret sayarak amelî bilgiyle arzusuyla bir işi çözümleremez veya ilmî bir konunun öğrenilmesine her yönelişinde yenisinden bilgilenmeye muhtaç olur.

Konulardan istifade yolu ona zor gelir. Hakkın tezahürü olan sultanlar, ilmî genişlikte de olmalıdırlar; din ve memleketin işlerinde uyanık ve atik olmalıdırlar. Kendisini gönül aydınlığıyla ve kafasının çalışkanlığıyla halkına ve askerlerine göstermeli ki halk onun akıllılığını ve hafızasının devamlılığını düşünerek onun kanunlarına muhalefet etmesin. Daima onun bilgisinin korku ve heybetinden, parçalanma ve muhalefet yoluna sapmasın.

Beyit:

*Hakda uyanık olursanız, ganimet götürürsünüz,
Eğer gaflet ederseniz, hak gafil değildir.*

ADALET AHLÂKININ ŞUBELERİ:

Asıl prensiplerden olan adalet ahlâkının şubeleri saltanat düzeninin temininde en mühim zaruretlerdendir.

1 - Sadakat ve Şefkat: Sadakat ve şefkat, insan oğlunun sevgide doğruluğundan, elem ve perişanlıklarında elemlemeden, neşe ve rahatlıklarında sevinmeden ibarettir.

Sultanların yardım ve desteğe muhtaç oldukları kesindir. Şahlığın uzayan gölgesi büyük ve küçüğün sığınma ve dinlenme yeri olduğuna göre, kendi emri altında olanları kendi beden ve azaları gibi saymaları lazımdır. Halkına rahat ve elem ulaştığında, bunu kendi nefislerine ait olduğunu farzetmelidirler. Uyanık padişah Allah'ın gölgesi olduğuna göre, halkın üzerine kuşluk güneşi gibi şefkat gözüyle bakmalıdır. Evin büyüğü gibi, bütün zayıf ve acizleri atıfet gözüyle kendi çocukları gibi farzetmelidir. Kullarını ve askerlerini kendi himayesiyle bayrağı altında, öz oğulları derecesinde korumalıdır. Böylece, bütün halkı ve memurları kendi emniyetlerinin muhafazası için, onun devlet ve ömrünün devamını can-ı gönülden istesinler. Temiz niyet ve tam bir inançlar, ona dua etmeye çalışsınlar. Padişahın kullarına ve hizmetkarlarına bağlılığı, şefkati ve kalbinin perdesi, bir mazlumun soğuk nefesinden sabah gülünün yaprağı gibi solabilecek şekilde olmalıdır; mazlumların ah ve inleyişlerini ayna gibi toplayıp karara bilmelidir.

Nazım:

*Kıymet vermedin birkaç nefesin himmeti,
İş zamanında sana ne yaptırır, gör.*

*Zayıfların adeti sana naz etmektir,
Senin de adaletin lutuf ve okşamadır.*

2 - *Vefa ve Güzel Mükafat Verme:* Bu da, verdiği sözü yerine getirme, kulların haklarını eda etmekten ibarettir.

Sultan, Allah'ın gölgesi manasında olduğuna göre, Yüce ve Ulu Tanrı kendi öz kularından ahde bağlı kalınmasını isteyerek !..(Peygambere iman hususundaki tavsiyemi) yerine getirin, bende size karşı ahdimi yerine getireyim..."¹ buyrulduğu gibi o da kendi kullarından vefalık ister. Daima nimet verenin hakkı olan şükrün yerine getirilmesini arzulasın. Şüphesiz Allah'ın kulları, hizmetkarlık ve emri ifade sultanın emrinde olurlar. Allah'ın sünneti gereğince, ondan hizmetlerinin karşılığının mükafaatının ödenmesini beklerler. Anlaşmalara ve verilen sözlere vefa isterler. Padişah ve halk arasında muhabbet ve ahde vefa kalmazsa, asla halk kendi isteği ile hizmet vermeyi ve canını feda etmeyi istemez. Anlaşmanın yerine getirilmemesinden çalışmanın karşılığı olan mükafaattan ümitsiz olursa kendi efendisine de isteğiyle hiçbir hizmet yapmaz. Bu takdirde padişah ve askeri arasından güven ve itimat kalkar. Herkes bir yönden fitne ve fesadı tahrik eder. Neticede bu iş, mal ve mülkün gevşekliğine, haşmet ve yüceliğin yardımcıları ve destekçileri arasına tefrika düşmesine sebep olur.

Nazım:

*Ey aklı başında,
Ahdini yerine getir, kulak ver;*

*Neticede "Ahdinizi yerine getiririm," işine yarar.
Verdiğin sözü eğer yerine getirirsen,
Allah, kerem yönünden senin ahdini korur.*

---

1. Kur'an: XI, 40.

II - Şiirlerinden Seçmeler:

1 - BİTLİSLİ İDRİS'İN NA'T-I ŞERİFİ¹

*Ey büyüklük ve fazilet sahipleri
Neş'e ve huzur ile salavat getiriniz,*

*Temiz selâm ve salavatlar gönderiniz
ki, Tanrı'mız ona Peygamber ismi verdi.*

*Peygamberler taifesinin reisi, Allah'ın sevgilisi,
Bütün âlem cisim iken, o ruh idi.*

*Peygamberler grubunun şahınşahi idi,
Bütün ruhlar bir ordu O da padişahi idi.*

*Sen sultansın, ülken de her iki alemde
Senin zatından âdem oğlu aziz sayılmış.*

*Tevhîd ile melekler ordusunca,
Te'yid edilen gönül ülkesinin Sultanısın.*

*O'nun Burak'ının nalından çıkan kıvılcım,
Yüce gökte yıldız olmuş.*

*Gökyüzü O'nun eteğinden bir tozdur.
Yıldızları O'nun harmanının bir iki tanesi.*

*Bilinen âlemden çıkmış,
Bilinmeyen âlemlerde dolaşan;*

*Tanrı'nın huzurunda, özel halvetinde,
O'nun pâk ruhu dergâhın emindir.*

*İdris senin ailenin kölesidir,
Senin eşiğine yüzünü sürerek gider.*

1. Na't: Hz. Peygamberi övmek maksadıyla yazılan şiirlere "Na' t" veya "Na't-ı Şerif" ac verilir.

*Senin yüzünün sevgisinden ve arzu etmekten,
Toz gibi ayağının toprağına giderim.*

*Ayağım yorgun olsa bile başımla yine giderim
ki, yolunun topraklarından başım göklere ulaşsın.*

*Eğer günahından utanıyorsam da,
Senden Şefaât ümit ediyorum.*

*Sana selâm hediye ettiğim zaman,
Bu ümmetinden, bir selâm kabul et.*

2 - BİTLİSLİ İDRİS, YAVUZ SULTAN SELİM'İN 875 H.
(1470 M.) YILINDA AMASYA'DA DOĞUMU TARİHİYLE
İLGİLİ OLARAK YAZDIĞI ŞİİR:

*"Sekiz yüz yetmiş beşinci yıl içinde,
Değerli bir taş düştü Şah'ın tacından,
O bir katre gibi bilim denizinde,
Bilgi kudretiyle göz bebeği olan,
Adı Selim şahlığın baştacı hele,
Olgun hakim bilgelik almak diler andan".¹*

3 - BİTLİSLİ İDRİS'İN KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN
İÇİN YAZDIĞI BİR ŞİİRİ:

*Âl-i Osman'ın soylu yüce şahı,
Saltanat cismine ruh makamındadır.*

*Zamanın sultanının veliahdı,
Bu yuvanın ikbal kışudur.*

*Hilâfet onun kişiliği ile övünür.
Sultanlık övgüleri onun zatına mahsustur.*

1. Sa'adedîn: Tâcü't-Tevârih. Sadeleştiren: İ. Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları No: 301, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c.V, s.362.

*Kayser'in taht ve tacına o layıktır,
Başbuğluk sıfat ve ahlâkındadır.*

*Padişahlık ailesinden asaletli bir sevgili
Ki onun vasfı Allah'ın gölgesidir.*

*Avucu deniz gibi kaynamada
Ağzı ise ihsandan başka söz için açılmaz.*

*Lutfunun berraklığı nur kaynağından,
O'nun cömertlik kedehinden her kalb memnun.*

*Himmetinin bayrağı Büyükey yıldızından yüksektir,
Merhametinin fezası fersahlarca uzaktır.*

*Kalbinin içi doğrulukla aydınlıktır,
Gönlü özel halvet hanesinin lâmbası gibidir.*

*Tanrı'nın huzurunda söylenen münacaat kadar,
Muhtaç kişilerin istemesinden sevinçlidir.*

*Gül bahar bulutundan nasıl sevinirse,
Dünyadaki insanlar onun ihsanından ümitlenir.*

*İlk olarak arzu ettiği,
Dervişlerin ve muradlarına ulaşamayanların isteğini
yerine getirmedi.*

*Peygamberimiz devrinde onun lûtuft ve bahşişinden
Hatem'in böyle bahşişi vereceğinden kimse düşünemiyor.*

*Onun gibi güzel ahlâklı bir insan doğmamış,
Avucu ile cömertlik birlikte düşmüştür.*

*Cömertlik eğer dünyadan elini çekerse
Onun bahşişinin tozunu gökler gözlerine çekerler.*

*Toprağa eğer bir bakarsa,
Bahar bulutundan olduğu gibi yemyeşil olur.*

*Savaş günü yalın kılıç gibi,
Neş'eli zamanında kadehi, hastaların dermanı olur.*

*Onun meclisinde şarap kadehi, güneş kasesi,
Elinde dolaşan kadeh, Cemşid'in kadehi gibidir.*

*Konuşursa hep iyilik ve cömertlik söyler,
Susarsa insanın menfaati düşüncesindedir.*

*Kapısı kâbe'dir, ben İhram bağlamışım.
Fakat binek zayıf ayağı yorgundur.*

*Kâbe'ye ulaşmak meşakkatsiz olmasa da,
Tanrı'ya şükür arzumuzda, kusur yoktur.*

*İstemek, arzuya ulaşmağa, gönüle rehber olur.
İsteyen maksadına er veya geç ulaşır.*

*Seni arayıp taramada, ben bir avareyim.
Seninle konuşmada ben bir bülbül gibiyim.*

*Zerre gibi, güneşi tarif benim arzum oldu.
Bana avarelik o araştırmadan oldu.*

*Bahtım eğer bu kapıya rehber olursa,
Bakış iksiri ile toprağım altın olur.*

*Kendi cevherimi sarrafa ulaştırırım.
Kendi vücudumun değerini saflaştırırım.*

*Yüzüm sarı, gözlerimden iri göz yaşları akarken,
Bütün vücudumla şiir yazmaya başladım.*

*Padişahlık ilminden birkaç cevher,
Ondaki birkaç cevheri nazma çekdim.*

*Onun adı KANUN-İ ŞAHİNŞAH olup,
Her padişahın yanında bir kanun kitabı olur.*

*Bu risale duaya vesile olduğundan,
Dilim övmeye tatlı sözler söyleyendir.*

*Dua sabahleyin dilimden çıkar,
Sözlerim açıktır, nasıl anlatayım.*

*İDRİS seni dua etmekte güneş gibi parladı
Ümidi yalnız senin yüzünü görmektir.*

BEŞİNCİ BÖLÜM VESİKALAR

I - Yavuz Sultan Selim'in Bitlisli İdris'e Doğu Anadolu'da Dirlik Verdiğine Dair Ferman

"Keremli Padişahın Uluğ ve Şanlı Fermanı Örneği"

Sözü edilen fermanı yayınlarken, bütün fermanlarda yazılan kişiyi ögen sanlar buraya alınmadı... Molla Hakimüddin İdris, yüce Allah senin olgunluklarının sürdürü kosun. Bu üstün padişahlık buyruğu sana ulaşacak, bilesin ki, şimdiki halde mutlu kapıma mektubun iletildi. Senden umulan ve boynuna borç olan işi güzelce yapman, doğruluk ve bağlılıktaki aşırı tutumun gereğince Diyarbakır ilinin tümünden ele girmesine neden olduğunu bildirilmiş. Yüzün ağ olsun. İnşa'Allah öteki illerin alınışında da temel aracı sen olasın. Benim yüce padişahlığımın çeşitli lutufları senin hakkında çok ve yaygındır. Şimdiki halde Şevval sonuna değin gerçekleşen ulufenüz ile iki bin efrenci sikke filori, bir samur, bir vaşak, iki murabba sof, iki çuka ve bunlardan başka bir samur bir vaşak kürk kaplı soflar, iki frengi kemha kınlı altun sulu kılıç armağan edilip gönderildi. Keremi bol Allah'ın izniyle vardıkta sağlık ve esenlikle alub harcayasın. Hizmetlerin karşılığı, doğruluğunun ve iyi niyetinin mükafatı olarak parlak hükümdarlığımın çeşitli lutuflarımdan sayıldı. Mutlu olasın. Diyarbakır yöresinde size inanarak gelen beylerin bağlılıkları ve iyi niyetleri karşılığı hizmetlerindeki başarıları ve yeterliliklerine göre ol ilde verilen ve atanılan sancakların ve beylerin durumları, ad ve

sanları, değerleri senin bilginde olduğundan, devleti süregelsin Diyarbakır beylerbeyisi Mehmed'e nişan-ı şerifimle damgalı beyaz, şanlı hükümler gönderildi. Gerekir ki, ol yörede her beye verilen ilin durumu ve ne yönde atandığı, ol beylerin ad ve sanları, değerleri ne biçimde olmak yerinde ise beratları düzenlenip yazıviresiz. Ol yazılmış beratların örneklerini ve timarların sayısını da bir deftere geçirip yüce eşiğime gönderesiz ki, bundada saklanub her özellikleri anlaşılıp biline. Her beye ne sancak virildiği ve ne biçimde başlatıldığı, sanları nice yazıldığı, in'amları ve riayetleri ne biçimde olduğu geniş ve açıklayıcı biçimle bildirile. Ama öyle düzenlenip hazırlana ki, biri biri arasında olan bağlantı karışıp alt üst olmak olmaya. Ol beratlardan başka istimaletnameler gönderilmesi gereken beyler için beyaz nişanlı kağıtlar iletildi. Anlar dahi Her beye ne biçimde istimaletname gönderebilmek uygun ise yazılıp in'amları biriyle gönderile. Anların geniş açıklamaların ve in'amda ne biçimde ilgi gösterildiklerin ol beratları örnekleriyle birlikte bir defter idüb cihana gölge salan otağima yollayasın ki, her yönü bunda da açık ve seçik bilinmiş ola. Bu yönde olan padişahlıkla ilişkili konular muradı şerifim üzere yitmiştir. Ulu Tanrının izniyle tasarı dizginleri ol yöne çevrilmiş ve salınmıştır. Ol beyler hakkında da padişahlığının lutufları tasarladıklarından artuktur. Şimdiki halde sapkınlığa batmış olan Erdebil oğlu İsmail mutlu eşiğime Hüseyin Bey ve Behram Ağa adındaki adamlarını elçilik hizmetine gönderüb söz ve yazıyla binbir yakarış ve kulluklar sunmağa aramızda barışıklık ve anlayış oluverirse, ol yakadan ne murad olunursa riza-yi şerifim üzere kabul suretin gösterüb nice yaltaklanmalar eylemiş. Ama anun sözlerine ve niyetine güven olunamayacağı için sözü edilen elçileri Dime-toka hisarında, öteki adamlarını da Kili dülbahir kalesinde hapsittürdüm. Sen dahi gerekir ki, ol kahrolasica konusunda en güzel önlem ne ise anın üstünde olup, sonsuza dek sürecek olan devletimin sorun ve konularında çaba gösterüb çalışasın. Bundan sonra da başarılarınız duyula. Hicretin dokuz yüz yirmi bir yılında, kutlu Şevval ayının onbeşinde yazıldı" ¹.

1 - Sa'adeddin: Tâcü't-Tevârîh, Sadeleştiren İ. Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 301, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c.4, ss. 271, 272.

II- Bitlisli İdris'in Mekke'den Yavuz'a Gönderdiği Farsça Mektubu:

"Cenab-ı hakkın tevfiğiyle enbiya ve evliya mezarlarına uğrayarak diri ve ölümler ziyaret olunarak şifahen buyurduklarınız tamamıyla ifa olunmuş, bahusus duaların behemmehal kabul olunduğu Kâbei muazzamada hüme-yunu hüdevendigârın ömrü afiyetleri, devletü saltanatınızın ilâkiyam-üs-sâa devamı hakkında dualar edilmiştir. (İnnel-'anda kâne mes'ûlâ) fetvasınca ahitlerimi yerine getirdim. Çünkü hukukun unutulması Allah'ın gadebini muciptir. Şunu, ikinci olarak arz edeyim ki: Büyük vezirleriniz ve naipleriniz bilmelidir ki ben kâbei muazzamayı ziyaret vesilesile hakipaye yüz sürdürdüğüm zaman sultanların tarihlerini kıyamete kadar yaşatacak bir tarihin te'lifine memur oldum. Hamdolsun o hizmeti az müddet içinde yerine getirdim. Heşt Bihişt ciltleri etrafa münteşir oldu. Ve şöhret buldu. Her ne kadar bunun mükâfatı olarak bana şahane caizeler vaid edildiyse de mal ve rütbe hususundaki vaidler ve ümitler ifa olunamadı. Çünkü bütün mukarriblerinizin haset ve gıbtasına maruzdum. Yalnız bununla kalmadı. İki yıl ve yedi ay süren sa'yim ihanetlerle, hakaretlerle mukabele gördü. Fakire mev'ud olan nimetler tecezziye uğratıldı. Ayrıca hesapsız hakaretler yapıldı. Bu devletin düşman ve bedhahları olan bir takım erkân -ı devlet eserimi elimden aldılar ve beni red eylediler, nazarınızdan düşürdüler (ve iza huyiytüm) ayetiyle hiç ilgilenmediler. Bunun için ben de eserin hakikatte bir taç incisi sayılan mukaddimesini nezdimde muhafaza eyledim. Bu mukaddime hamdüsena ve selâtselamla beraber memduha ait medihleri havi idi. Bu yapılan şeyler bu hanedana, hilâfet şanına lâıyk şeyler değildi. Mamafih birtakım ilâhi şiveler neticesi olarak zatı şahaneniz fakire olan bu zahmu taaddilerin yerine cebri-mafat eyleyecek şeyler icrasını emreylediniz, fakirin mazlumiyetine kanaat getirerek hakkımı helâl ettirmeleri hususunda kendilerine fermanlarda bulundunuz, müsmir olmadı. Sultan Mehmed'e ait olup beyaza çekilmiş olan kısmı Tatar hanı Mengri'ye hediye ettiler. Ben şiddetli bir hastalığa tutulduğumda o eski muhalefet ve zulümlerinden vaz geçmediler, bilakis benim kitabımı birtakım belagat ve fesahattan habersiz Türklere, yüksek ihsanlarla mal ettiler.

Beyit:

Ey Hüma kuşu şeref gölgesini Tutinin karga sayıldığı yerlere dü-
şürme.

İşte bu hal ve vaziyet içerisinde ilhah ve ricalarım üzerine haccı şerife azimetime müsaade alabildim. Bu def'a da hakaret ve istihfa-
fa gördüm, bir takım erazilli eimme ve hutebaya yapılan şekil ve tertipte yola çıkarıldım. Ulemaya yapılan muted merasim ve hazır-
lık bana reva görülmedi. Senelerce süren fakru ihtiyaçtan sonra bu yoksullukla haç seferine çıktım. Allah'ın ve resulünün evine yönel-
dim. Bundan birkaç gün geçince bana verilen ikta' ve timar da geri alındı, her sene aldığım cüz'i varidat başkalarına bahşedildi. Ben fa-
kir kendi hukukumdan mahrum edildim. Kıymetli ömrümün bir kıs-
mını henedanınızın neşr-i âsarına vakfetmenin mükafatı bu mu ol-
malı idi? Bu hangi kanunda hangi şeriatte görülmüştür. Hamdol-
sun o kuttai tarikler benim mukadder rızkımı da kesmeğe muktedir değildirlere. Âyet: Allah kullarına lütfuihsan edicidir, istediği gibi on-
ları azıkladırır. İbret gözüyle görmiyorlar mı ki, kapanan bir kapı yerine hemen Cenabı Hak başka bir kapı açmaktadır. Saltanat umu-
runda ve divan hususunda vuku bulmuş olan son tagayyürler çok ta-
accübe şayan şeylerdir. Âyet: Allah bir kavmin işlerini o kavim ken-
dilerini bozduğundan sonra ancak bozar. Hâdis: Ulemanın etleri ze-
hirlidir. (Yani bu tagayürat bana yapılan münasebetsizliklerin min-
tarafillah bir mukabelesidir demek istiyor.)

Mintarafillah ulemaya ve fukaraya tahdis olunan hazinelerin sul-
tanlar ve hükümdarlar ancak anahtarlarıdır. İşte bu fakir maişet za-
rureti ile bütün mülûkü ümeranın son derecede takdir ve rağbet ey-
lediği bu eseri dibaceleyerek ve sonuna da yapılanları dizerek neşre-
deceğim. Adamlarınızın gönülleri kalmasın. Mekke'de bile bazı Hindli vesair yerli zevat suretlerini aldılar. Kitap henüz dibacesiz ve hatimesizdir.

Hazinei hümayunda olan müsveddeler de öyledir. Böylece zama-
nın bir yadigarı olarak eksik kalsın. Mademki bana bu hakaretleri ve ezaları yaptılar, benim bu hakaretler karşısında menfur olduğum

o mahalle de avdetime imkân yoktur. Orada bulunan aile ve evlâtlarımın bana gelmeleri için adamlarınızın müsaadelerini diliyorum. Eğer buna müsaade etmezlerse bu dergahta onlar için lânet ve kargaşa başlayacağım. Evlâtlarımın bana ulaşmasına mâni olanlar lânete lâyıktırlar.

Hâdisi sahih malûmdur. Sılai rahmi katedenler maktu olsunlar demiştir. Mazlûmun duasından sakınmalıdır ki onunla Allah arasında artık perde kalkmıştır.

Allah doğruya ve hayre muvaffak kılıcıdır.

Dönüş ancak ona¹.

---

1 - Bu mektup Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. No: 5675 de kayıtlıdır. Mektubun tercümesi, F.R. Unat'ın "Neşri Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalar" adlı makalesinden alınmıştır. Bkz. Belleten, c. VII, Sayı 25, 1943, ss. 198-199.

IV - Bitlisli İdris'in mühürü

V - Eyûp Sultan'daki mezarından bir görünüş

Mezar taşında şu yazılıdır:

"Kutbu'l- Arifin merhum ve Mağrûfünlek İdris Efendi rûhiçun el-Fatiha."

VI - Bitlisli İdris'in Koca Mustafa Paşa Câmî'nin Anakapısının sol tarafına yazdığı kitabe-

ALTINCI BÖLÜM KAYNAKLAR

- 1- Adıvar (A.A.): *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- 2- Ahmed Rıfat Efendi: *Lugât-ı Târihiyye ve Coğrafîyye*, İstanbul, 1299..
- 3- Ali Efendi Hilmi el- Dağıstânî: *Fihristü'l-Kütübi'l-Türkiyyeti'l-Mevcûdeti fi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*, Kahire, 1306.
- 4- Babinger (F.): *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig, 1927.
- 5- Bağdadlı İsmail Paşa: *Hediyetü'l-Arifin*, C.I, İstanbul, 1951.
- 6- Bağdadlı İsmail Paşa: *İzâhü'l-Meknûn*, C.I, İstanbul, 1945.
- 7- Bayrakdar(M.): *Kayserili Dâvûd*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 912, Ankara, 1988.
- 8- Brockelmann (C.): *GAL., II*, 1949; Spl., I, 1937; Spl., II, 1938.
- 9- Bursalı Mehmet Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, C.I-III, İstanbul, 1331 (Sadeleştiren : İ. Özen, C.I-III, İstanbul,1975).
- 10- Dihhudâ: *Lugâdnâme*, Tahran, 1328.
- 11- Ebû'l-Fazl Mehmed Efendi: *Selî Şâh-Nâme*, Lâlâ İsmail Efendi Ktp. No: 348/11.
- 12- Gazi Ahmed Mîr Munşî-i Kummî: *Gülistân-ı Hüner*, Tahran, 1337.
- 13- Giese(F.): *Die verschiedenen Text-rezensionen des Aşıqpaşazâde*, Abh. Pr. Ak. W.1936.
- 14- Gökbilgin (M.T.) : *XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerâsı*, Türkiyat Mecmuası, C.IX, İstanbul, 1951.
- 15- Habib: *Hat ve Hatâtın*, İstanbul, 1305.
- 16- Hammer-Purgstall: *Geschichte des Osmanischen Dichtkunst*, C.I- IV. Peşte, 1836.
- 17- Hammer-Purgstall: *Devlet-i Osmâniyye Târihî*, Çev. M.Atâ, C.I, İstanbul, 1330.
- 18- Hasan Tavakkoli: *İdris Bülîsî'nin "Kânûn-i Şahensâhî" sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*, Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.E.F., Tarih Bölümü, 1974.
- 19- Hinz (W.): *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. T.Bıyıklıoğlu, T.T.K.Yayınları, Ankara, 1948.

- 20- Hoca Sa'adeddîn: *Tâcü't-Tevârih, C.I-II*, İstanbul, 1979 (Sadeleştiren: İ. Parmaksızoğlu, C.I-V, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 301, İstanbul, 1979).
- 21- Huart (Cl.): *Bidlîsî*, Eİ., eski baskı, C.I, Paris, 1913.
- 22- İdrîs-i Bidlîsî: *Kânû-i Şahensâhî*, Tenkidli Neşir Hasan Tavakkoli, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul. 1974.
- 23- İdrîs-i Bidlîsî: *Tercüme ve Tefsîr-i Hadîs-i Erba'în*, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü, No:791.
- 24- İdrîs-i Bidlîsî: *Heşt Behîşt*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar. No: 619.
- 25- İdrîs-i Bidlîsî: *Mir'âtü'l-Uşşâk*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü No: 1888/4.
- 26- İdrîs-i Bidlîsî: *Hakku'l-Mübîn fî Şerhi Hakki'l-Yakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü No: 2338.
- 27- İdrîs-i Bidlîsî: *Mir'âtü'l-Cemâl*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü No: 1888/1.
- 28- Kâdı Ahmet Münşî: *Gülistân-ı Hüner*, Tahran, 1352.
- 29- Karahan(A.): *İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadîs*, İ.Ü.E.F.Yayınları, No: 587, İstanbul. 1954.
- 30- Karahan (A.): *Kırk Hadîs Tercümelerine Umumi Bir Bakış*, Türkiyat Mecmuası, C.X, İstanbul. 1953.
- 31- Karahan (A.): *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İ.Ü.E.F. Yayınları, No: 2659, İstanbul, 1980.
- 32- Karatay(F.E.): *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, C.I, İstanbul, 1966.
- 33- Karatay (F.E.): *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, C.I, İstanbul, 1961.
- 34- Kâtip Çelebi: *Keşfü'z-Zünûn*, C.I, İstanbul, 1941.
- 35- Kehhale (Ö.R.): *Mu'cemü'l-Mü'ellifîn*, C.II, Beyrut, 1957.
- 36- Massé (H.): *Sélim I er en Syrie, d'après le Sélim-namé*, Mélanges Syriens Offerts a.M.René Dussaud, C.II, Paris, 1939.
- 37- Mehmet Mecdî: *Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, İstanbul, 1269.
- 38- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmânî*, C.I, İstanbul, 1308.
- 39- Ménage(V.L): *Bidlîsî*, Eİ., yeni baskı, C.I, 1986.
- 40- Mingana (A.): *Catalogue of the arabic Manuscripts in the John Rylands Library*, Manchester, 1934.
- 41- Muhyî-yi Gülşenî: *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*, T.Yazıcı neşri, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1982.
- 42- Mustakîmzâde: *Tuhfet-i Hauâtîn*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- 43- Sâ'id Nefîsî: *Târîh-e Nazm vo Nesr der İrân vo Zebân-e Fârisî*, Tahran, 1344.
- 44- Salih Zeki: *Âsâr-ı Bâkiyye*, C.II, İstanbul, 1326..
- 45- Sehi Bey: Tezkire. "*Heşt Behîşt*", Sadeleştiren : M. İsen. Tercüman. 1001 Temel Eser, No:152, İstanbul, 1980.

- 46- Storey (C.A.) : *Persian Literature*, C.I. Kısım I, London, 1970.
- 47- Şerefeddin: *Şerefnâme*, V.Veliaminof-Zernof neşri, C.II. Petersburg, 1960.
- 48- Şehsuvaroğlu(B.). Demirhan (A.E.) ve Güreşsever(G.C.) : *Türk Tıp Tarihi*, Bursa. 1984.
- 49- Şemseddin Sâmî: *Kamusu'l-A'lâm*, C.I-VI. İstanbul. 1306.
- 50- Şükrü(M.): *Das Heft Bihîst des İdrîs Bidlîsî*, Der İslam. C.XIX, 1931.
- 51- Şükrü(M.): *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1934.
- 52- Taşköprüzâde: *Mevzû'âtü'l-Ulûm*, Çev. Kemâleddin Mehmet Efendi, C. I-II. Ahmet Cevdet neşr-î. İkdâm Matbaası, İstanbul, 1912.
- 53- Tekindağ (M.C.Ş.): *Selim-Nâmeler*, Tarih Enstitüsü Dergisi. Sayı I. Ekim 1970.
- 54- Türk Ansiklopedisi: *İdrîs-i Bidlîsî*, C.XX. İstanbul, 1972.
- 55- Toğan (A.Z.V.): *Tarihî Usul*, İ.Ü.E.F.Yayınları. No:449.2. baskı. İstanbul. 1969.
- 56- Uğur (A.): *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları. Kayseri, 1987.
- 57- Unat(F.R.): *Neşri Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalar*, Belleten. C.VII. Sayı 25, 1943.
- 58- Uzunçarşılı (İ.H.) : *Osmanlı Tarihi*, C.II.4. baskı, T.T.K.Yayınları. Ankara. 1983.
- 59- Zinûzî Mîrzâ Muhammed Hasan: *Riyâzî'l-Cenne*, Kütüphane-i Millî-i Tebriz. No: 3578.

**Bitlisli İdris (İdris'i Bitlisi), XVI yüzyıl-
da yaşamış Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri'-
nin hizmetlerinde bulunmuş olan çok değerli
bir ilim ve siyaset adamımızdır. Felsefeden
tıbb'a, fıkıhtan siyasete kadar çeşitli ilim dalın-
da yirmisekiz civarında kıymetli eser vermiştir.**

**Bitlisli İdris aynı zamanda güzel sanatla-
rın bazı dallarında da usta bir kişidir. Özelli-
le hattatlığı ve şairliği ile tanınmıştır.**

**Buna rağmen bu ilim adamımız hakkın-
da pek fazla akademik çalışmalar bulunmamak-
tadır. Bu küçük monografik eser, O'nun hayatı
ve eserlerini konu edinmiştir.**

**ISBN 975 - 17 - 0779 - X
2.500. TL.**